

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

До захисту допущено

Кафедрою _____ протокол № _____ від _____

завідувач кафедри _____

(підпис)

(ім'я, прізвище)

« ____ » _____ 2026 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача _____ першого (бакалаврського) _____ рівня вищої освіти
(першого (бакалаврського) / другого (магістерського))

«Політичні фігури “другого плану” в епоху II тріумвірату (43–27 рр. до н. е.)»
(тема роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 032 «історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач _____ Колодій Єлизавета

(підпис)

(ім'я, прізвище)

Науковий керівник: _____ Андрій Токарев

(підпис)

(ім'я, прізвище)

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Дипломну роботу присвячено комплексному дослідженню внутрішньої структури, еволюції та причин трансформації найближчого оточення Марка Емілія Лепіда, Марка Антонія та Октавіана Августа в період кризи Римської республіки. У роботі переосмислено роль політичних діячів «другого ряду» як самостійної сили та головного рушія історичних процесів у період транзиту від республіки до становлення принципату.

На основі аналізу античних джерел та сучасної історіографії досліджено причини маргіналізації та розпаду табору Лепіда (через діяльність К. Марцелла Езерніна та М. Юнія Сілана), розкрито фактори внутрішньої деградації та ідеологічної кризи оточення Марка Антонія напередодні битви при Акції (на прикладі Г. Азінія Полліона, Л. Мунація Планка та К. Деллія). Особливу увагу приділено аналізу діяльності та ролі найближчих соратників Октавіана Августа (М. Віпсанія Агріппи, Г. Цільнія Мецената та Л. Корнелія Бальба). Встановлено, що вирішальну роль у боротьбі за владу відігравали не лише самі тріумвіри, а й їхнє найближче оточення – адміністратори, дипломати, фінансисти та військові командири, які забезпечували функціонування політичної системи.

Ключові слова: *Другий тріумвірат, еліта «другого ряду», Марк Емілій Лепід, Марк Антоній, Октавіан Август, Марк Віпсаній Агріппа, Гай Азіній Полліон, Луцій Корнелій Бальб, Квінт Деллій, Клавдій Марцелл Езернін, Луцій Мунацій Планк, Марк Юній Сілан, Принципат, громадянські війни, Римська республіка.*

ABSTRACT

The thesis is devoted to a comprehensive study of the internal structure, evolution, and reasons for the transformation of the immediate entourage of Marcus Aemilius Lepidus, Mark Antony, and Octavian Augustus during the crisis of the Roman Republic. The work re-evaluates the role of "second-tier" political figures as an independent force and the main driving factor of historical processes during the transit from the republic to the establishment of the principate.

Based on the analysis of ancient sources and modern historiography, the reasons for the marginalization and collapse of Lepidus' camp are investigated (through the activities of C. Marcellus Aeserninus and M. Junius Silanus). The factors behind the internal degradation and ideological crisis of Mark Antony's entourage on the eve of the Battle of Actium are revealed (using the examples of G. Asinius Pollio, L. Munatius Plancus, and Q. Dellius). Special attention is paid to the analysis of the activities and role of Octavian Augustus' closest associates (M. Vipsanius Agrippa, C. Cilnius Maecenas, and L. Cornelius Balbus the Elder). It is established that a decisive role in the struggle for power was played not only by the triumvirs themselves, but also by their immediate entourage — administrators, diplomats, financiers, and military commanders who ensured the functioning of the political system.

Keywords: *Second Triumvirate, «second-tier» elite, Marcus Aemilius Lepidus, Mark Antony, Octavian Augustus, Marcus Vipsanius Agrippa, Lucius Cornelius Balbus the Elder, Q. Dellius, C. Marcellus Aeserninus, L. Munatius Plancus, G. Asinius Pollio, M. Junius Silanus, Principate, civil wars, Roman Republic.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Люди Лепіда і «забуті союзники».....	15
1.1 Лепід як третій тріумвір: причини політичної маргіналізації.....	15
1.2 Його соратники й прихильники (Клавдій Марцелл, Юній Сілан).....	20
1.3 Причини зникнення «лепідівського табору» з політичної арени.....	30
РОЗДІЛ II. Коло впливу Марка Антонія.....	38
2.1 Гай Азіній Полліон – меценат, політик, дипломат.....	38
2.2 Луцій Мунацій Планк – сподвижник і намісник.....	62
2.3 Квінт Деллій – «перебіжчик» у політичних інтригах епохи.....	75
РОЗДІЛ III. Оточення Октавіана Августа на ранньому етапі кар’єри.....	84
3.1 Марк Віпсаній Агріппа – «права рука» майбутнього принцепса.....	84
3.2 Гай Цільній Меценат – посередник між культурою й політикою.....	93
3.3 Луцій Корнелій Бальб – політичний радник і дипломатичний діяч...102	
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	114

ВСТУП

Епоха пізньої Римської республіки завжди привертала значну увагу істориків, адже саме в цей період Рим переживав глибоку політичну кризу, яка призвела до занепаду республіканського устрою та встановлення одноосібної влади Августа.

У більшості наукових праць основна увага традиційно зосереджується на діяльності тріумвірів – Марка Емілія Лепіда, Марка Антонія та Октавіана, від суперництва яких залежала доля Римської держави та всього Середземномор'я. Проте такий підхід не дає повного розуміння політичних процесів тієї доби, оскільки залишає поза увагою роль найближчого оточення цих діячів. Важливе значення у громадянських війнах і боротьбі за владу мали політичні фігури саме «другого плану», від ефективності яких значною мірою залежали успіхи або поразки кожного з тріумвірів.

Специфіка сучасної історіографії з окресленої проблематики полягає в тому, що відомості про найближче оточення тріумвірів мають переважно фрагментарний та дисперсний характер. У більшості наукових праць життєписи та політичні траєкторії цих діячів вивчаються вибірково, крізь призму окремих біографічних епізодів, без належного аналізу їхньої діяльності як консолідованої політичної сили.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання традиційного підходу, зосередженого переважно на постатях політичних лідерів, через комплексний аналіз і систематизацію наявних історичних даних, що дозволяє точніше визначити роль та вплив «еліти другого ряду» на політичні стратегії й діяльність лідерів Другого тріумвірату.

Безсумнівно, успіх чи поразка кожного з тріумвірів значною мірою залежали від ефективності їхнього найближчого оточення. Саме діячі «другого плану», серед яких Марк Віпсаній Агріппа, Гай Цільній Меценат, Луцій Корнелій Бальб, Гай Азіній Полліон, Луцій Мунацій Планк, та інші, забезпечували реалізацію політичних і військових стратегій своїх лідерів. Без

їхньої організаційної діяльності, фінансової чи військової підтримки та дипломатичних здібностей тріумвіри не змогли б досягти своїх політичних цілей.

Наукова новизна роботи полягає у спробі переосмислити події Другого тріумвірату через призму взаємодії лідерів із їхнім найближчим колом соратників. У дослідженні здійснено комплексний порівняльний аналіз політичного оточення одночасно всіх трьох лідерів – Марка Емілія Лепіда, Марка Антонія та Октавіана Августа, з'ясовано характер та конкретні сфери впливу діячів «другого плану» на ухвалення рішень тріумвірами, а також, реконструйовано динаміку поведінки еліти «другого ряду» в умовах кризи, чітко розмежовано фактори лояльності (хто залишився до кінця і забезпечив перемогу свого лідера) та фактори дезертирства й маргіналізації (хто пішов чи змінив табір, що призвело до розпаду тієї чи іншої фракції).

Територіальні межі дослідження охоплюють терени Римської держави часів пізньої Республіки, включаючи Італію, а також західні (Іспанія, Галлія) та східні провінції (Греція, Мала Азія, Сирія, Єгипет), де розгорталася військово-політична діяльність тріумвірів та їхніх соратників.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від 43 р. до н. е. (утворення Другого тріумвірату та початок офіційного переформатування республіканських інститутів) до 27 р. до н. е. (фінальне врегулювання відносин між Октавіаном і сенатом, що ознаменувало початок Принципату).

Метою роботи є комплексний аналіз ролі, функцій та історичного значення діячів «другого плану» у вищезазначених політичних таборах, а також з'ясування причин їх впливу на загальний підсумок боротьби за владу в Римі. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

1. Визначити причини політичної маргіналізації Марка Емілія Лепіда та реконструювати процес розпаду його управлінської команди на прикладі діяльності Клавдія Марцелла Езерніна та Марка Юнія Сілана.
2. Проаналізувати внутрішню структуру та фактори деградації політичного оточення Марка Антонія, простеживши мотиви поведінки його ключових

прибічників – Гая Азінія Полліона, Луція Мунація Планка та Квінта Деллія напередодні битви при Акції.

3. Дослідити персональний склад та функціональні особливості команди Октавіана Августа, виокремивши роль Марка Віпсанія Агріппи як військової опори, Гая Цільнія Мецената як ідеолога режиму та Луція Корнелія Бальба як носія спадковості епохи Цезаря.

Об’єктом дослідження є політичні еліти та система владних відносин Римської держави в епоху Другого тріумвірату (43–27 рр. до н. е.).

Предметом дослідження є зміст і специфіка діяльності політичних фігур «другого плану» в епоху Другого тріумвірату, а також механізми їхнього безпосереднього впливу на формування політичних стратегій тріумвірів у процесі становлення системи Принципату.

Огляд історіографії. Наукова література з проблематики пізньої Римської республіки є надзвичайно великою, проте роль діячів «другого плану» тривалий час розглядалася фрагментарно. Фундамент для вивчення трансформації римського нобілітету заклали німецькі класичні дослідники XIX – початку XX ст. Зокрема, у праці Ф. Мюнцера було детально проаналізовано родинні зв'язки та міжусобну боротьбу аристократичних угруповань¹. Важливий внесок у вивчення військової організації епохи тріумвірату зробив І. Ган, який дослідив структуру легіонів².

Переломною для світового антикознавства стала фундаментальна монографія Р. Сайма «Римська революція», у якій дослідник відійшов від ідеалізації Октавіана Августа і показав, що його прихід до влади був результатом тріумфу нової, прагматичної олігархічної коаліції, де ключову роль відігравали «нові люди» (*homines novi*)³. У своїй пізнішій праці «Августівська аристократія» Р. Сайм продовжив цей аналіз, простеживши кадровий склад нової імперської еліти⁴.

¹ Münzer F. Römische Adelsparteien und Adelsfamilien. Stuttgart : J. B. Metzler, 1920. 437 S.

² Hahn I. Die Legionsorganisation des zweiten Triumvirats // Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. 1969. T. 17, fasc. 1–2. S. 199–222.

³ Syme R. The Roman Revolution. New York : Oxford University Press, 2002. 568 p.

⁴ Syme R. The Augustan Aristocracy. Oxford : Clarendon Press, 1989. 504 p.

Соціально-економічний контекст епохи та формування провінційних капіталів висвітлено у класичній роботі М. Ростовцева, що дозволило нам з'ясувати матеріальну основу формування римських еліт та джерела фінансового впливу окремих діячів «другого плану» в провінціях¹.

Проблематика політичного табору Марка Емілія Лепіда тривалий час перебувала в тіні його більш успішних колег. Важливий крок до реабілітації третього тріумвіра зробив Р. Вейгель у своїй монографії, де детально проаналізував причини його маргіналізації². Процес розпаду коаліції та падіння Лепіда у 36 р. до н. е. досліджено у статті К.-Й. Хьолькескампа³.

Важливе значення для нашої роботи мають дослідження Ю. Циркіна, присвячені долі «переможених» у громадянських війнах, що дозволило детальніше проаналізувати стратегії виживання та причини політичного занепаду соратників Лепіда та Антонія⁴. Поведінку Клавдія Марцелла Езерніна в таборі Лепіда на основі свідчень Кассія Діона проаналізував А. Скотт⁵.

Оточення Марка Антонія та причини його дипломатичної ізоляції стали предметом прискіпливої уваги Г. Бенгтсона⁶. Важливі аспекти ідеологічної боротьби, пропаганди та ролі окремих постатей (зокрема, Квінта Деллія в контексті зустрічі Антонія та Клеопатри) досліджено у статтях К. Скотта⁷ та Т. Фіра⁸. Специфіку Парфянської війни Антонія реконструйовано у роботі В. Тарна, що допомогло краще зрозуміти як військові невдачі на Сході запустили процес внутрішнього розпаду і дезертирства в таборі Антонія⁹.

¹ Rostovtzeff M. *The Social and Economic History of the Roman Empire*. Oxford : Clarendon Press, 1926. 780 p.

² Weigel R. D. *Lepidus: The Tarnished Triumvir*. New York : Taylor & Francis Group, 1992. 179 p.

³ Hölkeskamp K.-J. Reducing the triumviral coalition to a duumvirate: The downfalls of M. Aemilius Lepidus and Sex. Pompeius (37–36 B.C.) // *Crises and the Roman Empire : Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20–24, 2006)* / ed. by O. Hekster, G. de Kleijn, D. Slootjes. Boston : Brill, 2007. P. 43–64. (Impact of Empire ; vol. 7).

⁴ Циркин Ю. Б. *Гражданские войны в Риме. Побежденные*. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. 314 с.

⁵ Scott A. G. Responding to Civil War: M. Claudius Marcellus Aeserninus and M. Caelius Rufus in Cassius Dio, Book 42 // *Cassius Dio and the Late Roman Republic* / ed. by J. Osgood, C. Baron. Leiden : Brill, 2019. P. 217–235.

⁶ Bengtson H. *Marcus Antonius Triumvir und Herrscher des Orients*. München : Beck, 1977. 327 S.

⁷ Scott K. The Political Propaganda of 44–30 B. C. // *Memoirs of the American Academy in Rome*. 1933. Vol. 11. P. 7–49.

⁸ Fear T. The Role of Quintus Dellius in the Meeting of Antony and Cleopatra at Tarsus // *Phoenix*. 2020. Vol. 74, No. 1–2. P. 91–99.

⁹ Tarn W. W. *Antony's Parthian War* // *The Cambridge Ancient History*. Vol. X : The Augustan Empire, 44 B.C.–A.D. 70. Cambridge : Cambridge University Press, 1934. P. 66–111.

Зв'язки Вергілія з Азінієм Полліоном проаналізовані Г. Беннеттом, що розкриває для нас Полліона не лише як політичну постать, а і як одного із найвпливовіших тогочасних інтелектуалів, на чий літературний смак звертав увагу сам Август¹.

Значно більший масив наукової літератури та дослідницької уваги зосереджено навколо оточення Октавіана Августа. Зокрема, обставинам знайомства, цивільній та масштабній будівельній діяльності Марка Віпсанія Агріппи присвячено серію детальних статей С. Таривердієвої².

Формування ідеологічного міфу Цезаря та трансформацію республіканського простору відображено у праці Дж. Осгуда, матеріали якої дали змогу глибше зрозуміти, як саме найближчі соратники Октавіана (зокрема Меценат) використовували культурні, релігійні та пропагандистські важелі для легітимації влади свого лідера³.

Специфіку інформаційної боротьби та роботу таємних служб у цей період досліджено В. Дмитренком⁴. Праці цього автора допомогли нам розкрити залаштунковий бік протистояння тріумвірів. Зокрема, саме на основі його матеріалів було проаналізовано розвідувальну діяльність Гая Цільнія Мецената, який керував перехопленням таємної кореспонденції та вчасно викривав змови проти Октавіана, що відіграло ключову роль у збереженні влади та особистої безпеки майбутнього принцепса.

Особливе значення для нашого аналізу мають дві фундаментальні праці Н. Машкіна⁵, у яких автор детально досліджував соціально-політичну природу формування влади Октавіана, трактуючи Принципат як особливу форму військової диктатури, що виникла на тлі глибокої кризи рабовласницького

¹ Bennett H. Vergil and Pollio // *The American Journal of Philology*. 1930. Vol. 51, no. 4. P. 325–342.

² Таривердиева С. Э. Октавиан и Агриппа: обстоятельства знакомства и общая юность // *Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов*. Саратов, 2013. Вып. 16. С. 132–140.

³ Osgood J. *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 440 p.

⁴ Дмитренко В. В. *Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников*. Минск : Адукацыя і выхаванне, 2011. 623 с.

⁵ Машкин Н. А. *История древнего Рима*. Москва: Высшая школа, 2006. 751 с.

суспільства¹. У свою чергу, трансформацію військово-політичних структур пізньої Республіки та специфіку формування професійної армії, яка стала головною опорою тріумвірів, висвітлено у дослідженнях В. Парфьонова². Процеси трансформації римського нобілітету, кризи традиційних республіканських інститутів та специфіку поведінки правлячої еліти в епоху громадянських війн глибоко проаналізовано у працях І. Сергєєва³. Використання цих концепцій дозволило нам ширше поглянути на загальне історичне тло, на якому діяли досліджувані нами постаті «другого плану».

Біографічні портрети імператорів та їхнього оточення представлені в працях А. Кравчука⁴. Його детальні дослідження, присвячені життєвому шляху Октавіана Августа та Марка Антонія, допомогли нам глибше зрозуміти психологічні аспекти взаємин усередині їхніх таборів, а також реконструювати особистісні мотиви поведінки, симпатії та приховані конфлікти між тріумвірами та їхніми найближчими соратниками.

Культурна діяльність соратників тріумвірів та їхній внесок у розбудову римського простору також знайшли відображення в історіографії. Зокрема, масштабна будівельна програма Марка Віпсанія Агріппи, його робота над оновленням акведуків та зведенням першого Пантеону аналізується у статтях С. Таривердієвої, що дозволило нам оцінити архітектуру як засіб пропаганди та задобрення римського плебсу⁵. Політичне та культурне значення діяльності Гая Азінія Полліона, який заснував першу публічну бібліотеку в Римі, та Луція Мунація Планка, який відбудував храм Сатурна, простежується крізь призму праць Ю. Циркіна⁶.

Вивчення цих матеріалів у комплексі допомогло з'ясувати, що культурна діяльність соратників тріумвірів не була однорідною. Якщо у випадку Гая

¹ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. 688 с.

² Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Саратов: Саратовский университет, 1987. 147 с.

³ Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян : поздняя Республика и ранняя Империя. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. 312 с.

⁴ Кравчук А. Галерея римских императоров. Принципат / пер. с польск. В. С. Селивановой. Москва : Астрель, 2010. 508 с.

⁵ Таривердиева С. Э. Строительная деятельность Марка Агриппы в Древнем Риме // Известия Уральского федерального университета. Серия 2 : Гуманитарные науки. 2014. Т. 16, №1 (124). С. 6–25.

⁶ Циркин Ю. Б. История после смерти Цезаря // Вестник древней истории. 2004. № 3. С. 192–206.

Цільнія Мецената чи Марка Віпсанія Агріппи ми бачимо цілеспрямоване створення привабливого політичного іміджу та ідеологічної підтримки для Октавіана Августа, то культурна активність Гая Азінія Полліона, навпаки, відображала його прагнення зберегти інтелектуальну незалежність і республіканську пам'ять в умовах кризи, що дозволило нам порівняти різні стратегії поведінки представників еліти «другого плану».

Огляд джерел. Джерельна база дослідження має комплексний характер і включає наративні (історичні праці, біографії, промови, епістолярій) та нумізматичні матеріали.

Головним наративним джерелом для реконструкції подій Другого тріумвірату є «Римська історія» Кассія Діона, яка дає найбільш послідовний, деталізований та хронологічно чіткий виклад залаштункових політичних інтриг, кадрових призначень та військових маневрів усіх трьох тріумвірів¹.

Цінні відомості про громадянські війни, проскрипції та військові кампанії в Іспанії та Африці містяться у «Римській історії» Аппіана Александрійського². Погляд сучасника та безпосереднього учасника подій (хоч і дещо заангажований на користь династії Юліїв-Клавдіїв) представлений у праці Веллея Патеркула³.

Важливим джерелом для розуміння психологічних портретів, мотивів поведінки та особистісних характеристик діячів епохи є «Сравнительные жизнеописания» Плутарха⁴ (біографія Антонія) та «Жизнь двенадцати цезарей» Гая Светонія Транквілла (біографія Божественного Августа)⁵.

Хід військових дій безпосередньо після загибелі Цезаря реконструюється за допомогою праць цезаріанського корпусу, зокрема «Александрійської війни» (*Bellum Alexandrinum*)⁶. Загальний географічний та етнографічний контекст

¹ Dio Cassius. Roman History : in 9 vol. / trans. from Greek by E. Cary. Cambridge : Harvard University Press, 1955. Vol. 5. 544 p.

² Аппиан Александрийский. Римская история / пер. с древнегреч. Е. С. Голубцовой. Москва: Наука, 1998. 726 с.

³ Веллей Патеркул. Римская история / пер. с лат. А. И. Немировского. Воронеж: Воронежский университет, 1985. 211 с.

⁴ Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 2 т. / под ред. С. С. Аверинцева, М. Л. Гаспарова, С. П. Маркиша. Москва : Наука, 1994. Т. 1. 704 с.

⁵ Светоний, Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей / пер. с лат. М. Л. Гаспарова. Москва : Наука, 1964. 375 с.

⁶ *Bellum Alexandrinum* / trans. from latin by C. Damon. Norman: University of Oklahoma, 2022. 482 p.

провінцій, які перебували під владою тріумвірів, відображено у «Географії» Страбона¹.

Унікальним джерелом, що дозволяє зазирнути у римську політику 40-х років до н. е., є епістолярна спадщина та промови Марка Туллія Цицерона². Його «Письма до Аттика, близьких, брату Квинту, М. Бруту» містять безцінну неформальну інформацію про перші кроки Октавіана, переговори Бальба та вагання нобілітету. Останній етап відкритої політичної боротьби Цицерона відображений у його знаменитих «Філіппіках» (Philippics). Судові та політичні обставини діяльності Бальба реконструюється завдяки промові Цицерона «Pro Balbo»³.

Атмосферу культурного життя, систему меценатства Мецената та Полліона, а також ідеологічне підґрунтя нового режиму зафіксовано у творах римських поетів: Публія Вергілія Марона⁴ («Буколіки», «Георгіки», «Енеїда») та Квінта Горація Флакка⁵. Знайдені нами особливості риторичної освіти та політичних дебатів відображено у «Декламаціях» Сенеки Старшого⁶.

Для аналізу фінансових ресурсів тріумвірів, відтворення та розуміння хронології, а також, вивчення політичної пропаганди на тогочасних монетах було залучено нумізматичні каталоги. Перш за все, ми спиралися на фундаментальну працю Г. Грюбера «Coins of the Roman Republic in the British Museum»⁷.

Методологічну основу роботи становлять об'єктивні наукові принципи історизму, об'єктивності, системного аналізу та міждисциплінарного підходу.

Принцип історизму дозволив проаналізувати діяльність соратників тріумвірів у безпосередньому зв'язку з тогочасними подіями громадянських

¹ Страбон. География / пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского. Москва : Наука, 1964. 944 с.

² Цицерон, Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту: в 3 т. / пер. с лат. В. О. Горенштейна. Москва ; Ленинград : Академия Наук СССР, 1951. Т. 3 : годы 46–43. 862 с.

³ Cicero. Pro Balbo / trans. from Latin by S. Moses. London : W. B. Clive & Co., 1900. 120 p.

⁴ Вергилий Марон, Публий. Буколики ; Георгики ; Энеида / пер. с лат. С. Шервинского, С. Ошерова. Москва : Художественная литература, 1971. 448 с.

⁵ Гораций Флакк, Квинт. Полное собрание сочинений / под ред. Ф. А. Петровского. Москва ; Ленинград : Academia, 1936. 448 с.

⁶ Seneca the Elder. Declamations : in 2 vols. / trans. by M. Winterbottom. Cambridge ; London : Harvard University Press, 1974. Vol. 2 : Controversiae, Books 7–10. Suasoriae. 656 p.

⁷ Grueber H. A. Coins of the Roman republic in the British Museum. London : The Trustees, 1910. Vol. 2 : Coinage of Rome (continued), Roman Campania, Italy, the Social war, and the provinces. 604 p.

війн. Це дало змогу оцінювати вчинки та політичні рішення постатей «другого плану» за правилами й реаліями античної епохи, уникаючи осуду чи оцінювання їх з позицій сучасного світу.

Принцип об'єктивності забезпечив неупереджений підхід до дослідження матеріалу. Завдяки йому діяльність переможеного табору (Марка Антонія та Марка Емілія Лепіда) було проаналізовано нарівні з табором переможців (Октавіана Августа), спираючись суто на історичні факти.

Принцип системності допоміг розглянути найближче оточення кожного з тріумвірів як сформовану, цілісну команду. Це дозволило дослідити внутрішню ієрархію всередині цих таборів, родинні й фінансові зв'язки між соратниками, а також їхні спільні політичні інтереси.

У процесі дослідження, також, було використано комплекс спеціально-історичних методів, серед яких першочергово виділимо історико-генетичний метод. Даний метод був залучений нами для детального відстеження еволюції, трансформації та причин поступової зміни ліній поведінки всередині політичних фракцій від моменту вбивства Гая Юлія Цезаря у 44 р. до н. е. до фінального встановлення одноосібної влади Октавіана Августа у 27 р. до н. е..

Ще один важливий метод, використаний у даному дослідженні – історико-порівняльний метод. Залучення цього методу дозволило детально зіставити між собою три різні моделі формування та управління найближчим оточенням у таборах Марка Емілія Лепіда, Марка Антонія та Октавіана Августа. Завдяки цьому було виявлено сильні й слабкі сторони кожної команди, а також з'ясовано, які саме фактори забезпечили управлінську перевагу соратників Октавіана.

Просопографічний метод став провідним інструментом для створення колективного біографічного портрета римської еліти «другого ряду». Його використання дало змогу детально вивчити походження цих діячів, їхні родинні і дружні зв'язки, фінансовий потенціал, а головне – проаналізувати їхні індивідуальні стратегії політичного виживання в умовах глибокої державної кризи.

Також було застосовано історико-системний метод для реконструкції цілісної системи владних відносин доби Другого тріумвірату, де діяльність фігур другого плану розглянуто як важливий структурний елемент формування майбутньої системи Принципату.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися та обговорювалися:

У 79-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (м. Харків, 2026 р.). Тема: «Образ Марка Емілія Лепіда в античних джерелах: між політичною реальністю та августівською пропагандою». *Відзначена премією Д. Шаповала.*

Бакалаврська дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Повних сторінок – 122.

РОЗДІЛ I. ЛЮДИ ЛЕПІДА І «ЗАБУТІ СОЮЗНИКИ»

Даний розділ присвячено аналізу занепаду та маргіналізації політичного табору Марка Емілія Лепіда в системі Другого тріумвірату. Головну увагу приділено причинам послаблення позицій третього тріумвіра, діяльності його ключових соратників (зокрема Клавдія Марцелла Езерніна та Юнія Сілана), а також факторам поступового інтегрування цієї еліти до державної системи Октавіана Августа.

1.1 Лепід як третій тріумвір: причини політичної маргіналізації

Оцінюючи становище Лепіда на рубежі 40-50-х рр., потрібно констатувати, що «зірковий час» для нього настав у 43 р., після чого його політичний вплив почав спадати.

Якщо Октавіан після битви при Філіппах позиціонував себе як «син Цезаря», то у Лепіда, за зауваженням П. Вальманна, такої моральної підтримки не було, що і зробило можливим його занепад¹. Проте, хоч Антонію він був не потрібен (і договір при Філіппах показав це з усією очевидністю), а Октавіану явно заважав, відправити його в політичне небуття тоді не вдалося. Очевидно, це пов'язано з тим, що Лепід належав до одного з найвідоміших родів Риму та певною мірою уособлював зв'язок цезаріанців з тією частиною старої аристократії, яка могла стати лояльною щодо такого режиму, тож з її думкою доводилося рахуватися і Октавіану, і Антонію.

Крім того, збереженню Лепідом місця в тріумвіраті мало сприяти саме та обставина, яка послаблювала його реальний вплив, а саме всесилля армії. Без її згоди скинути Лепіда було неможливо, і вагомих підстав для отримання такої згоди у Октавіана не було. За словами Діона Кассія, після битви при Філіппах Лепід був тріумвіром тільки за назвою². Однак у «Книзі колон» зазначено, що

¹ Wallmann P. Das abkommen von Philippi -ein diktat des antonius? Symbolae Osloenses. 1976. Vol. 51, no. 1. S. 127.

² Dio Cassius. Roman History, XLVIII, 22, 2.

італійські військові колони в 41 р. перебували від імені всіх тріумвірів¹. У свою чергу Аппіан зазначає, що військовими талантами Лепід ніколи не блищав, і в Перузинській війні, діючи на боці Октавіана, прославився хіба що своєю бездіяльністю². Таким чином, простежується деяка суперечність у поглядах історичних джерел на реальну владу Марка Емілія Лепіда одразу після битви при Філіппах у 42 р. до н.е.

Можна стверджувати, що в 40 р. Октавіан, опинившись перед досить реальною перспективою залишитися наодинці перед обличчям наміченого союзу Антонія з Секстом Помпеем і залишками республіканського угруповання, вирішує об'єднатися з Лепідом. Про це прямо свідчить випуск монети з їх портретами³.

Після закінчення Перузинської війни Лепід вважав за краще відправитися до своєї провінції - Африки, адже у політичній атмосфері Італії простежувалися напружені відносини між Октавіаном і Антонієм, однак, він не міг і не хотів визначати своє місце серед них, адже сприяти ще більшому посиленню Октавіана не було в розрахунку, а з Антонієм відносини склалися не найкращим чином, хоча Октавіан привласнив його легіони в Трансальпійській Галлії і частину їх передав Лепіду. Можна помітити, що молодий Цезар знову продемонстрував цим свій талант природженого майстра політичної інтриги, адже фактично цим маневром Октавіан одночасно позбавив Лепіда військової бази у вигідній Галлії, послабив його, але формально зберіг його в тріумвіраті, видавши повернення частини легіонів за акт милості. Це був майстерний хід, який поглибив політичну ізоляцію Лепіда та його залежність від рішень колег. Скоріше за все, для Лепіда єдиним розумним кроком було самоусунення та повернення до Африки, де він зміг би накопичити сили.

Однак, говорити, що Лепід нічого не вирішував та мав у всьому підкорятися Октавіану на той час, неправильно. Светоній з цього приводу зберіг цікаве свідчення про те, що, коли проскрипція була офіційно закінчена, Лепід в сенаті

¹ Liber Coloniarius // Die Schriften der römischen Feldmesser / hrsg. von K. Lachmann. Berlin, 1848. S. 213.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 29.

³ Grueber H. A. BMCRR. Vol. 2. P. 579, No. 29.

приносив за них вибачення і висловлював надію на настання часу для милосердя “*per clementiam in posterum fecisset*”¹. У відповідь на це Октавіан, навпаки, заявив, що утримає за собою право забути свободу слова. Можна помітити, що на той час у важливих політичних акціях Лепід був незалежний від Октавіана, а їхні бачення могли доволі різко розходитися.

Уже в 38 р., за словами Діона Кассія, Октавіан викликав Антонія і Лепіда для війни проти Секста Помпея, однак Лепід міг дозволити собі не виконувати це прохання². Знову ж таки це може свідчити про те, що, будучи поза Італією, Лепід зміг накопичити достатньо військових ресурсів та політичної впевненості, щоб вперше за довгий час проявити незалежність від диктату своїх колег, особливо Октавіана.

У тому ж році (або на початку 37-го) Антоній послав до Лепіда свого відпущеника Калізія для з'ясування питання про можливий шлюб дочки Антонія з сином Лепіда. Відомо, що подібного роду шлюбні союзи переслідували насамперед політичні цілі. Виходить, що Антоній був знову зацікавлений в Лепіді, і, ймовірно, не без участі повелителя римського Сходу за Лепідом було мовчазно визнано його місце в тріумвіраті, коли термін повноважень тріумвірів був продовжений на нове п'ятиріччя. Тобто, ми можемо упевнитися, що Антоній, усвідомлюючи зростаючу напругу з Октавіаном і потребу в союзниках, знову «був зацікавлений у Лепіді» як у можливому союзникові. Октавіан навіть підозрював, що це був натяк на союз, спрямований проти нього. Цікавим є те, що, керуючи африканськими провінціями, Лепід інтенсивно працював над посиленням своєї армії. За підрахунками І. Хана, вона збільшилася за час перебування Лепіда в Африці на 7 або 8 легіонів³. Отже, ймовірно, уся ця робота та мобілізація розцінюється як доказ того, що Лепід не змирився з відведеною йому колегами третьорядною роллю. Він ретельно готувався до рішучих дій, момент для яких настав, на його думку, в 36 р.

¹ Гай Транквилл Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 27, 2

² Dio Cassius. Roman History, XLVIII, 46, 2.

³ Hahn I. Die Legionsorganisation des zweiten Triumvirats // Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. 1969. T. 17, fasc. 1–2. S. 218.

Далі, Лепід набуває кількісної переваги у війську, адже саме до нього перейшла частина армії Секста Помпея, в результаті чого Марк Емілій Лепід набуває певної переваги над Октавіаном. До того ж, у Сицилії Лепід зумів залучити на свій бік багато міст, а його війська займали вигідніше положення, ніж у Октавіана. Саме після цього, вступивши в переговори з Октавіаном, він, за словами Светонія, зажадав собі верховну владу¹. Однак ця інформація може бути спотворена, бо за висловом Г. Бенгтсона, це була «офіційна версія лідера Октавіана»². За свідченням інших авторів, Лепід домагався ж собі повернення влади в такому ж обсязі, як у колег. Октавіан різко відреагував на задоволення цієї, загалом, цілком законної вимоги.

Веллей Патеркул, історик, найбільш близький за часом до описуваних нами подій, героїзує дії Октавіана, трактуючи претензії Лепіда на рівні з колегами повноваження у тріумвіраті як «нахабні та необґрунтовані»³. Фактично, він зажадав собі верховну владу (*summam sibi partem*) або владу в такому ж обсязі, як у його колег. За версією Патеркула, Октавіан здійснив дивовижний вчинок, а саме – несподівано, будучи беззбройним, увійшов до табору Лепіда⁴. Октавіан витримав «град дротиків», якими його обсипали за наказом Лепіда, якого Патеркул називає «нижчим з людей». Військо Лепіда, захоплене такою незвичайною мужністю «Цезаря», перейшло на його бік⁵. Можемо припустити, що це яскраво демонструє упередженість автора по відношенню до Лепіда. Таким чином Лепід позбувся звання тріумвіра, але йому милостиво було збережене життя та майно.

Досліджуючи дане питання, складається враження, що падіння Лепіда було ретельно підготовленою операцією Октавіана, включаючи підкуп агентів у таборі Лепіда. Схожу думку висловлює Р. Сайм, зазначаючи про те, що падіння Лепіда було не спонтанним актом, а ретельно підготовленою операцією, що не

¹ Гай Транквилл Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 16, 4.

² Bengtson H. Marcus Antonius Triumvir und Herrscher des Orients. München, 1977. S. 207.

³ Веллей Патеркул. Римская история, II, 80, 3.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

демонструвала відвагу Октавіана¹. Тобто, можна стверджувати, що вчинок Октавіана був не актом військової самовідданості, а театральним, пропагандистським фіналом вже вирішеної операції. Він знав, що легіонери, які вже були незадоволені Лепідом і схилялися до його патронату, не завдадуть йому шкоди.

На думку Аппіана, основною причиною відходу солдатів від Лепіда було аж ніяк не захоплення вчинком Октавіана, а небажання брати участь у новій громадянській війні, до якої вела справа². Саме цей автор повідомляє про вкрай цікавий для розуміння подій факт: в табір Лепіда були направлені агенти, які зуміли схилити більшість його солдатів на бік Октавіана³. До того ж, дії Октавіана полегшувалися тим, що легіонери Лепіда були незадоволені заохоченням до них легіону Секста Помпея, аби грабувати Мессану разом з ними. Аппіан додає, що авторитет Октавіана був в очах солдатів Лепіда більш вагомим, ніж престиж їхнього власного командувача⁴. Це підкреслює політичну майстерність Октавіана, який, на думку Сайма, був генієм в організації військово-політичних інтриг⁵.

Дійсно, Октавіан, на відміну від Лепіда, був активним учасником буквально всіх військових кампаній після загибелі Цезаря, він був патроном військових колоній і фактичним господарем Італії. Нарешті, не можна забувати, Октавіан постійно і наполегливо підкреслював за допомогою різних засобів і методів пропаганди, що є сином Цезаря.

Поваленого Лепіда Октавіан пощадив, але відправив його на довічне заслання в Цирцеї. Звичайно, Лепід у багатьох відношеннях поступався Антонію і особливо Октавіану, однак, головним тут, мабуть, була та обставина, що він, на відміну від колег по тріумвірату, діяв у політиці без підтримки впливової групи однодумців і не був особливо популярний в армії.

¹ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 232.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 124.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 232.

Більшість тогочасних істориків, зазначають про нерішучість Лепіда, як про одну із причин його політичного краху, зазначаючи, що він представляв ту частину римського Сенату, яка не мала чітких політичних принципів і була готова підтримувати будь-який панівний режим, щоб зберегти свої привілеї та вплив. Його зв'язки з Цезарем та з його вбивцями (які, ймовірно, були частиною його аристократичного оточення, хоча сам він у змові не брав участі) лише підкреслювали цю гнучкість.

Отже, крах Лепіда був зумовлений невідповідністю між його амбіціями та реальними інструментами впливу. Намагаючись маневрувати між різними фракціями еліти, він поступово втратив підтримку власного соціального кола, опинившись у політичній ізоляції між двома більш радикальними лідерами - Антонієм та Октавіаном.

1.2 Його соратники й прихильники (Клавдій Марцелл, Юній Сілан)

Політичний успіх будь-якого державного діяча епохи громадянських воєн I ст. до н. е. залежав не лише від військових перемог, а й від ефективності адміністративного апарату та лояльності найближчого оточення. У випадку Марка Емілія Лепіда формування кола соратників стало виразним свідченням його реального політичного впливу та ступеня довіри з боку Гая Юлія Цезаря.

Призначення Лепіда на посаду претора у 49 р. до н. е. та подальше делегування йому управління Близькою Іспанією засвідчили перехід від суто військового до адміністративного виміру громадянської війни. Однак виконання цих завдань було неможливим без надійної команди на місцях, де ключову роль відігравали довірені особи Лепіда. Серед них постать Марка Клавдія Марцелла Езерніна заслуговує на особливу увагу. Аналіз його діяльності та політичних рішень під час конфлікту в Іспанії дозволяє краще зрозуміти, як функціонувало оточення Лепіда. У діях Марцелла ми бачимо не просто випадкову реакцію на події, а продуману стратегію політичної поведінки, що допомогла йому адаптуватися до складних умов кризи Республіки.

Згадаймо, що 49 рік до н.е. розпочався з конфлікту між двома живими колегами Першого тріумвірату – Цезарем і Помпеєм. Після того як Цезар зі своїми військами перетнув провінційний кордон річки Рубікон, він систематично встановлював контроль над такою значною частиною Італії, що Помпей був змушений відступити разом зі своєю армією та прихильниками із сенату, намагаючись перегрупуватися в Греції. Цезар вирішив вирушити до Іспанії, щоб розгромити сили під командуванням легатів Помпея, перш ніж переслідувати своїх противників на сході. Спочатку він зупинився в Римі, захопивши скарбницю, зарезервовану для захисту від галлів, і саме Лепіда назначив керувати містом як претора. У будь-якому разі, вибір Лепіда для керування містом є свідченням довіри Цезаря до цієї людини, а також спробою зберегти цезаріанську адміністрацію настільки близькою до конституційної, наскільки це було можливо¹.

Окрім управління Римом за відсутності Цезаря, іншою відомою дією Лепіда на посаді претора було забезпечення призначення Цезаря диктатором. Ймовірно, Цезар вирішив, що диктатура буде його найбільш законним шляхом до консульства, і тому надав відповідні вказівки Лепіду. Тож, перебуваючи в Массілії (сучасний Марсель) під час повернення з Іспанії, Цезар отримав звістку про своє обрання диктатором на підставі закону, ініційованого претором Лепідом.

Протягом 48 та 47 років до н. е., поки Цезар був зайнятий розгромом Помпея в Фессалії та веденням операцій в Єгипті та Малій Азії, Лепід керував Близькою Іспанією як проконсул. Хоча він не брав участь у значних військових діях, він відіграв дуже важливу роль у підтримці миру на землі, схильній до повстань. Це було особливо важливо через військові зобов'язання Цезаря в інших місцях. Цезар розраховував на те, що Лепід підтримуватиме контроль в Іспанії протягом цього вирішального періоду, і Лепід виконав своє завдання чудово². Знову ж таки, це відображає впевненість Цезаря у здібностях Лепіда,

¹ Weigel R. D. *Lepidus: The Tarnished Triumvir*. New York, 1992. P. 26.

² Там само. P. 27.

оскільки опозицію в Іспанії було лише щойно придушено, і призначення туди некомпетентного намісника було б занадто великим ризиком.

Насправді ситуація, за яку Лепід отримав свій тріумф, сталася за межами його провінції, у Дальній Іспанії, де Квінт Кассій Лонгін з 49 року до н. е. служив намісником Цезаря з пропреторськими повноваженнями. Кассій зловживав владою як щодо провінціалів, так і щодо солдатів під своїм командуванням. Саме через його жадібність та жорстокість у його провінції почалися бунти, замаху на його життя та фактичне повстання військ. Спочатку поблизу міста Обукула спалахнуло повстання частини військ, які обрали своїм ватажком офіцера Тіта Торія з Італіки¹. У відповідь Кассій послав свого квестора Марка Клавдія Марцелла Езерніна до Кордуби, але невдовзі надійшла звістка, що Кордуба повстала також і Марцелл приєднався до заколотників. Невідомо точно, чи Марцелл перейшов на їхній бік добровільно, чи під примусом.

У спробі відновити контроль Кассій звернувся по допомогу від імені Цезаря до царя Богуда в Мавретанії, що знаходився якраз навпроти через протоку в Африці, а також до Лепіда – нового проконсула Ближньої Іспанії. Він просив надіслати допомогу якомога швидше як для захисту провінції, так і для його особистої безпеки. Богуд справді надіслав допомогу Кассію, проте боротьба між Кассієм і Марцеллом, яка перемістилася з Кордуби до Улії, тривала до прибуття Лепіда.

Лепід привів із собою до Улії сили, що включали тридцять п'ять легіонерських когорт та великий контингент кінноти й допоміжних військ. Попри те, що Кассій сам закликав Лепіда на допомогу, проконсул явно діяв як неупереджена третя сторона, маючи намір припинити суперечку, а не як прибічник Кассія. Марцелл мудро підкорився рішення Лепіда².

Лепід заборонив будь-які бойові дії, і Кассій розумів, що його сили недостатньо потужні, щоб протистояти об'єднаним військам Лепіда та Марцелла, навіть якби він міг розраховувати на підтримку Богуда. Мабуть,

¹ Bellum Alexandrinum, 57.

² Weigel R. D. Lepidus: The Tarnished Triumvir. New York, 1992. P. 28.

Лепіду вдалося влаштувати перемир'я, яке дозволило знищити укріплення та відвести війська Кассія з цього району, проте раптову атаку допоміжних військ Богуда на табір Марцелла вдалося відбити лише завдяки швидкому прибуттю солдатів Лепіда.

Ймовірно, Лепід зрозумів, що більшість провінціалів підтримує Марцелла, і підтримка Кассія означала б початок запеклої війни, що в плани Цезаря та цезаріанців явно не входило¹. Кассій ще намагався нацькувати Лепіда на Марцелла, звинувачуючи (і, треба визнати, справедливо) того в заколоті, але явно невдало. Підтримувати відносно добрі стосунки з населенням провінції Лепід визнав більш важливим. Зрештою, було досягнуто компромісу, воєнні дії припинено, Лепід і Марцелл разом вирушили до Кордуби, а Кассій, зберігши всі свої багатства, зокрема й награвовані в провінції, отримав вільний шлях для відступу². Однак поки Кассій перебував в Іспанії, становище там залишалося далеко не стабільним. У його розпорядженні ще були легіони та кіннота, і він явно не збирався роззброюватися³. Не мав наміру цього робити й Марцелл, з яким фактично з'єднав свої сили Лепід.

Тут важливо сказати про те, що автор *Bellum Alexandrinum* зазначає, що Торій рушив до Кордуби, заявляючи, що хоче повернути провінцію під владу Помпея. Як доказ серйозності своїх намірів, солдати за наказом ватажка нанесли ім'я Помпея на свої щити⁴.

Можна припустити, що у свідомості солдатів адміністративний терор Лонгіна став синонімом політики Цезаря в цілому, що змусило їх шукати альтернативу в особі Помпея, адже у римській провінційній системі намісник був обличчям центральної влади. Відтак, якщо намісник - тиран, то автоматично «поганим» ставав і той, хто його призначив. До того ж, стратегія Торія наштовхнулася на несподіваний опір з боку жителів Кордуби, адже громадяни міста вийшли назустріч воїнам, бажаючи не змушувати їх виступати проти Цезаря й дозволити їм об'єднатися на ґрунті спільної ненависті до Кассія.

¹ Циркин Ю. Б. Квинт Кассий и гражданская война в Испании. // Вестник древней истории. 2005. № 3. С. 234.

² *Bellum Alexandrinum*, 61-64.

³ Там само: 64.

⁴ Там само: 58.

Це дозволяє припустити, що лояльність мешканців Кордуби до Цезаря була стратегічним вибором, який дозволяв їм дистанціюватися від адміністративного свавілля Кассія Лонгіна. Таким чином, у свідомості провінціалів відбувалося чітке розмежування між фігурою верховного лідера (Цезаря як джерела стабільності) та його адміністративними представниками на місцях. Вражені таким проханням, солдати Торія зрозуміли, що більше не потребують імені Помпея. Вони стерли його ім'я зі щитів і заявили, що повстання буде спрямоване саме проти Кассія.

Після того як Кассій спустошив околиці Кордуби, легіони благали Марцелла очолити їх у битві проти Кассія та його війська¹. Марк Клавдій Марцелл Езернін неохоче вивів людей у поле, оскільки розумів, що незалежно від того, яка сторона переможе, шкоди буде завдано Цезарю².

Небажання Марцелла воювати триває й у наступному розділі³. Хоча він переслідував Кассія й намагався стримувати його, Марцелл прагнув уникнути бою, що, на думку автора, було неможливим через запал його воїнів. Марк Клавдій Марцелл Езернін більше не міг просто «тримати позиції» і уникати бою, коли Богуд прибув із військом на допомогу Кассію. Однак Марцелла та його людей не вдалося зрушити з позицій⁴. Невдовзі після цього прибув Лепід, щоб владнати конфлікт, і застав Марцелла відразу готовим до примирення⁵. Кассій же, навпаки, чинив опір і намагався втекти з провінції.

Постать Марцелла Езерніна виступає ключовим об'єктом для джерелознавчого аналізу. Автор *Bellum Alexandrinum* фокусується на суто військових аспектах поведінки Езерніна, тобто його спробах стримати заколотників, небажанні вступати в бій та вимушеному переході на бік опозиції, що змушений був зробити Марцелл під тиском обставин. Натомість Діон Кассій, акцентує увагу не на оперативних рішеннях Езерніна в Кордубі, а на

¹ *Bellum Alexandrinum*, 60.

² Scott A. G. *Responding to Civil War: M. Claudius Marcellus Aeserninus and M. Caelius Rufus in Cassius Dio, Book 42 // Cassius Dio and the Late Roman Republic* / ed. by J. Osgood, C. Baron. Leiden, 2019. P. 221.

³ *Bellum Alexandrinum*, 61.

⁴ Там само: 62.

⁵ Там само: 63

його внутрішній нерішучості, яка, на думку автора, є типовою для римського нобілітету в умовах громадянської війни.

Діон Кассій зазначає про те, що Марцелл активно грав на обидві сторони. Для того, аби виявити прихильність до Помпея, він прийняв до себе колишніх воїнів Помпея та виступив проти Кассія, союзника Цезаря. Щоб продемонструвати свою відданість Цезареві, він заявляв, що підтримує порядок серед людей, які хотіли повстати проти Кассія. Діон Кассій підкреслює це протиставлення так: *«З одного боку, він підтримував Помпея, приймаючи тих, хто перейшов на його бік, і воюючи проти Лонгіна, який заявляв, що стоїть на стороні Цезаря; з другого боку, він робив послугу Цезареві тим, що взяв під контроль солдатів, коли, як він казав, Лонгін починав заколот, і зберігав цих людей для нього, не дозволяючи їхньому командирові стати вороже налаштованим»*¹.

Після цього Діон Кассій подає два відхилення від версії, викладеної в *Bellum Alexandrinum*. Діон Кассій пише, що саме Марцелл власноруч стер ім'я Помпея, яке солдати написали на своїх щитах². Ця деталь відрізняється від *Bellum Alexandrinum*, де сказано, що ім'я стерли самі солдати. Далі Діон Кассій стверджує, що Марцелл міг перемогти Кассія, але відмовився це зробити, натомість подбавши про те, щоб жоден не міг його звинуватити³. У *Bellum Alexandrinum*, навпаки, Марцелл лише бажав утриматися від бою, і немає жодного натяку, що його перемога була гарантованою.

Сам Марцелл, очевидно, переслідував власні цілі, але досягти їх міг лише за підтримки як армії, що стояла в провінції, так і самих провінціалів. Звідси і його дивна позиція: він одночасно очолює антицезаріанський виступ і прагне показати свою лояльність щодо Цезаря. Та й подальша поведінка Марцелла була досить нерішучою, хоча перевага сил була на його боці. Якщо вірити Діону Кассію, саме через прагнення за будь-яких обставин опинитися на боці

¹ Dio Cassius. Roman History, XLII, 15, 4.

² Там само: XLII, 15, 5.

³ Там само: XLII, 16, 1.

переможця він не виступив рішуче на боротьбу з Кассієм¹. Згідно з *Bellum Alexandrinum*, Марцелл діяв активніше, проте й з її тексту випливає, що вирішальної битви він усіляко уникав.

Лепід і Марцелл об'єднали свої сили та рушили до Кордуби. Кассій утік у бік Кармо і згодом загинув на шляху назад до Риму, після того як його замінив Гай Требоній. Лепід успішно усунув безпосередню загрозу миру, викликану зловживаннями Кассія. Цей інцидент може здатися тривіальним, але для Цезаря було важливо зберігати єдиний контроль над своїми силами та підтримувати мир у провінціях у той час, коли ще існувала загроза від залишків помпеянської опозиції, особливо в Іспанії. Саме цінна служба Лепіда у придушенні потенційно небезпечного повстання та зміцненні контролю Цезаря в Іспанії спонукала Цезаря вшанувати Лепіда тріумфом і винагородити його посадами консула та начальника кінноти (*magister equitum*) на 46 рік до н. е².

Важко повірити, що такий проникливий чоловік, як Цезар, довірив би «некомпетентній посередності» таку владу; проте цю довіру часто ігнорують через панівне, поширене серед багатьох істориків трактування особистості Лепіда. Таким чином, діяльність Лепіда в Іспанії спростовує стійкий історіографічний міф про його нікчемність; натомість ми бачимо прагматичного адміністратора, здатного на складні компроміси в умовах громадянської війни. Саме тому аналіз іспанських подій та ролі в них Марцелла Езерніна є ключем до деконструкції міфу про нікчемність Лепіда як політика.

У свою чергу Марк Клавдій Марцелл Езернін у цій складній ситуації продемонстрував зразок політичного маневрування: він очолив виступ проти Лонгіна, водночас уникаючи остаточного розриву з цезаріанським табором. Така позиція була зумовлена не лише особистою обережністю, а й його чіткою ідентифікацією з прибічниками Цезаря.

Згідно з історіографічною реконструкцією, запропонованою Лукою Феці, Марк Клавдій Марцелл Езернін класифікується як представник цезаріанського

¹ Dio Cassius. Roman History, XLII, 16, 1.

² Weigel R. D. Lepidus: The Tarnished Triumvir. New York, 1992. P. 29.

табору¹. Автор підкріплює цю класифікацію аналізом кар'єрного шляху та політичних зв'язків нобілітету напередодні громадянської війни, зараховуючи Марцелла до кола осіб, що підтримали Цезаря у 49 р. до н. е. Така категоризація дозволяє нам чіткіше окреслити політичні вектори, якими керувалися представники роду Клавдіїв Марцеллів у період кризи Республіки.

Тож, у випадку з Езерніном, підтримка Лепіда та дистанціювання від свавілля Лонгіна стали тими інструментами, які дозволили йому не лише вижити в умовах громадянської війни, а й успішно продовжити політичну кар'єру в системі нового режиму.

Поруч із Марком Клавдієм Марцеллом Езерніна у колі соратників Лепіда варто виокремити постать Марка Юнія Сілана. Його кар'єрний шлях демонструє не схильність до політичного перевтілення, а вкрай гнучку стратегію політичної поведінки. В умовах громадянських воєн Сілан майстерно використовував зв'язки, сформовані в оточенні Лепіда, для збереження свого статусу та успішної інтеграції в нову систему влади, яка формувалася навколо Октавіана.

Варто зауважити, що ідентифікація постаті Марка Юнія Сілана в джерелах ускладнена наявністю кількох носіїв цього імені в той період. Існує дискусія щодо того, чи був військовий трибун Лепіда 43 р. до н. е. тією ж особою, що і консул 25 р. до н. е., або ж це був його старший родич. Попри ці джерелознавчі розбіжності, для нашого аналізу важливою є сама модель поведінки «людей Лепіда» – гнучка адаптація до змін політичної кон'юнктури, що дозволяла представникам роду Юніїв зберігати провідні позиції незалежно від того, хто саме утримував владу в Римі².

Зокрема у французьких студіях, присвячених проскрипціям та політичній історії пізньої Республіки згадується необхідність суворого розмежування різних носіїв імені Марка Юнія Сілана, чії біографії в античних джерелах нерідко зливаються в один суперечливий образ³.

¹ Fezzi L. *Crossing the Rubicon*. New Haven, 2020. P. 324.

² Broughton T. R. S. *The magistrates of the Roman Republic*. New York, 1960. Vol. 3. P. 32.

³ Hinard F. *Les Proscriptions de la Rome républicaine*. Rome, 1985. P. 479-480.

Веллей Патеркул стверджує, що Мізенський мир (39 р. до н. е.) дав змогу повернути державі людей цілком визначних: Нерона Клавдія, Марка Сілана, Сентія Сатурніна, Аррунція та Тітія. Це свідчення не дозволяє сумніватися, що Сілан, про якого йдеться, є консулом 25 року, оскільки всі інші особи, серед яких він згадується, належали до важливих родин Імперії¹.

Проблема полягає в тому, щоб з'ясувати, який стосунок цей Сілан міг мати до своїх тезок, засвідчених у ту саму епоху: якщо можна відкинути як малоімовірну думку про його ототожнення з легатом Цезаря у 53 році, то слід поміркувати, чи можливо вважати, що це саме той Марк Сілан, легат Лепіда у Мутінській війні та прихильник Антонія, який перейшов на бік Октавіана напередодні Акції.

Відомо, що Лепід під час операцій Мутінської війни послав збройний загін під командуванням певного Марка Сілана, якому він обережно не дав точних наказів і який приєднався до Антонія. До того ж, Лепід у листі до Цицерона писав, що збирається відмежуватися від свого легата, заявляючи, що відтепер він усуває його від будь-яких відповідальних посад².

Фрідріх Мюнцер вважав, що це зречення Лепіда могло спонукати Сілана приєднатися до Секста Помпея, з яким, на його думку, він мав родинні зв'язки³. Але, окрім того, що ці зв'язки належать до чистої гіпотези, не зовсім зрозуміло, чому Сілан, якби Лепід справді від нього відмовився, не повернувся або не залишився на боці Антонія, де, власне, ми й знаходимо його між 34 і 31 роками.

Справді, відомий певний Марк Сілан, який із титулом *quaestor pro consule* здійснив у 34 або 33 році монетний випуск від імені Антонія і який, імовірно, є тим самим прихильником, що разом із Квінтом Деллієм зрештою перейшов на бік Октавіана незадовго до битви при Акції. Тому видається доцільнішим з міркувань правдоподібності розрізняти, з одного боку, антоніанця, колишнього легата Лепіда, який вчасно перейшов на бік Октавіана, а з другого – Марка

¹ Веллей Патеркул. Римская история, II, 77, 3

² Марк Туллий Цицерон. Письма Марка Туллия Цицерона к Антику, близким, брату Квинту, М.Бруту, DCCCLXVI.

³ Münzer F. Römische Adelsparteien und Adelsfamilien. Stuttgart, 1920. S. 347.

Сілана, проскрибованого, що перебував поруч із Секстом Помпеем і став консулом за режиму Августа.

Навесні 43 р. до н. е., коли політичне протистояння в Італії сягнуло апогею, а об'єднані сили Гіртія, Панси та Октавіана рушили до Мутіни для зняття облоги, Лепід опинився перед вибором стратегічного курсу¹. У цей напружений період, на початку квітня, він спрямував до Мутіни підкріплення — преторську когорту під командуванням Марка Юнія Сілана та Квінта Теренція Куллеона. Лепід, очевидно, відправив цей загін до Мутіни без чітких наказів щодо того, яку сторону мав підтримати Сілан, або принаймні з інструкціями вдавати, що це так. Така стратегія дозволяла Лепіду зберігати формальний статус союзника Сенату, підтримуючи видимість допомоги Дециму Бруту, водночас уникаючи прямого воєнного конфлікту з Марком Антонієм. Цей дипломатичний маневр свідчив про намагання тріумвіра зайняти позицію «озброєного нейтралітету» в умовах, коли політичне майбутнє Риму залишалося непевним.

У свою чергу Сілан надав допомогу Антонію як у попередній битві в болотах біля рівнини Форум Галлорум, так і у головному зіткненні під Мутіною. Хоча Гіртій та Октавіан здобули перемогу у вирішальному зіткненні під Мутіною, становище Антонія не було безнадійним. Його радники наполягали на продовженні облоги, проте, зважаючи на загрозу оточення військами Октавіана, Антоній ухвалив рішення про відступ до Альп, сподіваючись на підкріплення від Лепіда або Планка.

Після Мутіни Лепід швидко заявив, що Сілан приєднався до Антонія всупереч наказам. Сілана і Куллеона пощадили від страти, але Лепід стверджував, що їх тримали поза його табором і не доручали їм жодних операцій. Однак дії Сілана змусили Сенат побоюватися, що повні сили Лепіда і Планка, які були викликані до Італії для допомоги республіканській справі, могли б у подібний спосіб приєднатися до Антонія². З цієї причини Сенат написав Лепіду і Планку, повідомляючи їм, що їхні послуги більше не потрібні і, що вони мають залишатися у своїх провінціях.

¹ Weigel R. D. *Lepidus: The Tarnished Triumvir*. New York, 1992. P. 56.

² Weigel R. D. *Lepidus: The Tarnished Triumvir*. New York, 1992. P. 57.

Наприкінці квітня і в травні 43 р. до н. е., вже після завершення активної фази Мутінської війни, Лепід усе ще перебував у становищі, коли міг приєднатися до будь-якої сторони, яка видавалася йому майбутнім переможцем. Ця позиція «очікування і спостереження», коли він формально виконував накази Сенату, але водночас готувався відкрито підтримати Антонія у разі збереження його боєздатності, згодом закріпила за Лепідом у історіографії репутацію «нерішучого політика»¹.

Отже, відомо, що тривалий час Лепід вів подвійну гру, не наважуючись відкрито підтримати Антонія в його боротьбі із сенатом та Октавіаном, але й не збираючись розривати з ним стосунки. Так він направив під Мутіну частину своєї армії на чолі з Марком Сіланом, проте надав їй настільки суперечливі вказівки, що Сілан приєднався до Антонія, як пише Діон Кассій². Лише згодом Лепід відкрито приєднався до Антонія. За таких умов лише збереження своїх військ дозволяло Лепіду відігравати роль у подальших подіях та увійти до складу Другого тріумвірату.

1.3 Причини зникнення «лепідівського табору» з політичної арени

Протягом тринадцяти років від преторства у 49 році до усунення у 36 до н.е. Лепід був однією з найважливіших постатей у римському політичному житті. Американський історик Річард Д. Вейгель зазначає, що: “Якби Лепід жив у попередньому поколінні, він міг би провести ще багато років, служачи в Сенаті та виконуючи свої функції понтифекса”. Мається на увазі, що з самого початку Лепід користувався незвичайною владою та авторитетом, однак зазнав принизливих покарань через те, що його кар'єра була охоплена періодом переходу Риму від республіки до імперії³. Його дні влади та престижу завершилися, і після 36 року він був приречений провести останні двадцять три роки свого життя у політичній безсилості та майже невідомості.

¹ Циркин Ю. Б. История после смерти Цезаря. // Вестник древней истории. 2004. № 3. С 204.

² Dio Cassius. Roman History, XLVI. 38. 5–7; 51.1.

³ Weigel R. D. Lepidus: The Tarnished Triumvir. New York, 1992. P. 94.

Октавіан був особливо проникливим у всіх своїх рішеннях, а у тих, котрі він приймав щодо долі Лепіда – тим паче. Звісно, він, міг би стратити свого колишнього колегу за сфабрикованим звинуваченням у державній зраді, але це було б непотрібним актом жорстокості. Дивовижно, що Октавіан дозволив Лепіду залишитися понтифіком, особливо враховуючи, що він вважав цю посаду законною своєю спадщиною від Цезаря. Фактично Октавіан міг би позбавити Лепіда посади, як його прихильники, очевидно, наполягали на цьому, але він добре розумів, що таким шляхом отримає мало додаткової влади, водночас ігноруючи давню римську традицію, адже посада *pontifex maximus* обиралася на все життя¹. До того ж, Октавіан знав, що після того, як він усуне Антонія від влади, йому доведеться проявити повагу до римських традицій, аби створити стабільний уряд на такій великій території.

Коли Октавіан повернувся до Риму зі Сицилії, він обрав місце вигнання Лепіда – Цирцеї. По-перше, це було достатньо близько, щоб Октавіан міг пильно стежити за Лепідом і привезти його до Риму, якщо захоче. По-друге, Октавіан розумів, що, якби місце вигнання було далеко, то був би ризик, що Лепід приєднається до Антонія чи іншого ворога задовго до того, як він про це дізнається.

Очевидно, Октавіан не збирався дозволяти Лепіду продовжувати перебування в домі понтифекса в Римі, тому, ймовірно, він переглянув список майна Лепіда, який, як ми знаємо, не був конфіскований, і обрав Цирцеї. Лепід, очевидно, вже мав там маєток. Октавіан, ймовірно, поставив охорону в Цирцеї, щоб пильно стежити за діяльністю Лепіда і інформувати Рим².

Хоча Лепід, ймовірно, почувався фізично комфортно в Цирцеї, проводячи час, як і багато інших римських дворян, відпочиваючи у родинному маєтку в прекрасному оточенні, далекому від міських потрясінь Риму, однак, скоріше за все, його дух був зламаний від усвідомлення, що він не може вільно виїжджати і відвідувати центр влади³. Особливо боляче, мабуть, було отримати звістку про

¹ Там само.

² Dio Cassius. Roman History, XLIX, 12, 49.

³ Dio Cassius. Roman History, L, 20, 3.

парфянський провал Антонія та його відволікання, пов'язані з Клеопатрою, а популярність Октавіана — людини, відповідальної за невдачі Лепіда, зросла до дедалі більших висот. До того ж, можна стверджувати, що поразка Антонія при Акції у 31 році до н.е. знову встановила одноосібне правління в Римі.

Насправді битва при Акції незабаром призвела й до особистого розбиття серця та подальшого приниження Лепіда через поведінку його старшого сина Маркуса Емілія Лепіда. Цей син, ймовірно, був тим самим, хто був заручений з дочкою Марка Антонія, щоб укласти шлюбний союз, що мав зміцнити Антонія і Лепіда. Молодий чоловік, ймовірно, щоб помститися Октавіану за те, що він обмовив його прізвище, задумав змову вбити переможного тріумвіра після його повернення до Риму з Єгипту, однак цього не сталося¹. Гай Цільній Меценат, який тоді керував Римом, дізнався про цей план і швидко, але тихо розгромив загрозу. Він заарештував молодого Лепіда, притягнув до відповідальності за державну зраду і, ймовірно, стратив. Меценат, також, звинуватив дружину Лепіда, Юнію, у змові за те, що вона знала про наміри сина і не зупинила його. Цей факт підтверджує думку, що мати і син сподівалися помститися Октавіану і повернути Лепіда з вигнання.

Аппіан зазначає, щоб уберегти Юнію від необхідності їхати до Акції для суду, вона мусила сплатити заставу, щоб переконатися, що з'явиться перед Октавіаном, коли той повернеться до Риму². Той факт, що Юнію звинуватили у співучасті, тоді як її чоловіка визнали невинним, свідчить про те, що вона та молодий Марк, ймовірно, тимчасово проживали в Римі, тоді як Лепід залишався у вигнанні в Цирцеї. У свою чергу Сайм припускає, що молодий чоловік міг бути заручником у Римі в цей критичний період³. Далі, Аппіан зазначає, що Лепід, очевидно, кілька разів шукав аудієнції Бальбіна, і, коли нарешті отримав слухання, попросив дозволити йому бути заставою для появи дружини або приєднатися до неї в подорожі. Бальбін тоді звільнив Юнію від вимоги застави⁴.

¹ Тит Ливій. История Рима от основания города. Периоха кн. 133.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, IV, 50.

³ Syme R. The Augustan aristocracy. Oxford, 1989. P. 112.

⁴ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, IV, 50.

Діон Кассій каже, що Октавіан ускладнив життя Лепіду, викликавши його до Риму і висміюючи перед Сенатом. Він, очевидно, навіть дозволяв Лепіду голосувати на цих засіданнях, але навмисно викликав його останнім у порядку колишніх консулів. Це, безумовно, було принизливо і образливо, але водночас принцепс принаймні визнав консульський статус свого колишнього колеги. Невідомо, як часто Октавіан приводив Лепіда до Риму і за який період часу це робив, але Діон Кассій включає цю інформацію у своєму описі зміни складу Сенату у 18 році до н.е.¹. До того часу Октавіан вже закріпив свою позицію імператора Августа і здійснив усю владу та авторитет, що належали Юлію Цезарю та іншим.

Діон Кассій пише про те, що, коли майбутній юрист Антистій Лабео запропонував ім'я Лепіда для включення до оновленого Сенату, Август погрожував йому покаранням. Коли ж Антистій відповів, що призначив лише чоловіка, якого Август дозволив зробити *pontifex maximus*, імператор заспокоївся². Однак, конкретних доказів того, що Лепід виконував свої релігійні функції як понтифекс максимум у період вигнання, немає. Якщо Август дійсно викликав Лепіда до Риму, і дозволяв йому голосувати в Сенаті, навіть висміюючи його, то також, можливо, що Лепіду дозволяли відвідувати такі заходи, як освячення храмів, патриціанські весілля, публічні ігри та інавгурації консульських посад, де зазвичай брав участь головний священик.

Тривалий період публічного приниження Лепіда нарешті завершився його смертю наприкінці 13 або на початку 12 року до н.е. Звісно, Октавіан ніколи не міг передбачити у 36-му році, що йому доведеться чекати майже двадцять три роки, щоб отримати дорогоцінну посаду понтифекса, але його терпіння було винагороджене, коли він отримав цю честь 6 березня 12 року до н.е. перед найбільшим натовпом у Римі на той час.

Ймовірно, мало хто сумував за смертю Лепіда. Він був забутим реліквією минулого, змушеним жити свої дні, спостерігаючи за постійно зростаючою славою чоловіка, який скинув його з вершини влади. Лепід, тріумвір, є одним із

¹ Dio Cassius. Roman History, LIV, 15, 4-6.

² Dio Cassius. Roman History, LIV, 15, 7-8.

найвідоміших членів своєї знатної родини. Його два консульства та честь понтифекса максимуса були нагородами за службу Цезарю та за продовження цезарівської справи після смерті диктатора. Хоча його посада тріумвіра на короткий час надавала йому величезну владу та стійку впізнаваність, однак це не була безчесна посада.

Можна помітити, що більшість тогочасних джерел звинувачують Лепіда в нерішучості, але це можна пояснити спробами зберегти декілька варіантів одразу відкритими, чекаючи на завершення конкретних подій, що характеризувало багатьох людей того часу. Лепід був здібним адміністратором і, ймовірно, міг би стати ефективним консулом, якби жив у Республіці значно раніше. Юлій Цезар довірив йому у свій час кілька важливих завдань, і він добре справлявся. Однак, потрібно розуміти, що зі смертю Цезаря почалася боротьба, в якій ставки були надто високі, а конкуренція надто запекла, щоб Лепід мав шанс вийти переможцем.

Можливо, Лепіду бракувало деяких моральних якостей, які мали багато його предків, але він жив у часи, відзначені аморальністю, і був більш здібним, ніж багато інших у виконанні своєї справи. Роль Лепіда у проскрипціях та інші його недоліки не можна виправдати, але вони не повинні повністю домінувати в інтерпретації місця цієї людини в історії Риму. Письменники, які писали свої твори в століття одразу після його смерті, без причини затьмарили його пам'ять в історії. У своїх спробах прославити імператора Августа вони спотворили портрети оточуючих. У будь-якому разі, уявлення про Лепіда як нерішучого і незграбного не підтверджується ретельним аналізом усіх доступних джерел.

Доля Марка Клавдія Марцелла Езерніна слугує яскравою ілюстрацією того, як саме відбувалася трансформація "лепідівського табору" в імперську аристократію. Його політичний шлях — від квестора Квінта Кассія в Дальній Іспанії та участі у повстанні проти останнього, до включення у вищі ешелони влади Октавіана є показовим зразком того, як амбітні представники "старої" цезаріанської аристократії успішно переорієнтовувалися на нові реалії принципату. Інцидент в Іспанії, де Марцелл фактично виступив проти

намісника Кассія, утримуючи Кордубу, засвідчив його амбіції та здатність до автономних дій у межах цезаріанської партії. Той факт, що Лепід виступив посередником у цьому конфлікті, інтегрувавши війська Марцелла до своєї армії, став першим кроком у формуванні їхнього співробітництва. Проте зникнення табору Лепіда з політичної арени не стало кінцем для Марцелла.

На жаль, точна реконструкція подальшої кар'єри Марка Клавдія Марцелла Езерніна вкрай ускладнена фрагментарністю збережених джерел. Відомо, що після іспанських подій Цезар, хоч і висловив невдоволення самовільними діями Марцелла, згодом його пробачив. Проте, подальші відомості про нього в джерелах фактично відсутні, що породжує дискусію щодо ідентифікації Марцелла з консулом 22 р. до н. е.

Рональд Сайм звертає увагу на складність цього питання, зазначаючи, що Марк Клавдій Марцелл Езернін, консул 22 р. до н. е., був представником плебейської лінії Клавдіїв Марцеллів — роду, що належав до сенаторської еліти, яка підтримувала Помпея¹. Сайм характеризує цього консула як "не надто визначного прихильника Цезаря Диктатора", що суттєво відрізняється від образу того активного Марцелла, який діяв в Іспанії.

Зокрема Ю. Циркін, аналізуючи іспанські події та долю їхніх учасників, припускає можливість того, що Марк Клавдій Марцелл, який діяв в Іспанії, є тією ж особою, що й консул 22 р. до н. е.². Дослідник вибудовує гіпотезу, за якою після іспанського конфлікту Марцелл міг зберегти своє місце в колі прибічників Цезаря, не відіграючи при цьому провідної ролі. Згідно з концепцією Циркіна, попри родинні зв'язки з табором Марка Антонія (через шлюб із донькою Азінія Полліона), Марцелл врешті-решт здійснив політичний перехід на бік Октавіана, що дозволило йому уникнути репресій та залишитися в лавах найвищої імперської аристократії.

Водночас, варто зауважити, що ця реконструкція має гіпотетичний характер. Відсутність прямих доказів у джерелах щодо діяльності Марцелла у проміжний період змушує ставитися до такого ототожнення з певною обережністю.

¹ Syme R. *Roman Revolution*. New York, 2002. P. 491.

² Циркин Ю. Б. *Античные и раннесредневековые источники по истории Испании*. Санкт-Петербург, 2006. С. 74

На відміну від Марцелла, чия лояльність певною мірою спиралася на родинні традиції та зв'язки, Сілан уособлював тип політичного професіонала, чия діяльність в оточенні Лепіда була радше «школою виживання». Саме на прикладі Сілана стає очевидним, чому "лепідівський табір" виявився нежиттєздатним у довгостроковій перспективі.

Перехід Марка Юнія Сілана на бік Октавіана напередодні битви при Акції (31 р. до н. е.) варто розглядати не як акт політичної зради, а як елемент ширшого процесу. Його втеча відбувалася на тлі масового дезертирства представників римської еліти – таких як Мунацій Планк, Марк Тіцій, Гней Доміцій Агенобарб та Квінт Деллій. Усі ці постаті тривалий час були задіяні в системі Марка Антонія, проте в критичний момент, коли військова ситуація стала безнадійною, вони обрали стратегію політичного виживання, перейшовши до його суперника.

Втеча Сілана в цьому контексті є яскравим свідченням колективного розпаду системи антоніанців, коли колишні "люди Цезаря" (соратники Лепіда, Антонія та інших лідерів тріумвірату) почали масово віддавати перевагу Октавіану як гаранту майбутньої стабільності¹.

Таким чином, цей крок став завершальним етапом багаторічної адаптації Сілана до нових політичних реалій. Досвід, отриманий ним ще під час служби у Лепіда, та подальша політична гнучкість дозволили йому не лише успішно змінити табір, а й згодом інтегруватися в нову систему влади Августа, досягнувши найвищих державних посад, включаючи консульство 25 року до н. е.

Зрештою, успішне консульство Марка Юнія Сілана у 25 р. до н. е. разом із самим Октавіаном Августом не було випадковим. Рональд Сайм зазначає, що Август вкрай ретельно формував коло своїх колег-консулів протягом перших років принципату. Усі вони були перевіреними особами, лояльність яких до «нового порядку» не викликала сумнівів².

¹ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 296.

² Там само: 325.

Кар'єрний шлях Сілана – від легата Лепіда до консула Августа – є не винятком, а радше правилом для еліти того часу. Август свідомо обирав на посади людей з досвідом, навіть якщо цей досвід включав службу в таборах політичних опонентів. Це свідчить про те, що для засновника Імперії професійна компетенція та здатність до адміністративної інтеграції важили більше, ніж ідеологічна чистота минулого.

Таким чином, кар'єра Сілана в системі Августа стає фінальним доказом успішності тієї стратегії виживання, яку практикували «люди Лепіда» та їхнє коло: вчасно зрозуміти зміну епох, відмовитися від старих партійних порядків та стати основою нової імперської адміністрації.

Отже, лепідівський табір зник не через воєнну поразку, а тому, що він застарів. Лепід намагався будувати владу на старих правилах особистої відданості (клієнтелі), тоді як Октавіан Август створював сучасну, ефективну державну систему. Коли талановиті люди Лепіда – професіонали, як Сілан, та аристократи, як Езернін – зрозуміли, що модель Августа дає більше можливостей, вони просто перейшли до нього. Втративши свою головну опору – професійну команду, – Лепід перестав бути самостійним політичним гравцем і поступово перетворився на історичну тінь епохи тріумвірів.

Звісно, не слід абсолютизувати раціональність дій соратників Лепіда. Політичне виживання в епоху тріумвірату було складним сплавом прагматичного розрахунку, особистих страхів, родинних зобов'язань та випадкових обставин. Проте саме інтеграція цих людей в апарат Августа свідчить про те, що система принципату виявилася здатною поглинути і "приручити" той тип політичної еліти, який був сформований ще за Цезаря.

РОЗДІЛ II. КОЛО ВПЛИВУ МАРКА АНТОНІЯ

Даний розділ присвячено детальному аналізу структури та особливостей внутрішньої еволюції політичного оточення Марка Антонія. Головну увагу приділено специфіці дипломатичної та культурної діяльності Гая Азінія Полліона, адміністративній ролі Луція Мунація Планка, а також прагматичним стратегіям політичного маневрування Квінта Деллія, що в сукупності дозволяє розкрити причини розпаду «антоніанського табору» напередодні битви при Акції.

2.1 Гай Азіній Полліон – меценат, політик, дипломат

Гай Азіній Полліон – римський політик і письменник. Був обраний консулом у 40 р. до н. е., а у 39 р. відбувся його тріумф на честь перемоги, здобутої в Іллірії. У громадянській війні бився на боці Цезаря, у 43 р. приєднався до Антонія. У суперництві Октавіана з Антонієм він довгий час намагався зберегти незалежність, не підтримуючи відкрито жодну зі сторін. Згодом остаточно перейшов на бік Антонія. Коли в 31 р. до н. е. конфлікт між Антонієм і Октавіаном набрав обертів, Октавіан спробував залучити Полліона на свою сторону і запропонував участь в битві при Акції проти Антонія. Азіній, однак, від участі в битві відмовився, мотивуючи це тим, що вони з Антонієм зробили одне для одного багато значних вчинків¹. Згодом відійшовши від політики, присвятив себе літературним заняттям та культурній діяльності.

Він заснував першу в Римі публічну бібліотеку в Храмі Свободи, а у власному домі зібрав літературний гурток, де молоді поети читали свої твори до їх публікації. Азіній Полліон був відомий як друг і покровитель поетів Горація та Вергілія. Письменницька діяльність Азінія Полліона була різнобічною. Азіній Полліон був також автором «Історії» у 17 книгах 60–42 рр. до н. е., де

¹ Веллей Патеркул. Римская история, II, 86.

виклав історію громадянської війни 60–42 рр. до н. е.¹. Від його творів збереглися лише незначні фрагменти.

Феномен політичного довголіття та авторитету Азінія Полліона бере свій початок у буремних 40-х роках до н. е. Розгляд його перших кроків у таборі цезаріанців дозволяє реконструювати процес формування тих етичних принципів, які згодом визначатимуть його особливе місце в колі Марка Антонія.

Гай Азіній Полліон народився у 76 р. до н. е. і помер у 5 р. н. е. Він був прихильником Цезаря, брав участь у битвах при Фарсалі (48 р.), у війнах Африканській та Іспанській². Светоній теж пише, що Полліон брав участь в Іспанській війні під командуванням Цезаря³.

Військова відданість Полліона справі Цезаря супроводжувалася не менш активною політичною діяльністю в самому Римі. У 47 р. до н. е., коли Марк Антоній виконував обов'язки намісника Італії за відсутності диктатора, держава опинилася перед загрозою масштабного соціального вибуху через боргову кризу.

Ставши фактичним намісником Цезаря в Римі та Італії, Антоній був змушений впритул зайнятися деякими вельми складними справами. Для широких верств рядового римського населення перемога Цезаря означала появу надії на задоволення своїх заповітних прагнень. А найсерйознішим було в цей час боргове питання.

У 47 р. до н. е. з програмою скасування боргів виступив народний трибун Публій Корнелій Долабелла. Він був на 13 років молодшим за Антонія, але входив до числа його друзів. Долабелла спробував провести повне скасування боргів, намагаючись заручитися підтримкою Марка Антонія. Проти Долабелли рішуче виступили інший трибун Луцій Требеллій, а також близький друг Цезаря Гай Азіній Полліон. І Антоній став на їхній бік⁴.

¹ Suidas, s. v. Ἀσίνιος Πωλλίων, A4148. Cit. ex: FRH. 2005. 56. C. Asinius Pollio. F6.

² История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 492.

³ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Юлий, 55, 4.

⁴ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 254.

Хоча на рішення Антонія вплинули й особисті мотиви, саме позиція Полліона як близького друга Цезаря стала вагомим політичним аргументом на користь збереження існуючих фінансових зобов'язань та правопорядку.

Цей момент дає нам зрозуміти, що вже тоді Полліон був не просто виконавцем наказів, а впливовим політичним радником, чий авторитет змушував лідерів цезаріанського табору зважати на його думку у питаннях внутрішньої стабільності Республіки.

У 44 р. до н. е., незадовго до своєї смерті, Цезар призначив у ранзі проконсула намісником Дальньої Іспанії Гая Азінія Полліона, а Близької – Лепіда. В основному військові дії проти Помпея вів Полліон, але теж не дуже вдало. Помпею вдалося захопити ряд міст і зміцнити своє становище.

Коли до Іспанії дійшла звістка про вбивство Цезаря, Секст Помпей почав діяти рішучіше. Що ж стосується воєначальників Цезаря, то Лепід був більше зайнятий справами в Італії та Римі, а Полліон, не знаючи, як повернутися справи, більш-менш вичікував. Скориставшись цим, Помпей захопив Новий Карфаген і Барію та вдерся в Дальню Іспанію, де теж захопив ряд міст; у деяких із них він навіть почав карбувати свої монети. Усі досить нерішучі спроби Полліона зупинити його не мали успіху. Веллей Патеркул також зазначає, що до 44 р. до н.е. Полліон перебував у Дальній Іспанії як намісник, де вів воєнні дії проти Секста Помпея¹. Але й сам Помпей, мабуть, довго не міг вирішити, що йому робити, бо обстановка в республіці була дуже нестабільною. Нарешті, він визнав за краще не стільки домагатися влади збройним шляхом, скільки повернути собі становище в суспільстві, а потім уже легальним шляхом розпочати шлях до влади. Тому вже в червні 44 р. до н. е. Помпей направив листа консулам цього року Марку Антонію та Публію Корнелію Долабеллі з пропозицією розпустити свою армію в обмін не лише на легальне повернення до Риму, а й на повернення йому всього батькового майна, раніше

¹ Веллей Патеркул. Римская история, LXXIII, 2; Аппиан. Гражданские войны, IV, 84.

конфіскованого Цезарем. Антоній доручив вести переговори Лепіду і незабаром було досягнуто згоди¹.

Надалі складність політичного вибору Гая Азінія Полліона у 43 р. до н. е. найяскравіше розкривається крізь призму його листування з Цицероном². Залишаючись у провінції протягом майже всієї Мутинської війни, Полліон у листах до Цицерона прагнув показати себе лояльним прибічником сенату та республіки, однак, так і не дочекавшись розпорядження сенату, він вирушає з Іспанії до Галлії та переходить до Марка Антонія.

Лист Цицерона описує надзвичайно напружений момент у 43 році до н. е., коли Рим фактично розколовся після вбивства Цезаря, і розпочалася боротьба між тріумвірами та республіканцями, яких підтримував сенат і Цицерон³.

Зокрема, Полліон акцентує увагу на тому, що попри підбурювання з боку Марка Антонія та листи від Лепіда, він зумів утримати свої легіони від бунту. Характеризуючи стан свого війська, намісник зазначає: *«ви повинні вважати, що те військо, яке я не захотів ні продати ні за які нагороди... утримане і збережене для держави»*. Ця риторика мала на меті запевнити Сенат у лояльності Полліона, проте фактична його поведінка свідчила про вичікувальну тактику. Він прямо натякає на свою образу через ігнорування його заслуг Сенатом: *«якби держава і більшість сенату достатньо знали мене, вони отримали б завдяки мені більшу користь»*.

Особливої уваги заслуговує самовираження Полліона як лідера та адміністратора у його звітах до Рима. Намагаючись переконати Сенат у своїй надійності, він акцентує увагу на взірцевому порядку в підпорядкованій йому провінції та беззаперечній лояльності війська. Полліон пише: *«...я утримав і провінцію у стані миру, і військо у своїй владі; за межі своєї провінції я ніде не виходив... а якщо я захоплював будь-яких вершників, що намагалися піти, я піддавав їх покаранню»*⁴.

¹ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 196.

² Марк Туллий Цицерон. Письма..., DCCCXXIV; DCCCXCV; DCCCLXXXVI.

³ Там само: DCCCXCV.

⁴ Марк Туллий Цицерон. Письма..., DCCCXXIV.

Ці слова свідчать про те, що Полліон вибудовував модель управління, засновану на суворій дисципліні та особистому контролі. Здатність утримувати легіони від дезертирства чи переходу до ворожих таборів у період загального хаосу підкреслює його непересічні лідерські якості. Фраза про покарання тих, хто намагався залишити розташування військ, демонструє рішучість Полліона у припиненні будь-яких проявів анархії. Такий підхід дозволив йому не лише зберегти боєздатність легіонів, а й забезпечити відносний мир на довірєній йому території, що вигідно вирізняло його на фоні інших намісників, чії провінції стали ареною міжусобиць.

Так і не отримавши чітких розпоряджень з Риму та усвідомивши зміну балансу сил, Полліон приймає стратегічне рішення залишити Іспанію і вирушити до Галлії. Цей крок став переломним моментом у кампанії 43 р. до н. е.

Вже не думаючи про облогу Мутіни, Антоній із залишками свого війська відступив до Альп, щоб, перейшовши через них, піти в Трансальпійську Галлію і з'єднатися з Лепідом, який стояв там. Прибувши на місце, Антоній, щоб довести свою довіру до Лепіда, всупереч звичаю, не став споруджувати укріплений табір. Лепід після деяких вагань приєднався до Антонія. Ситуація в таборі цезаріанців почала стрімко стабілізуватися. З армією Антонія з'єдналися і війська його прибічника Публія Вентідія Басса. Все це створило вже значну силу, з якою можна було починати нову кампанію. Дещо пізніше до об'єднаних армій Антонія та Лепіда приєдналися легіони Луція Мунація Планка, який керував більшою частиною Галлії, та намісника Дальньої Іспанії Гая Азінія Полліона, які визнали командування Лепіда та Антонія¹. Визнавши командування Антонія та Лепіда, Полліон не лише врятував свою політичну кар'єру, а й надав Антонію необхідний військовий ресурс.

У свідченнях Тита Лівія, Веллея Патеркула та Аппіана Александрійського ми також знаходимо інформацію про те, що Азіній Полліон вирушив у Галлію з Іспанії не раніше червня 43 р. до н.е., щоб нарешті об'єднати сили з Антонієм,

¹ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Победенные. Санкт-Петербург, 2006. С. 267.

який внаслідок утворення другого тріумвірату та поділу західних провінцій між тріумвірами отримав усю Галлію, крім Нарбонської, що відійшла Лепіду¹. Полліон, за повідомленням Веллея Патеркула, із сімома легіонами утримував у той час під владою Антонія в Цізальпійській Галлії область венетів².

У 43 р. до н. е., Луцій Мунацій Планк заснував Лугдунум (сучасний Ліон) як стратегічний опорний пункт для контролю над Галлією та протидію повсталій Вієнні. Проте вже в серпні того ж року Планк та Лепід вивели свої легіони до Італії, фактично залишивши Трансальпійську Галлію без військового захисту.

У цей критичний момент ключовою фігурою став Гай Азіній Полліон, призначений легатом Ближньої Іспанії та Нарбонської Галлії. Під його командуванням разом із Вентидієм Бассом опинилося 13 легіонів та 6500 вершників. Хоча ці сили теоретично могли б утримати завоювання Цезаря та стабілізувати регіон, але навряд чи вони це робили, оскільки були зайняті Громадянською війною³.

Надалі ми не маємо жодних відомостей про нього аж до початку Перузинської війни⁴. Таким чином, протягом кількох років Полліон перебував у провінції далеко від основних військових дій, що перемістилися на Схід.

Логічним завершенням Мутінської кампанії та періоду політичного маневрування Гая Азінія Полліона стало утворення Другого тріумвірату. Попри офіційний статус ворога держави, який раніше мали Антоній та Лепід, Октавіан усвідомлював неминучість пошуку компромісу з ними. До того ж, небажання солдатів воювати проти своїх же ветеранів, вимагало негайного об'єднання ключових лідерів у єдиний військово-політичний блок. Тому Октавіан почав робити багатозначні жести, спрямовані на примирення з Антонієм і Лепідом. Він відпустив до Антонія взятих у полон його солдатів, які не бажали перейти в октавіанівський табір.

¹ Тит Ливий. История Рима от основания города. Периоха кн. СХХ; Веллей Патеркул. Римская история, II, LXIII; Аппиан Александрийский. Гражданские войны, III, 97; IV, 2.

² Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXXVI.

³ Савин Н. А. Германо-Ретийский лимес и Рейнская армия Рима. Санкт-Петербург, 2020. С. 89.

⁴ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, II, XXXII- XXXIII.

Бачачи такий поворот справ, Антоній і Лепід зі своїми військами знову перейшли Альпи. Октавіан рушив назустріч їм. На невеликому островці на річці Лавінії неподалік від міста Бононії Антоній і Октавіан знову зустрілися. Вони не довіряли один одному, тож Лепід грав роль посередника¹. Незабаром був створений Другий тріумвірат.

Офіційне проголошення тріумвірату наприкінці 43 р. до н. е. та подальший поділ римського світу тимчасово зняли напругу між цезаріанськими лідерами, закріпивши за Гаєм Азінієм Полліоном статус одного з провідних адміністраторів на Заході. Проте союз, заснований на взаємній недовірі, виявився нетривким. Вже за кілька років політичний вектор кардинально змінився, а колишні партнери знову перетворилися на військових суперників.

Поки Азіній Полліон забезпечував стабільність у Галлії, доля Римської держави вирішувалася на Сході, у Македонії. Восени 42 р. до н. е. поблизу міста Філіппи відбулася битва між силами тріумвірів (Марка Антонія та Октавіана) та армією вбивць Цезаря – Брута та Кассія. Битва завершилася повною поразкою республіканців. Саме цей успіх став тріумфом Марка Антонія, який проявив себе як блискучий полководець.

Незабаром після перемоги при Філіппах Марк Антоній, який отримав у своє розпорядження всі східні провінції Риму, познайомився з єгипетською царицею Клеопатрою, закохався в неї і, забувши про все, зосередився на культурному житті Александрії, фактично усунувшись від оперативного керування військами. В Італії ж у цей час загострилися суперечності між Октавіаном і молодшим братом Марка Антонія – Луцієм Антонієм. На його боці виступила і Фульвія, дружина Марка Антонія. Таким чином розв'язався конфлікт з Октавіаном, відомий як Перузійська війна (41–40 рр. до н. е.).

Офіційним приводом стала суперечка через розподіл землі між ветеранами, проте справжніми причинами, ймовірно, були боротьба за владу та намагання Фульвії повернути чоловіка з Александрії до Риму. Луцій Антоній виступав проти Октавіана під гаслами відновлення республіканського правління,

¹ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Победенные. Санкт-Петербург, 2006. С. 268.

залучивши на свій бік частину знаті та навіть загони гладіаторів. Октавіан, маючи підтримку Лепіда як третього тріумвіра, зумів перехопити ініціативу, перетворивши цю локальну боротьбу на масштабне протистояння, яке остаточно похитнуло стабільність тріумвірату. Марк Лепід був змушений підтримати Октавіана, але у Лепіда було мало військ, і його підтримка в цьому випадку мало що важила¹.

Скоріше за все, для Октавіана була важлива присутність Лепіда, аби надати своїм діям статусу офіційної державної відповіді на заколот. Хоча фактичний військовий внесок Лепіда був мізерним через нестачу власних сил, його політичний авторитет як діючого тріумвіра допоміг Октавіану легітимізувати війну проти Луція Антонія та Фульвії. Це перетворило локальну суперечку на масштабне протистояння, яке остаточно похитнуло стабільність тріумвірату.

Переломним моментом у діяльності Гая Азінія Полліона на посаді легата стала криза 41 р. до н. е., яка поставила тріумвірат на межу нової відкритої війни. У цей період Полліон діє вже не як вичікувальний спостерігач, а як послідовний та рішучий союзник Марка Антонія. Коли Октавіан направив війська під командуванням Квінта Сальвідієна Руфа до Дальньої Іспанії, Полліон здійснив блискучий стратегічний маневр, заблокувавши прохід через Альпи². Цей крок продемонстрував, що попри формальний поділ провінцій, реальний контроль над Заходом належав тому, хто володів ключовими логістичними шляхами та вірністю легіонів.

Позиції Антонія в регіоні були додатково зміцнені, коли після завершення терміну повноважень Полліона на посаду легата Ближньої Іспанії та Нарбоннської Галлії було призначено іншого ставленика Антонія – Квінта Фуфія Калена, у розпорядженні якого залишилося 11 легіонів.

Попри початковий успіх Луція Антонія, якому вдалося на короткий час захопити Рим, стратегічна ініціатива швидко перейшла до Октавіана. Цьому сприяли як внутрішні чвари у таборі антоніанців, зокрема зрада квестора Барбатія, так і успішний прорив військ Сальвідієна Руфа. Останній, попри

¹Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 191.

² Dio Cassius. Roman History, XLVIII, 10, 1; Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, XX, XXIV.

попередні спроби Полліона заблокувати альпійські проходи, зумів провести свої легіони через Галлію, що кардинально змінило баланс сил в Італії. Внаслідок цих маневрів Луцій Антоній опинився в облозі у місті Перузія, де Октавіан застосував виснажливу тактику довготривалої блокади.

У цей критичний момент Фульвія намагалася активізувати найближчих соратників свого чоловіка, закликаючи Азінія Полліона та Вентідія Басса до рішучих дій заради порятунку Луція. Однак саме тут проявилася криза управління в оточенні Марка Антонія. Перебуваючи в Александрії, тріумвір не надав жодних прямих директив своїм легатам щодо підтримки дій брата та дружини¹.

В умовах відсутності наказів від патрона, Гай Азіній Полліон діяв надзвичайно обережно, що часто інтерпретується дослідниками як нерішучість чи пасивність. Проте, варто зазначити, що така позиція Полліона дозволила йому зберегти боєздатність своїх легіонів та власний політичний авторитет. Поразка під Перузією не стала кінцем його кар'єри, а навпаки – перетворила його на одну з найважливіших фігур у подальших переговорах між Октавіаном та Марком Антонієм, який нарешті був змушений повернутися до справ в Італії.

Марк Антоній користувався значним авторитетом в Італії, особливо серед ветеранів Цезаря, а в Галлії стояли його найкращі війська. Виступаючи проти Октавіана, брат і дружина Антонія дорікали тому в діях, спрямованих на заподіяння шкоди тріумвіру, який перебував на Сході. Полководці Антонія, що стояли зі своїми військами в Галлії, були готові прийти на допомогу його братові й дружині, але сам Антоній дотримувався повного нейтралітету, і ті, не отримуючи від свого головнокомандувача жодного наказу, залишилися пасивними. Замкнені в Перузії Луцій і Фульвія в 40 р. до н. е. зазнали повної поразки, а Антоній протягом усієї цієї дещо несподіваної війни навіть і не намагався втрутитися в події. Обидва ініціатори війни незабаром померли, що розв'язало руки і Антонію, і Октавіану, і вони вирішили зустрітися та вирішити назрілі питання. Зустріч обох тріумвірів і укладення нового договору сталися у

¹ Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 192.

Брундізії восени 40 р. до н. е. За умовами цього договору Октавіан і Антоній ділили управління республікою між собою. Антоній отримував під свою владу всі провінції східніше іллірійського міста Скодра, тобто практично весь римський Схід, включно з клієнтськими державами цього регіону, в тому числі Єгипет. Договір був скріплений офіційним шлюбом овдовілого Антонія із сестрою Октавіана – Октавією, хоча дружиною Антонія продовжувала бути Клеопатра. Здавалося, Антонію вдалося відновити своє становище в центрі влади, яке було значно похитнуте і його тривалою відсутністю, і шокуючими чутками про зв'язки з єгиптянкою, і розгромом його прибічників під час Перузійської війни.

Октавіан легко погодився передати Антонію верховну владу на Сході, оскільки ситуація в регіоні вимагала негайного і масштабного військового втручання. Октавіан на той час не мав ні бажання, ні можливостей проводити таку акцію власними силами.

Тим часом, скориставшись внутрішньою слабкістю Риму, Парфія за активної підтримки Квінта Лабієна (сина того Лабієна, який колись був одним із найкращих командирів Цезаря під час Галльської війни, а під час громадянської перейшов на бік Помпея) окупувала Сирію та частину Малої Азії, де-факто поставивши під контроль навіть Іудею. Лабієн, який діяв як переконаний опонент тріумвірів, вдало використав момент, коли Октавіан був зв'язаний західними справами, а Антоній – відсторонений від управління через захоплення єгипетськими справами та розкішним життям в Афінах.

Поки Марк Антоній насолоджувався іграми та бенкетами, реальний захист східних рубежів ліг на плечі його полководців, котрі діяли як єдиний механізм. Публій Вентідій Басс успішно відтісняв парфян і армію Лабієна з Малої Азії, коли Гай Азіній Полліон разом із Луцієм Марцієм Цензорином діяли на балканському напрямку. Успішна кампанія Полліона проти іллірійських племен, що загрожували Македонії, стала стратегічно важливою ланкою в утриманні контролю над східними провінціями¹.

¹ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Победенные. Санкт-Петербург, 2006. С. 278.

Цей епізод яскраво контрастує з поведінкою самого Антонія: поки він в Афінах приймав божественні почесті, його легати, зокрема Полліон, змушені були виправляти наслідки його бездіяльності. Вірність Полліона державі та професійна дисципліна в умовах політичного хаосу вкотре підтверджують його роль як одного з небагатьох відповідальних діячів у вищому ешелоні влади того часу.

Окремої уваги заслуговує питання легітимності та термінів консульства Азінія Полліона у 40 р. до н. е. Хоча він був обраний на цю високу посаду як прибічник Марка Антонія, фактичний вступ у права магістрата, як ми знаємо, відбувся лише після підписання Брундізійського миру. В історіографії існує дискусія щодо того, де саме перебував Полліон під час Перузійської кризи. Ю. Циркін зазначає, що за однією з версій Полліон волів перебувати в Александрії разом із Антонієм, проте тут же наголошує, що реальність була зовсім іншою¹.

Насправді ж Полліон не міг бути в Єгипті, бо всі джерела фіксують його з військами на півночі Італії. До того ж, як полководець Антонія він мав залишатися зі своїми легіонами, щоб захищати їхні спільні інтереси. Можна припустити, що версія про те, що Полліон нібито перебував у цей час в Александрії разом з Антонієм, могла з'явитися пізніше як зручне виправдання, чому він не втрутився в облогу Перузії та не врятував брата Антонія.

У підсумку, коли у 40 р. до н. е. він нарешті став консулом, це було не просто офіційним призначенням. Це було визнання його реальної сили та авторитету: Полліон зумів зберегти армію, не розв'язати великої війни без наказу і стати тією людиною, з якою змушені були рахуватися і Антоній, і Октавіан.

Наступного року (39 р.) за дорученням Антонія він усмирив у Далмації плем'я парфинів і був удостоєний тріумфу. Після цього він відмовився від політичної кар'єри, проте не примкнув до Октавіана і присвятив другу половину життя мистецтву та літературній діяльності.

¹ Циркін Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 277.

Завершення активної фази Перузійської війни та укладення Брундізійського договору 40 р. до н. е. стали поворотним моментом у біографії Гая Азінія Полліона. Досягнувши вершини політичної кар'єри – консулату, та здобувши військову славу в Іллірійській кампанії, він дедалі більше дистанціювався від подальшої боротьби між Октавіаном та Антонієм. Його відмова від участі в битві при Акції ознаменувала остаточний перехід від ролі полководця до статусу приватного інтелектуала. Проте, цей відхід не був втечею від реальності; навпаки, Полліон переніс свою енергію з поля битви у публічний простір Риму, спрямувавши власну політичну незалежність у розвиток науки та мистецтва.

Ймовірно, культурна діяльність Гая Азінія Полліона не була випадковим захопленням приватного інтелектуала; вона стала логічним продовженням масштабних проєктів Юлія Цезаря.

Гай Юлій Цезар у 46 р. до н. е. задумав збагатити публічний простір двома бібліотеками – грецькою та латинською, доручивши турботу про них Марку Теренцію Варрону, інтелектуалу-енциклопедисту, який досяг успіхів у всіх науках, від філософії до сільського господарства¹. Березневі іди 44 р. перервали задум диктатора. П'ять років по тому Азіній Полліон продовжив починання Цезаря і завершив його власним коштом (грошима від воєнної здобичі, взятої під час воєнної кампанії Полліона в Іллірії проти племені партинів) за демонстративної прихильності Октавіана Августа.

Дієвим інструментом реалізації масштабного суспільного будівництва в Римській державі було залучення приватних коштів заможних громадян. Светоній перелічує імена багатьох меценатів, яким Август *«...наполегливо радиє прикрашати місто в міру можливостей кожного, споруджуючи нові пам'ятки або відновлюючи та покращуючи старі»*, і серед них згадує Гая Азінія Полліона, який наново відбудував Атрій Свободи – велику залу просто неба,

¹ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Юлий, 44, 2.

оточену колонадою, за якою знаходилися приміщення, що раніше слугували сховищами документів (законів, указів, цензорських списків)¹.

У питанні концепції Полліон орієнтувався на світові зразки. Зважаючи на те, що 10 грудня 48 р. до н. е. він обійняв посаду народного трибуна, припущення, ніби він разом із Цезарем переслідував Гнея Помпея до Єгипту і особисто споглядав царські палаци, є дискусійним. Хоча між 28/29 вересня (висадка Цезаря в Александрії) і листопадом, коли він точно мав з'явитися в Римі перед членами трибутної коміції, залишається проміжок часу, достатній для короткочасного відвідування Александрії та відплиття до Італії до початку осінніх штормів.

Менше з тим, чи бачив Полліон Александрійську бібліотеку на власні очі, чи ні, вона, безсумнівно, стала для нього головним взірцем. Відомості про неї він міг отримати словесно від друзів–цезаріанців або особисто від Октавіана Августа, який, запропонувавши Азінію Полліону реконструкцію Атрію Свободи, напевно, висловлював свої побажання щодо облаштування бібліотеки.

Колишнє призначення Атрію Свободи бути сховищем документів полегшувало завдання перетворення його на книгосховище. Під читальні зали можна було пристосувати колишні кімнати цензорів. Але потрібно було значно збільшити площу.

Оновлений Атрій Свободи став не лише бібліотекою, а й видатним художнім центром. У дворі Атрію були розставлені статуї, які Пліній Старший називає «*monumenta Asinii Pollioni*»: Менади, Каріати та Силени роботи Праксітеля, Афродіта Кефісодота Молодшого, Канефора Скопаса, і ще понад десяток статуй, з яких до нас дійшла знаменита багатофігурна група «Фарнезький бик»². Така велика кількість шедеврів і широкий ареал їхнього походження не дозволяють стверджувати, що вони всі без винятку були особистою колекцією Полліона, подарованою ним співгромадянам. Напевно, якась їхня частина була жертвами сім'ї принцепса та багатих меценатів. Полліон же виступає не лише

¹ Гай Светоний Транквилл. Життя двенадцяти цезарей. Божественный Август, 29, 4.

² Pliny. Natural History, XXXVI, IV, 22-25.

в ролі благодійника, а й у ролі систематизатора колекції, яку демонстрували відповідно до його особистих уподобань.

У грецькому та римському відділеннях бібліотеки Атрію Свободи стояли бюсти авторів, чії безсмертні душі, як підкреслює Пліній Старший, «продовжували вести діалог» із читачами разом зі своїми творами. Бюсти, здебільшого виготовлені з міді, були поставлені там само, де розміщувалися шафи або стелажі з їхніми книгами¹. Особливого символізму цьому простору надавав той факт, що єдиним автором, удостоєним прижиттєвого вшанування через встановлення бюста, став Марк Теренцій Варрон, який кілька років завідував книжковими зібраннями Атрію².

Пліній Старший пише про те, що у бібліотеці, яку першою в усьому світі зробив публічною в Римі Азіній Полліон на кошти, здобуті під час військових походів, вшанував Марка Варрона – єдиного з учених, хто був ще живий на той час. Автор підкреслює унікальність цього рішення, зіставляючи його з наданням Варрону корабельного вінця Помпеєм Великим після перемоги над піратами. Пліній Старший доводить, що таке визнання з боку Полліона було не менш почесним, ніж військова нагорода від одного з найвеличніших полководців. Пліній³.

Тож, цей акт слід розглядати як продуману стратегію меценатства, за допомогою якої Полліон утверджував власну роль як головного арбітра римської культури. Вшановуючи Варрона ще за життя, Полліон не лише віддавав данину поваги найвидатнішому інтелектуалу епохи, а й демонстрував власний світоглядний пріоритет: інтелектуальна доблесть у його розумінні була рівноцінною військовим звитягам полководців.

З 27 р. до н. е. керівництво повністю переходить до Азінія Полліона, чії твори, в силу спадкоємності, напевно, зайняли шафу по сусідству з працями Варрона.

¹ Там само: XXXV, II, 8-11.

² Там само: VII, XXX, 115.

³ Pliny. Natural History, VII, XXX, 115.

Цей рік є важливим як для Римської держави, адже відбулося офіційне становлення епохи Принципату Октавіана Августа, так і для самого проєкту публічної бібліотеки. Саме наприкінці 27 р. до н. е. Марк Теренцій Варрон іде з життя у глибокій старості. Після смерті видатного енциклопедиста керівництво закладом повністю й одноосібно переходить до Азінія Полліона. Цей перехід збігся з остаточним відходом Полліона від військових і політичних справ. Октавіан Август, поважаючи авторитет і нейтралітет колишнього полководця, офіційно визнав його статус головного керівника культурного життя Риму.

Важливим для нас є й гурток поетів та ораторів, який збирався в Атрії, куди входили Горацій, який відточував свою майстерність, Вергілій, що читав фрагменти «Енеїди», молодий Овідій, який ще тільки осягав тонкощі віршування. Тут вправлялися в ораторському мистецтві, в якому Полліон віддавав перевагу чистоті та простоті аттичного стилю, влаштовували публічні читання з обговореннями прочитаного, скрупульозно займалися метрикою, опановуючи всі відомі віршовані розміри¹. До переліченої вище трійки авторів слід додати історика і ритора Луція Аннея Сенеку Старшого, який неодноразово посилався на Азінія Полліона у своїх трактатах з ораторського мистецтва.

Полліон одним із найперших почав влаштовувати громадські виступи письменників і поетів перед публікою, які дістали назву рецитацій і внесли велике пожвавлення в літературне життя того часу².

Аналізуючи функціонування оновленого Атрію Свободи, можна виділити чіткі риси, що надають подібності дітищу Азінія Полліона з Мусеєм і всесвітньо відомою Бібліотекою в Александрії. Це наявність спільного сакрального простору (двір із жертovníком богині Ліберти), абсолютна публічність закладу, регулярні зібрання, лекції та диспути, постійне живе спілкування між письменниками і читачами, а також системне навчання на цьому майданчику основам поезики та риторики.

¹ Quintilian. *Institutio oratoria*, X. II. 17-21; Seneca Major. *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*, IV, 1-5.

² История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. I. С. 346.

Проте цей масштабний столичний проєкт не виник на порожньому місці, адже репутація Полліона як покровителя поезії почала формуватися набагато раніше, ще під час його провінційного намісництва. Ймовірно, що формування літературного оточення навколо Азінія Полліона розпочалося ще до його активної розбудови публічного простору в Римі. У проміжку між 42 та 38 рр. до н. е., під час намісництва в Транспаданській (Цізальпійській) Галлії, Полліон став центральною постаттю для місцевих поетів. Дослідники припускають, що на цій посаді він прагнув поєднувати адміністративні обов'язки із заняттями літературою, через що й згуртував навколо себе перше об'єднання авторів, на яке відчутний культурний вплив мав Парфеній Нікейський¹. Першими поетами, яким Полліон протегував як патрон, стали Корнелій Галл та Вергілій².

Як вважає Р. Дайєр, Полліон, перебуваючи в Транспаданській Галлії, міг належати до того ж «гуртка», що й Вергілій із Галлом. До нього міг належати, на думку дослідника, також і сам Цинна – яскравий і відомий римський поет республіканської епохи, близький друг і соратник знаменитого лірика Катулла³.

Хоча Цинна загинув у 44 р. до н. е. (тобто до того, як Полліон став намісником Галлії у 43–41 рр. до н. е.), його поетична спадщина, стиль та учні залишалися на півночі Італії. Згадка про Цинну певним чином дає зрозуміти нам, що Полліон потрапив до регіону вже із дуже глибокими, вишуканими літературними традиціями.

До того ж, ми дізнаємося, що Гай Азіній Полліон брав участь у застіллях і бесідах друзів Катулла, який високо цінував його таланти⁴. Полліон пробував писати вірші й трагедії, захоплювався декламаціями.

Пристрасть Полліона до високого ораторського мистецтва будувалася на його унікальному життєвому досвіді. Як пише Плутарх, Полліон віддано служив Гаю Юлію Цезарю, разом із Цезарем переходив Рубікон і був свідком виголошення знаменитої фрази: «*Жереб кинуто!*»⁵.

¹ Bennett H. Vergil and Pollio. *The American Journal of Philology*. 1930. Vol. 51, no. 4. С. 333.

² Fragments of Roman Poetry C. 60 BC–AD 20 / ed. by A. S. Hollis. New York, 2007. Fr. 3. С. 216.

³ Dyer R. R. Where Did Parthenius Teach Vergil? *Vergilius*. 1996. Vol. 42. С. 23, прим. 38.

⁴ Катулл. Книга стихотворень, XII.

⁵ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Цезарь, 32.

Як вважає А. Холліс, Корнелій Галл і Вергілій були першими поетами, яким Азіній Полліон протегував як патрон¹. Логічно припустити, що Вергілія, ще не відомого поета, міг представити Полліону Корнелій Галл, який уже мав з останнім дружні стосунки, а також був близьким другом Вергілія. Цілком прийнятною видається і ідея Г. Беннета про те, що коли в 42 р. до н.е. Полліон зайняв Цізальпійську Галлію, він міг сам запросити Вергілія до себе, оскільки на своїй новій посаді він хотів приділяти час заняттям літературою і сформувати навколо себе гурток².

На нашу думку, така гіпотеза є надзвичайно доречною та історично обґрунтованою, перш за все тому, що Вергілій був уродженцем саме Цізальпійської Галлії (народився поблизу Мантуї). Його походження з цього регіону та безпосередній зв'язок із місцевою інтелектуальною спільнотою створювали всі умови для швидкого зближення з новим намісником провінції.

Таким чином, під час намісництва Полліона в Транспаданській Галлії (приблизно з осені 43 по осінь 41 рр. до н.е.) могло існувати певне об'єднання поетів, пов'язаних між собою особистим знайомством і культурним впливом Парфенія Нікейського.

Переломним моментом у стосунках між патроном та поетом стали драматичні події, що розгорнулися після битви при Філіппах (42 р. до н. е.). Коли тріумвіри Октавіан та Марк Антоній розпочали масштабне нагородження своїх ветеранів земельними наділами в Північній Італії, під удар конфіскацій потрапили території навколо Мантуї. У зв'язку з цією загрозою, яка безпосередньо зачепила родовий маєток Вергілія, Азіній Полліон – а можливо, й інші впливові шанувальники ранньої поезії митця, рішуче заступився за нього перед Октавіаном. Завдяки цьому авторитетному втручання Вергілію було повернуто його маєток³.

Проте захист Полліона в умовах провінційних заворушень виявився тимчасовим. Уже у 41 р. до н. е. Вергілію все ж довелося остаточно залишити

¹ Fragments of Roman Poetry C. 60 BC–AD 20 / ed. by A. S. Hollis. New York, 2007. Fr. 3. C. 216.

² Bennett H. Vergil and Pollio. The American Journal of Philology. 1930. Vol. 51, no. 4. C. 333.

³ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 346.

свою батьківщину і переселитися до Рима¹. Цей примусовий переїзд став початком нового етапу в його житті: у столиці його доброзичливці, серед яких, окрім Азінія Полліона, ключову роль згодом почав відігравати відомий покровитель мистецтва Гай Цільний Меценат, своїми турботами та великими подарунками забезпечили поетові повний матеріальний добробут. Це дозволило Вергілію повністю зосередитися на творчості, не турбуючись про фінансове виживання.

Найпершим серйозним твором Вергілія були «Буколіки». До Азінія Полліона Вергілій звертається в них частіше, ніж до всіх інших адресатів своєї пасторальної поезії: Полліон згадується в еклогах III, IV (названий на ім'я) та VIII². Восьма поезія збірки є найбільш показовою для розуміння ролі Полліона у створенні «Буколік», а також його взаємовідносин із Вергілієм. Її основний зміст становлять дві пастуші пісні, які виконують пастухи Дамон (17–63) та Алфесібей (64–107). Нашу ж увагу привертає звернення поета до Полліона у рядках 6–13³.

Светоній пов'язує написання «Буколік» з тією ж конкретною і досить трагічною подією в житті Вергілія. Згідно з його біографією Вергілія, поет, беручись за складання збірки пастуших віршів, головним чином бажав прославити Азінія Полліона, Альфена Вара та Корнелія Галла, оскільки завдяки їм Вергілій не зазнав жодних збитків під час поділу земель⁴. Як імовірно впливає з дев'ятої еклоги, під роздачу земель ветеранам потрапила також Мантуя – *«на жаль, надто близька до нещасної Кремони»*⁵.

За словами Сервія, Вергілій, втративши свій маєток, прийшов до Рима і завдяки заступництву могутніх людей домогся того, що один зміг повернути собі свою землю⁶. Цей епізод із біографії Вергілія в різних варіаціях знайшов відображення і в інших пізніших коментаторів. Слід назвати також граматика IV

¹ Там само.

² Публій Вергілій Марон. Буколики, III; IV; VIII.

³ Там само: VIII, 6–13.

⁴ Гай Светоній Транквилл. Життя дванадцяти цезарей. Вергілій, 19.

⁵ Публій Вергілій Марон. Буколики, IX, 28.

⁶ Serv. Ecl. praef. Quoted in: A Commentary on Virgil's Eclogues / by A. Cucchiarelli. Oxford, 2023. P. 448.

століття Елія Доната та «Бернські схолії» до Вергілія IX ст.¹. Серед захисників Вергілія, крім Полліона, у джерелах згадуються вже названі Альфен Вар і Корнелій Галл, а також Меценат і Емілій Макр.

Таким чином, роль Полліона у створенні першого серйозного твору Вергілія видається вельми значною і високо оцінюється самим поетом.

Невдовзі епіцентр літературного життя остаточно перемістився до Рима, де навколо Гая Цільнія Мецената на початку 30-х років до н. е. згуртувалося унікальне об'єднання авторів (Вергілій, Горацій, Варій, Доміцій Марс тощо). Азіній Полліон, попри свою підкреслену політичну автономію та гордий нейтралітет, залишався надзвичайно близьким до цього інтелектуального кола².

Поетам гуртка Мецената довелося наполегливо боротися за визнання. Боротьба велася на два фронти: проти епігонів-неотериків і проти архаїстів – шанувальників давньої республіканської літератури. У цій спільній естетичній боротьбі існував чіткий тактичний розподіл творчих жанрів, який Горацій детально описав у своїй 10-й сатирі I книги. За його словами за Полліоном було закріплено лідерство у сфері високої драматургії; поки Фунданій створював комедії, Варій – епос, а Вергілій – пасторалі, Полліон уособлював римську трагедію³.

Проте історична реальність показала, що втілити цей амбітний жанровий розподіл у повній мірі не вдалося. Загалом до прози епохи Августа термін «золота доба» незастосовний, але і в поезії розквіт виявився неповним, оскільки новій літературній школі так і не вдалося повноцінно опанувати театр. Попри те, що Азіній Полліон і Варій наполегливо пропонували римській публіці свої високі трагедії, Фунданій намагався відродити палліату, Мелісс – тогату, а Горацій навіть пропонував створити римську сатирівську драму, театральний плебс над усе віддавав перевагу звичним формам ателлани та міму⁴. А з кінця

¹ Donatus Ortigraphus. *Ars Grammatica*, 63; *Scholia Bernensia ad Vergilii Bucolica atque Georgica*, VIII. 6.

² История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 347.

³ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 347.

⁴ Квинт Гораций Флакк. Сатиры, I, 10, 41; Гай Транквилл Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. О грамматиках и риториках, 21; Квинт Гораций Флакк. Наука поэзии, 225.

20-х років до н. е. римську сцену швидко починає завойовувати новий, уже не літературний, а суто видовищний жанр – пантоміма, різновид балету на сюжети з грецької міфології. Опис такої вистави зберіг для нас Апулей «Метаморфози»¹.

Високий художній рівень та монументальність драматургічних творів Полліона знаходили щире захоплення серед тогочасних класиків. Зокрема, у восьмій еклогі «Буколік» Публій Вергілій Марон підкреслює, що трагедії Азінія Полліона є «гідними Софоклового котурна»². Використання цієї класичної метафори було найвищим ступенем естетичного визнання в античному світі.

Водночас античні джерела зберегли згадки про надзвичайно різнобічний характер поетичної творчості Азінія Полліона, яка не обмежувалася лише суворим драматичним жанром. Зокрема, у Плінія Молодшого ми знаходимо свідчення про те, що Полліон, з-поміж іншого, складав і «недостатньо серйозні віршики»³. Попри значний масив написаного Полліоном, до нашого часу дійшов лише один-єдиний автентичний фрагмент із його поетичної спадщини, збережений пізнішим граматиком Харисієм – лаконічний рядок: «*Kinrída, жриця Венери*»⁴.

Цей мікротекст, попри свою уривчастість, є унікальним джерельним підтвердженням високої філологічної культури Полліона та його вміння працювати з витонченими елліністичними образами.

Продовженням інтелектуального розвитку Азінія Полліона став його поступовий перехід від художньої словесності до написання фундаментальної історичної праці. Цей крок був зумовлений глибокою зміною поколінь у римській історіографії: смерть останнього історика республіканської доби Корнелія Непота та раптова кончина у 35 р. до н. е. Гая Саллюстія Кріспа створили відчутну порожнечу в тогочасній римській історіографії⁵. Оскільки

¹ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 349.

² Публий Вергилий Марон. Буколики, VIII, 10.

³ Плиний Младший. Письма, V, 3, 3.

⁴ Charisius. Artis grammaticae, I, 12.

⁵ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 492.

драматичні події Громадянських воєн та ідеологічні виклики нового режиму вимагали глибокого осмислення з боку очевидців, саме Гай Азіній Полліон разом із Титом Лівієм став першим істориком нової епохи. За своїм народженням, вихованням та політичною освітою Полліон цілковито належав до класичного республіканського часу, однак пік його глибокої літературної та дослідницької діяльності припав саме на ранній імператорський період.

Проте робота над цим історичним матеріалом дедалі чіткіше окреслювала світоглядну дистанцію між Полліоном та офіційним ідеологічним курсом влади. У цей період Август наполегливо шукав ідеологічної підтримки в літературі, але дедалі менше знаходив її серед незалежних авторів. Навіть лояльний Тит Лівій, дедалі ближче підходячи у своїй «Історії» до сучасності, став більш відкрито висловлювати республіканські симпатії. На цьому тлі Полліон повністю відійшов від гуртка Мецената, остаточно обравши шлях незалежного дослідника¹.

Наверстуючи витрачені на політику та військову службу роки, Полліон пише історію воєн між Цезарем і Помпеєм, Октавіаном і Марком Антонієм, правдиво і сміливо розкриваючи нещастя, що спіткали державу. Цим твором користувалися багато римських авторів, але нам відомі в переказах лише окремі епізоди війни Цезаря з Помпеєм та обставини кончини Цицерона.

Надзвичайно важливим у сучасній науці є питання структури та хронологічних меж цієї праці. Светоній повідомляє, що під час написання своєї історичної праці².

На підставі аналізу збережених уривків та згадуваних іншими авторами подій, можна зробити обґрунтований висновок, що твір охоплював історію 17 років – починаючи від укладання Першого тріумвірату (60 р. до н. е.) і завершуючи смертю Юлія Цезаря (44 р. до н. е.). Якщо це правда, то не

¹ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 350.

² Suidas, s. v. Ἀσίννιος Πωλίων, A4148. Cit. ex: FRH. 2005. 56. C. Asinius Pollio. F6.

позбавлене ймовірності припущення, що в кожній книзі описувалися події одного року¹.

Горацій в оді, зверненій до Азінія Полліона (II, 1), називає розпочату ним літературну працю «справою небезпечного ризику». Точний час роботи над текстом залишається дискусійним, проте, судячи з виразів у знаменитій першій оді другої книги Квінта Горація Флака, це відбувалося близько 30 або 29 рр. до н. е². Саме Горацій, влучно попередивши автора, наголошує, що писати чесну історію нещодавніх подій, небажаних для багатьох живих на той час впливових осіб (зокрема, для самого принцепса Августа), означає ступати по тонкому попелу, під яким іще тліє вогонь.

Яскравим і найбільш радикальним підтвердженням цієї небезпеки та політичної незалежності Полліона став його патронат над опальним грецьким істориком і ритором Тімагеном Александрійським. Тімаген був родом з Александрії, у 55 р. до н. е. був узятий у полон і привезений до Рима, де займався викладанням. За свої зухвалі промови про Августа та його дім, імператор офіційно відмовив Тімагену від дому. Про дотепність Тімагена згадує і Горацій³.

З творів Сенеки ми дізнаємося, що після цього Тімаген до самої старості жив у Азінія Полліона, читав йому свою історію, а книги про діяння Августа кинув у вогонь⁴. Цей випадок доводить, що для Полліона чесна історія та свобода думки були набагато важливішими, ніж політична лояльність і прихильність нового імператора⁵.

Унікальним свідченням того, як ретельно Полліон підходив до методології та техніки історичного письма, є повідомлення Гая Светонія Транквілла. Він зазначає, що під час роботи над «Історією» Полліон звертався за допомогою до відомого вченого Луція Атея Філолога, який спеціально склав для нього

¹ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. I. С. 492

² Там само: С. 493.

³ Квинт Горацій Флакк. Послания, I, 19, 15-16.

⁴ Луций Анней Сенека. О гневе, III, 23, 4-8.

⁵ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. I. С. 496.

методичний порадник про те, як правильно писати наукові твори¹. Це свідчить про високі вимоги Полліона до точності, композиції та мовної дисципліни.

Ми не можемо судити про твір Азінія Полліона, оскільки до нас дійшов лише один порівняно великий фрагмент, що містить характеристику Цицерона². Про стиль Азінія Полліона в його творах Сенека відгукується дуже добре, називаючи його «дуже красномовним» і ставлячи його на друге місце після Цицерона³. Однак, Квінтіліан про його промови дає малосприятливий відгук. На його думку, Полліон настільки далекий від блиску та приємності Цицерона, що він може здатися таким, що жив на століття раніше за Цицерона⁴. Судячи з цього відгуку, можна думати, що у нього було прагнення до архаїзації, яке помітне і у його попередників, наприклад у Саллюстія⁵.

Попри втрату оригінального тексту, джерелознавчий вплив Полліона на наступні покоління важко переоцінити. Його праця слугувала фундаментальною основою та авторитетним джерелом для найвідоміших істориків Римської імперії: ним активно користувалися Пліній Старший, Светоній, Тацит та Валерій Максим. Крім того, саме на концепцію та фактичний матеріал Полліона спирався Плутарх при написанні біографії Юлія Цезаря, а також Аппіан Александрійський, чия відома «Історія громадянських воєн» фактично зберегла для нас загальний дух, структуру та республіканський критицизм твору Азінія Полліона⁶.

Варто сказати, що Азіній Полліон був плідним письменником: він написав кілька трагедій, промови, листи та історичний твір, що починався з 60 р. до н. е. Про втрату цього твору варто дуже шкодувати, адже Азіній Полліон був сам учасником багатьох подій між 60 і 40 рр. і, судячи з його різкого критичного відгуку про «Записки» Цезаря, якому він дорікає в навмисному або

¹ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. О грамматиках и риторах, 10.

² Seneca the Elder. Suasoriae, VI, 14. Quoted in: Sussman L. A. The Elder Seneca. Leiden, 1978. P. 87.

³ Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія, С, 7.

⁴ Quintilian. Institutio oratoria, X, I, 113.

⁵ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 493.

⁶ Там само.

мимовільному спотворенні фактів, його «Історія» давала інше висвітлення тих подій, про які розповідає Цезар¹.

Взагалі, Полліону, очевидно, було властиве критичне, прискіпливе ставлення до творів інших письменників; у різних авторів наводяться його суворі критичні відгуки про Тита Лівія, Саллюстія, Катулла, причому його осуд стосується здебільшого дрібних погрешностей у мові.

Проте ця прискіпливість Полліона була не проявом особистої ворожості, а свідченням його високих вимог до художнього слова, через що в інтелектуальному середовищі Рима його поважали як найвищого і найсправедливішого суддю. Яскравим джерельним підтвердженням цього статусу є свідчення Луція Аннея Сенеки Старшого про відомого оратора Албуція Сіла, який прибув до Рима близько 23 р. до н. е. Характеризуючи Албуція як чесну та бездоганну людину, Сенека окремо підкреслює, що його ретельно підготовлені промови, а також прості й сильні сентенції знаходили щире схвалення з боку такого «суворого критика», як Азіній Полліон². Таким чином, факт того, що визнані майстри слова прагнули дістати позитивний відгук Полліона, беззаперечно доводить його авторитет як головного культурного арбітра раннього Принципату, чиє слово було вирішальним у літературних колах Рима.

Отже, життя Гая Азінія Полліона яскраво показує, як колишній військовий і політик, котрий був близьким соратником Марка Антонія, зумів зберегти повну незалежність після приходу до влади Октавіана Августа. Відмовившись воювати при Акції, Полліон пішов із політики й присвятив себе культурі, ставши одним із головних її покровителів у Римі. Його допомога поетам (зокрема Вергілію), заснування першої публічної бібліотеки в Атрії Свободи та написання «Історії громадянських воєн» довели, що таланти й свобода думки залишалися для нього набагато вищими цінностями, ніж лояльність до нового імператорського режиму.

¹ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Юлий, 56, 4.

² Seneca the Elder. *Controversiae*, VII, praef. 2; 7. Quoted in: Sussman L. A. *The Elder Seneca*. Leiden, 1978. P. 65.

2.2 Луцій Мунацій Планк – сподвижник і намісник

Ранній етап військово-політичної кар'єри Луція Мунація Планка, чий рід походив із Тибура і здобув популярність лише за часів Сулли, був нерозривно пов'язаний із діяльністю Гая Юлія Цезаря¹. У таборі диктатора Планк здобув репутацію здібного, холонокровного та надійного воєначальника, виступаючи його легатом під час Галльської війни та виконуючи важливі доручення².

Важливим свідченням високої військової кваліфікації Планка є згадки на сторінках першоджерел, зокрема у «Записках про громадянську війну» самого Цезаря. Описуючи драматичні події Ілердської кампанії 49 р. до н. е. в Іспанії, диктатор фіксує тактичну майстерність Планка в умовах критичної загрози. Опинившись із двома легіонами відрізнаним від основних сил через руйнування міського мосту, Луцій Планк зумів оперативно зайняти панівну висоту та вдало реорганізувати бойовий порядок, завдяки чому успішно стримав масований наступ переважаючих сил помпеянців Афранія та Петрея³.

Продемонстрована військова доблесть та особиста відданість забезпечили Планку стрімке просування по службі. Цезар заздалегідь призначив його намісником стратегічно важливої Косматої Галлії на 44–43 рр. до н. е. та запланував його консульство на 42 р. до н. е. Тісно пов'язаний із Цезарем, Планк також входив до колегії восьми префектів міста, які спільно з Емілієм Лепідом управляли Римом під час відсутності диктатора⁴. Саме цей солідний політичний капітал, статус одного із лідерів цезаріанського кола та командування потужною галльською армією згодом перетворили Планка на ключову фігуру у подіях Мутинської кризи.

Убивство Юлія Цезаря під час березневих ід 44 р. до н. е. викликало глибоку кризу та розкол всередині самого цезаріанського табору. Прагнення Марка Антонія одноосібно захопити владу за допомогою маніпуляцій із неопублікованими розпорядженнями диктатора («записними книжками

¹ Квинт Гораций Флакк. Оды, I, 7, 21.

² Гай Юлій Цезарь. Записки Юлія Цезаря и его продолжателей о Галльской войне... Галльская война, V, 24-25.

³ Там само: Гражданская война, I, 40.

⁴ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 237.

Цезаря») та одночасна втрата ним авторитету серед ветеранів змусили прибічників Цезаря шукати інші шляхи політичного виживання. Саме у цьому контексті розпочинається зближення Луція Мунація Планка та Азінія Полліона із сенаторською партією. Оцінюючи становище Антонія як хистке, особливо після появи в Італії молодого спадкоємця Октавія, Планк зайняв вичікувальну позицію і де-факто підтримав сенатську опозицію¹. Цей крок не був ідеологічним вибором на користь Республіки, а виступав суто прагматичним маневром, покликаним уберегти власні позиції в Галлії в умовах повної політичної невизначеності.

Характеризуючи даний період (44 – 43 рр. до н. е.), М. О. Машкін слушно виокремлює особливу групу адресатів Марка Туллія Цицерона – цезаріанців, які лише «тимчасово перейшли на бік сенаторської опозиції», серед яких чітко називає Луція Мунація Планка та намісника Дальньої Іспанії Гая Азінія Полліона².

Використане істориком формулювання «тимчасово» має принципове значення для нашого дослідження, адже воно підкреслює прихований характер дій Планка. Його лояльність до Сенату не була ідеологічною: це була радше прагматична тактика очікування, метою якої було зберегти власну армію та дочекатися остаточного розподілу сил між Антонієм і республіканцями.

Наприкінці 44 – на початку 43 рр. до н. е. політична ситуація в західних провінціях залишалася неоднозначною. Децим Брут відмовився підкоритися Антонію й укріпився в Мутині зі своїми регулярними військами та загоном гладіаторів. У спеціальному едикті він заявив, що зберігає за собою управління Галлією владою сенату та римського народу³. Водночас дальні західні провінції перебували в руках цезаріанців: Мунацій Планк управляв Трансальпійською Галлією, Лепід – Нарбонською Галлією та Близьною Іспанією, Азіній Полліон – Дальньою Іспанією⁴. Їхня позиція була невизначеною. У листі до сенату вони

¹ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 133.

² Там само.

³ Cicero. Philippics, III, IV.

⁴ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, III, 46.

говорили про прагнення до миру, однак в політичних колах було відомо про їхні симпатії до Марка Антонія¹.

Важливим джерелом для реконструкції цього періоду є знаменита епістолярна спадщина Цицерона «Листи до друзів», де у десятій книзі зібрано унікальне приватне та офіційне листування між оратором та Планком, що, власне, нас цікавить найбільше².

Кульмінація Мутинської кризи влітку 43 р. до н. е. засвідчила остаточний крах республіканських сподівань Сенату на військову допомогу намісників західних провінцій. Намагаючись активізувати спільні дії Луція Мунація Планка, який на той момент формально об'єднався із Децимом Брутом, Марк Туллій Цицерон у своїх листах вдавався до яскравих ідеологічних метафор, закликаючи Планка проявити хитрість і доблесть, подібну до ролі Одиссея у Троянській війні, та завдати Антонію фінального удару³.

З інших листів ми дізнаємося, що Децим Брут підтримував зв'язок з Октавіаном⁴. Планк також згадує листи від Октавіана й дорікає йому за те, що той не переслідував Антонія. Він просив Цицерона та близьких людей Октавіана вплинути на нього й переконати виступити проти Антонія⁵.

Ці листи допомагають зрозуміти поведінку Октавіана: він не поспішав відкрито виступати проти Антонія, бо мусив зважати на настрої солдатів і ветеранів. Для нього було небезпечно підтримувати вбивць свого прийомного батька Цезаря й одночасно воювати проти Антонія – давнього союзника Цезаря.

Після Мутинської битви Октавіан досить м'яко ставився до воїнів Антонія, які потрапили в полон: частину він переманював на свій бік, а інших відпускав назад. Так само він дозволив загону Вентідія Басса приєднатися до Антонія⁶.

Натомість Планк продовжував прагматичну тактику політичного саботажу та зволікання. Виправдовуючи власну пасивність у донесеннях до Риму, він

¹ Марк Туллій Цицерон. Письма..., DCCCXXVI, 1.

² Кулаковский, Ю. А. История римской литературы от начала Республики до начала Империи в конспективном изложении. Киев, 2005. С. 98.

³ Марк Туллій Цицерон. Письма..., DCCCLVIII.

⁴ Там само: DCCCLXXVI, 1.

⁵ Там само: CMXV, 7.

⁶ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 170.

апелював до егоїстичних дій молодого Октавіана, який більше дбав про власне консульство, ніж про реальну військову кампанію проти Антонія, та не надсилав обіцяних підкріплень¹. Проте, як засвідчує історіографічна традиція, сам Мунацій Планк свідомо утримувався від рішучих зіткнень, очікуючи на вигідний момент для зміни політичного курсу.

Насправді ставлення Цицерона до політичного устрою останнього періоду його життя було подвійним. З одного боку, він закликав до боротьби проти тиранії Антонія, а з другого – у листі до Планка писав: *«ти сам для себе сенат»*².

Аналізуючи це листування, можна зробити висновок, що Цицерон насправді чудово бачив вагання Луція Мунація Планка. Хоча лідер Сенату публічно і закликав усіх до безкомпромісної боротьби проти Антонія, у приватних листах до Планка він діяв набагато реалістичніше. Ймовірно, Цицерон фактично визнав, що в тих хаотичних обставинах Планк має повне право сам вирішувати, як чинити далі. Можливо, Сенат свідомо залишав Планку вибір, розуміючи його сумніви. І Планк цим вибором зрештою скористався, однак замість порятунку Республіки вирішив, що для нього вигідніше перейти на бік Марка Антонія.

Поворотним моментом став серпень 43 р. до н. е., коли Октавіан здійснив військовий переворот у Римі, домігся консульства та ініціював закон Педія, який оголосив убивць Цезаря поза законом³. Скасування сенатських постанов про визнання Антонія та Лепіда «ворогами вітчизни» сприяло об'єднанню цезаріанських лідерів⁴. Слідом за Азінієм Полліоном, оцінивши безперспективність подальшого супротиву та повну ізоляцію Децима Брута, Луцій Мунацій Планк остаточно перевів свої легіони до табору Марка Антонія.⁵

¹ Марк Туллий Цицерон. Письма..., CMXV, 6.

² Там само: DCCCLXXXVIII, 2.

³ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 175.

⁴ Тит Ливий. История Рима от основания города. Периоха кн. 120; Веллей Патеркул. Римская история, II, LXIX; Аппиан Александрийский. Гражданские войны, III, 95- 96; Dio Cassius. Roman History, XLVI, 47, 2-4.

⁵ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, III, 97.

Цей прагматичний крок означав крах останнього республіканського опору в Галлії, та дозволив Планку увійти до вищої військово-політичної еліти новоствореного Другого тріумвірату.

Втім, для самих провінцій таке рішення мало руйнівні наслідки. Заради участі у внутрішньополітичній боротьбі в Італії та поділу влади, Мунацій Планк разом із Емілієм Лепідом повністю вивели свої легіони, залишивши Трансальпійську Галлію взагалі без римського військового прикриття. Хоча сили нового легата Близької Іспанії та Нарбоннської Галлії Гая Азінія Полліона та Вентідія Басса теоретично могли б захистити завоювання Цезаря, однак вони були повністю поглинуті громадянською війною й не контролювали ситуацію на місцях¹.

Через те, що провінція фактично залишилася без захисту, у Галлії швидко почалися нові заворушення. Місцеві племена, зокрема аквітани, вирішили скористатися моментом і позбутися римського панування: вони захопили Толозу й Бурдігалу, винищивши залоги римлян, які там залишалися. Фактично, в областях Галлії, підкорених Цезарем, тоді майже не лишилося італіків, за винятком Везонтіона та заснованих Планком колоній. Через цей деструктивний крок Планка згодом, у 40 р. до н. е., Марку Віпсанієм Агріппі довелося відновлювати й закріплювати римську присутність у регіоні силою зброї².

Важливим свідченням остаточного входження Луція Мунація Планка до вищого кола нової тріумвіральної влади, стала його участь у проскрипційних репресіях кінця 43 р. до н. е.³. Прагматично перейнявши правила політичної гри Марка Антонія та Емілія Лепіда, Планк схвалив внесення до розстрільних списків власного рідного брата⁴.

Оцінюючи цей сюжет крізь призму соціології еліт, Р. Сайм слушно зазначає, що подібні жертви з боку лідерів цезаріанського табору (зокрема Планка та Азінія Полліона, який пожертвував політичною долею свого) мали радше показово-політичний характер. Тріумвіри та їхні полководці прагнули

¹ Савин Н. А. Германо-Ретийский лимес и Рейнская армия Рима. Санкт-Петербург, 2020. С. 89.

² Савин Н. А. Германо-Ретийский лимес и Рейнская армия Рима. Санкт-Петербург, 2020. С. 93.

³ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 188.

⁴ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, IV, 12.

продемонструвати радикально налаштованим солдатам безальтернативність нового курсу та готовність нещадно нищити політичних опонентів, не зважаючи на кровні зв'язки¹.

Водночас, на наш погляд, окрім суто пропагандистських мотивів, у діях тріумвірів та їхнього найближчого оточення чітко простежується прагнення до політичної відплати у відповідь. Свідчення Аппіана доводять, що брат Лепіда (Павел) та дядько Антонія (Луцій) були внесеними до списків першими не випадково, адже саме вони свого часу очолили сенатську ініціативу щодо офіційного оголошення Антонія та Лепіда «ворогами вітчизни»². Таким чином, акція ліквідації найближчих родичів могла бути взаємним актом жорсткої політичної помсти за реальну спробу знищення лідерів цезаріанців, у яку через внесення власного брата виявився втягнутим і Мунацій Планк.

Натомість у колі вільного цивільного населення Риму такі дії трактувалися як абсолютний моральний крах та зухвале порушення традиційного римського благочестя. Символічним відображенням суспільного осуду на адресу Планка та Лепіда, які отримали консульство на 42 р. до н. е., став уїдливий фольклор епохи громадянських воєн. Під час їхнього спільного тріумфу в Римі міський плебс висміював полководців популярною пісенькою, побудованою на латинській грі слів: «*De Germanis non de Gallis duo triumphant consules*», що таврувала переможців як діячів, які здобули свої лаври не над зовнішніми ворогами, а над власними рідними братами³. Таким чином, ціною за входження Луція Мунація Планка до найближчого оточення Марка Антонія стала повна втрата ним традиційної аристократичної гідності в очах республіканського соціуму.

Поки консули Лепід і Планк залишалися в Римі, Антоній та Октавіан переправилися на Балкани, де у битві при Філіппах остаточно розгромили сили Брута і Кассія⁴.

¹ Syme R. *Roman Revolution*. New York, 2002. P. 188.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, IV, 12; Тит Ливий. История Рима от основания города. Периода кн. 120; Веллей Патеркул. Римская история, II, LXVII.

³ Веллей Патеркул. Римская история, II, LXVII.

⁴ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 269.

Новим випробуванням для цезаріанських лідерів стали події Перузинської війни (41–40 рр. до н. е.). Тоді як сам Марк Антоній перебував далеко на Сході – в Александрії при дворі Клеопатри, його інтереси в Італії спробували захистити дружина Фульвія та рідний брат Луцій. Останній підняв повстання проти Октавіана, але швидко був заблокований Марком Віпсанієм Агріппою у місті Перузія¹.

Опинившись в облозі, Луцій Антоній розраховував на допомогу найближчих полководців брата – Азінія Полліона, Вентідія Басса та Луція Мунація Планка, які командували потужними легіонами в Галлії. Проте в цій ситуації Планк знову продемонстрував свою традиційну стратегію політичного вичікування. Хоча галльські намісники і перевели свої війська до Італії, вони свідомо утримувалися від рішучих бойових дій і не надали оточеним жодної реальної допомоги².

Така пасивність Планка та його колег була зумовлена небажанням ризикувати власним становищем заради локального конфлікту в умовах, коли позиція самого Марка Антонія в Єгипті залишалася невідомою, що зрештою і призвело до капітуляції Перузії.

Після здачі міста Планк, залишивши свої легіони в Італії, утік разом із Фульвією до Греції³. Завдяки заступництву Антонія, Планк згодом отримав посаду проконсула Азії, а потім Сирії.

Проте його адміністративна діяльність на Сході ознаменувалася військовою катастрофою. Коли у 40 р. до н. е. в межі римських володінь удерлася парфянська армія під керівництвом царевича Пакора та римського перебіжчика Квінта Лабієна, Мунацій Планк виявився абсолютно не готовим до оборони. На відміну від сусіднього намісника Сирії Луція Децидія Сакси, який спробував чинити загарбникам запеклий опір, був розбитий під Апамеєю і зрештою загинув у Кілікії, Планк обрав звичну для себе стратегію виживання. Почувши про наближення ворога, він просто втік зі своєї провінції, залишивши Малу

¹ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 229.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 33.

³ Там само.

Азію на розграбування парфянській кінноті аж до Карії. Римська влада повністю втратила контроль над регіоном. Парфянам чинили опір лише поодинокі міста, серед яких виділялася Стратонікея, яка згодом отримала за свою вірність особливі привілеї від Риму¹.

У цей період ми знову застасемо Планка при дворі Антонія та Клеопатри, де він відігравав значну роль. Він був співучасником бенкетів, які вражали своєю розкішшю², і під час яких брав участь у танцях та, одягнений у короткий синій одяг із очеретяним вінком на голові, виконував роль морського царя Главка³.

Проте незадовго до остаточного розриву з Октавіаном Антоній утратив довіру до Планка, оскільки було викрито фінансові розкрадання намісника. Розуміючи, що сили Антонія втрачають перевагу в інформаційній та військовій війні, Планк на початку 32 р. до н. е. залишив Александрію й утік до Рима, повністю прийнявши сторону Октавіана й був ним прийнятий⁴. На одному із засідань сенату Планк так завзято виступав проти Антонія, що один із прихильників Октавіана вигукнув: *«Воістину багато негідного зробив Антоній напередодні того, як ти його залишив»*⁵.

Веллей Патеркул залишив про Планка вкрай жорстку характеристику, зазначаючи, що в нього *«все і в усьому було продажним»* і що він страждав *«хворобою зради»*⁶.

Про Планка ми знаємо більше, ніж про інших senatorів, але його постать є типовою для того часу. Він уособлював тих, хто, зважаючи на обставини, переходив із одного табору до іншого.

Як уже йшлося раніше при розборі оточення Емілія Лепіда, Марк Юній Сілан діяв дуже схоже. Його кар'єра, як і життя Мунація Планка, – це класичний приклад того, як поводитися тодішня римська знать. Будучи родичем і прихильником тріумвіра Лепіда, Сілан, ймовірно, з його згоди брав участь у

¹ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 278.

² Макробий. Сатурналии, III, 17, 16.

³ Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXXIII, 2.

⁴ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 276

⁵ Там само.

⁶ Там само.

Мутинській війні на боці Марка Антонія¹. Після поразки під Мутиною ми застаємо його вже на Сицилії у Секста Помпея. Проте від Веллея Патеркула дізнаємося, що після ПUTEОЛЬСЬКОЇ угоди 39 р. до н. е. він повернувся до Італії, був близьким до Антонія й перебував разом із ним в Афінах². Зрештою, перед самою вирішальною битвою при Акції, він, як і Мунацій Планк, вчасно оцінив баланс сил і перейшов на бік Октавіана.

Така постійна зміна таборів яскраво показує, що політичні маневри для тодішньої римської знаті були доволі звичайною справою і просто способом вижити та зберегти свій вплив.

Аналізуючи те, що відбувалося на засіданні сенату в січні 32 р. до н. е., ми повинні враховувати, що кількісно в сенаті тоді переважали ставленики тріумвірів; серед представників нобілітету було чимало людей, готових перейти на будь-який бік, аби лише там була сила. Небагато знайшлося таких, як Азіній Полліон, який відійшов від Антонія, коли той залишився в Александрії, але не оголосив себе прихильником Октавіана й не захотів брати участі в поході проти Антонія³.

Коли наблизився момент остаточного розриву, шанси на успіх у Антонія й Октавіана були певною мірою однаковими, тому значна частина senatorів вагалася, не знаючи, за ким слід іти, коли почнеться нова громадянська війна.

Прагнучи здобути прихильність майбутнього принцепса, Планк повідомив йому про місце зберігання таємного заповіту Антонія, котрий зберігався у жриць-весталок⁴. Подальше оприлюднення цього документа Октавіаном серйозно підірвало авторитет Антонія серед римлян і стало офіційним приводом для початку нової війни⁵. Ймовірно, у даному документі зберігалися наміри Антонія бути похованим в Александрії та роздати римські землі дітям Клеопатри.

¹ Марк Туллий Цицерон. Письма..., DCCCLXVI, 2.

² Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXVII, 1.

³ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 275

⁴ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Антоний, 57-58; Dio Cassius. Roman History, I, 3-4.

⁵ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 276

Варто зазначити, що у сучасній історіографії немає єдиної думки щодо автентичності цього документа. Зокрема, М. І. Ростовцев вважав цей заповіт підбунком, створеною оточенням Октавіана з пропагандистською метою¹. Натомість К. Скотт спростував це твердження, довівши справжність тексту². Своєю чергою, Ю. Б. Циркін звертає увагу на інше: він наголошує, що навіть без урахування суперечок про справжність документа, Октавіан миттєво зорієнтувався. Він використав отриманий від Планка секрет як сильну зброю в інформаційній війні. Це підняло хвилю патріотичного збурення проти Єгипту в усій Італії та забезпечило Октавіану повну підтримку суспільства³.

У будь – якому разі цей епізод дозволяє зробити висновок, що Мунацій Планк був справжнім майстром політичних інтриг свого часу. Він умів тверезо розраховувати кожен крок, вчасно помічав зміну балансу сил і використовував ексклюзивну інформацію як інструмент для того, щоб не просто перейти на бік переможця, а одразу зайняти високе становище в оточенні Октавіана.

Важливою віхою у політичній біографії Луція Мунація Планка стала його участь у засіданні сенату 16 січня 27 р. до н. е. Саме за його пропозицією молодому правителю Октавіану було надано почесне ім'я (когномен) Август. Після цього спадкоємець Цезаря офіційно іменувався як Імператор Цезар Август, син божественного (*Imperator Caesar Augustus divi filius*)⁴.

Це перейменування не було офіційним титулом чи посадою і формально не додавало принцепсу нових законів чи повноважень, проте воно мало колосальне ідеологічне значення, підкреслюючи священний характер його постаті та суттєво зміцнюючи його авторитет серед громадян. Уже після смерті Августа, починаючи з правління його наступника Тиберія, це найменування перетворилося на обов'язковий елемент імператорської титулатури, який сенат традиційно надавав кожному новому правителю Риму.

¹ Rostovtzeff, M. The Social and Economic History of the Roman Empire. Oxford, 1926. P. 29.

² Scott K. The Political Propaganda of 44–30 B. C. // Memoirs of the American Academy in Rome. 1933. Vol. 11. P. 32.

³ Циркін Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Победенные. Санкт-Петербург, 2006. С. 291.

⁴ Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян: поздняя Республика и ранняя Империя. Харьков, 2013. С. 196

У 22 р. до н. е. Август призначив на посаду цензорів Луція Мунація Планка та Павла Емілія Лепіда¹. Хоча це був останній випадок призначення на цю посаду, і реальний ценз згодом проводив сам імператор, факт такого призначення свідчив про формальне визнання Планка найстаршим і найшанованішим членом сенатського стану².

Нове становище Луція Мунація Планка за часів правління Августа чітко проявилось і в його будівничій діяльності.

Для римлян демонстрація розкоші була прикладом, який започаткувала еліта, використовуючи розкіш з метою заявити про себе суспільству. Спрямованість суспільства на демонстрацію розкоші могла мати два мотиви: егоїстичний та альтруїстичний. Якщо перший передбачав задоволення своїх індивідуальних потреб, то у другому випадку розкіш в тій чи іншій формі ставала доступною іншим, менш заможним представникам суспільства (зокрема меценатство)³.

Як пише Светоній, імператор наполегливо радив усім заможним та видатним громадянам прикрашати Рим – будувати нові споруди або реставрувати старі. Підкоряючись цьому бажанню Августа, Мунацій Планк разом із іншими соратниками (наприклад, Азінієм Полліоном, який оновив атрій Свободи) повністю перебудував за власні кошти знаменитий храм Сатурна на Римському Форумі⁴. Оскільки в цьому храмі зберігалася державна скарбниця, такий крок мав велике політичне значення. Планк не лише показав свої величезні статки, здобуті під час воєн, а й продемонстрував повну вірність імператору, закріпивши за собою місце серед вищої еліти вже нового, імперського Рима.

Додатковим підтвердженням високого інтелектуального статусу Луція Мунація Планка є свідчення Светонія про існування в Римі так званого «кола

¹ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 37; Божественный Клавдий, 16; Dio Cassius. Roman History, LIV, 2.

² Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян: поздняя Республика и ранняя Империя. Харьков, 2013. С. 140

³ Євдокимова, М. О. Демонстрація розкоші як соціальна практика Римської імперії (кінець II ст. до н. е. – початок II ст. н. е.) // Вопросы германской истории : сб. науч. тр. Днепр : РИО ДНУ, 2017. С. 57.

⁴ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 29, 5.

оратора Планка» – специфічного інтелектуального осередку, де збиралися видатні риторичні епохи, і де сам Планк практикував ораторське мистецтво, залучаючи до декламацій таких майстрів, як Гай Альбуцій Сіл¹. Цей сюжет показує Планка не лише як військового політика, а й як покровителя мистецтва та пристрасного шанувальника елітного ораторського ремесла.

Багатогранний характер Луція Мунація Планка та його високий статус у культурному просторі тогочасної Римської держави знайшли відображення й у творчості видатних поетів епохи. Яскравим свідченням цього є знаменита сьома ода Квінта Горация Флака з першої книги, адресована безпосередньо Планку².

Характеризуючи свого адресата як людину, чиє життя тісно пов'язане із воєнними реаліями та державними турботами, поет закликає його знаходити баланс і розраджувати «печалі та труднощі життя» відпочинком у його розкішному тінистому маєтку в Тібурі або за келихом вина. Це поетичне звернення не лише фіксує близькість Планка до інтелектуального кола Риму, а й дуже влучно підкреслює риси його світогляду – прагнення до життєвих благ, комфорту та епікурейського стилю життя, що можна помітити й під час його перебування на Сході.

Найважливішим досягненням Луція Мунація Планка в контексті його намісницької діяльності в Галлії. У 43 р. до н. е., діючи за попереднім планом Цезаря спільно з Лепідом, Планк заснував колонію Лугдун (сучасний Ліон) майже на кордоні їхніх провінцій³.

Окрім цього, за даними А. Савіна, Планк ще у травні–червні 44 р. до н. е. заклав на землях галльського племені рауриків Августу Раурику – найдавнішу відому римську колонію на Рейні.

Також саме йому приписують будівництво військового укріплення (кастелли) Базілеа (сучасний Базель) на південному березі річки. Ці кроки поклали початок майбутньому оборонному кордону (лімесу) Верхньої Германії⁴.

¹ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. О риториках, 30.

² Квинт Гораций Флакк. Оды, I, 7, 17.

³ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Победенные. Санкт-Петербург, 2006. С. 237.

⁴ Савин Н. А. Германо-Ретийский лимес и Рейнская армия Рима. Санкт-Петербург, 2020. С. 123.

Дійсно можна припустити, що саме Мунацій Планк збудував кастеллу Basilea, адже хронологія дій полководця повністю збігається з часом активного освоєння цього регіону. Ймовірно, Планк цілеспрямовано романизував землі секванів і рауриків, намагаючись вийти до верхів'їв Рейну та закріпити там римську присутність перед тим, як у серпні 43 р. до н. е. його легіони були виведені до Італії.

Вибудоване за суворим римським зразком і заселене італійськими переселенцями та ветеранами, це місто швидко перетворилося на головний адміністративний центр провінції та ключовий осередок романизації регіону.

Довготривале значення цього містобудівного проекту Планка підтверджується тим, що у 12 р. до н. е. Лугдун отримав офіційну релігійну санкцію, ставши центром культу богині Роми та Августа для всіх галльських общин. Таким чином, творча діяльність Мунація Планка на місцях не лише зміцнила його позиції як ефективного адміністратора, а й заклала міцний фундамент для довгострокової інтеграції галльських територій до складу Римської імперії¹.

Таким чином, аналіз військово-політичної біографії Луція Мунація Планка дає підстави розглядати його як одного з найтипівіших і водночас найуспішніших представників політичної еліти «другого ряду» в період занепаду Римської республіки. Його діяльність показує, що в умовах тривалих громадянських воєн головним чинником політичного виживання та кар'єрного успіху нобілітету стали прагматизм, вміння вчасно змінювати політичних союзників і діяти насамперед у власних інтересах. Така стратегія виявилася успішною для самого Планка, адже він зміг зберегти свій статус, багатство й обіймати високі посади як за Цезаря, так і пізніше у таборах Антонія та Октавіана.

Водночас приклад його намісництва в Галлії та на Сході показує й негативні наслідки подібної політики для Римської держави. Через політичну боротьбу в Римі Планк залишав провінції без належного військового захисту, що сприяло

¹ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 482

місцевим повстанням у Галлії та втратам територій під час парфянського вторгнення. Тож, життєвий шлях Мунація Планка відображає глибокі зміни в римському нобілітеті, який заради збереження свого становища поступово відходив від республіканських цінностей і став важливою опорою майбутньої системи Принципату.

2.3 Квінт Деллій – «перебіжчик» у політичних інтригах епохи

Серед представників римського нобілітету «другого плану» періоду пізньої Республіки Квінт Деллій є, безперечно, однією з найколеритніших і водночас найпоказовіших фігур. Його життєвий шлях слугує класичним прикладом того, як енергійні кар'єристи пристосовувалися до умов безперервних громадянських воєн, перетворивши політичну мінливість і вчасну зміну покровителів на надійний інструмент виживання та успіху.

У тогочасному римському суспільстві спритність Деллія швидко стала майже приказкою. Найбільш влучну характеристику йому дав оратор Марк Валерій Мессала Корвін (згідно зі свідченнями Сенеки Старшого), назвавши його «*desultor bellorum civilium*» – «акробатом (або стрибунцем через коней) громадянських воєн»¹. Цей термін *desultor* походив із римського циркового мистецтва та означав наїзника, який на повному скаку перестрибував з одного коня на іншого. Цей вислів не був буквальним компліментом, а радше іронічно підкреслював здатність Деллія швидко змінювати політичні табори задля власного виживання та вигоди. Протягом громадянських війн він неодноразово переходив від одного лідера до іншого: спочатку служив у цезаріанця Долабелли, згодом перейшов до Кассія, пізніше – до Антонія, а напередодні остаточного краху останнього став прихильником Октавіана². На його мінливість звертав увагу й молодший сучасник – Сенека Молодший, який включав Деллія до переліку наближених Августа, завербованих із табору

¹ Seneca the Elder. *Suasoriae*, 1, 7.

² Seneca the Elder. *Suasoriae*, 1, 7; Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXXIV.

супротивників¹. У сукупності ці свідчення дозволяють зробити висновок, що Деллій був надзвичайно гнучким, кмітливим і політично прагматичним діячем своєї доби.

Новий етап у його біографії розпочався після битви при Філіппах у жовтні 42 р. до н. е., коли переможець Марк Антоній вирушив на Схід із великою пишнотою, щоб відновити владу Риму та витягти для своїх армій ще більше грошей із багатих міст Азії, які стали здобиччю обох сторін у громадянських війнах Риму. Він наклав дев'ятирічну данину, яку потрібно було сплатити за два роки. Антоній розподіляв по Сходу штрафи й привілеї, винагороджував друзів і карав ворогів, ставив дрібних царів або усував їх від влади².

На початку 41 року до н. е. Марк Антоній вирішив направити до Александрії Квінта Деллія – досить цікаву постать. Нічим особливо не видатний, Деллій, однак, зумів не лише вижити в умовах громадянських воєн, а й постійно опинятися у вигазші, вчасно переходячи на бік переможця. Свого часу, перебуваючи в армії цезаріанця Долабелли, він перейшов до Кассія, а від нього – до Антонія. Саме за наказом Антонія Деллій прибув до Александрії, щоб запросити Клеопатру на зустріч у Тарсі³.

На той момент Деллій, мабуть, ще недовго перебував у оточенні Антонія. До цього він перебував у службі у Кассія, який покінчив життя самогубством у битві при Філіппах у жовтні 42 р. до н. е. Імовірно, Деллій, з його схильністю вчасно переходити на бік переможців, на той час уже покинув Кассія, хоча це могло статися й незадовго до того. Тож може здатися дещо дивним, що Антоній так швидко обрав Деллія для цієї важливої місії⁴.

Однак між Деллієм та Антонієм була певна попередня історія, хоча ми мало знаємо про пересування та прихильності Деллія до його появи на Сході в компанії Долабелли, ми все ж дізнаємося з побіжної згадки про пізніші події у Діона, що тріумвір колись вважав Деллія своїм особистим фаворитом

¹ Seneca. De clementia, 1.10.1.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 4; 15.

³ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 8. Dio Cassius. Roman History, XLVIII, 24, 1; Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Антоний, 25.

⁴ Fear T. The Role of Quintus Dellius in the Meeting of Antony and Cleopatra at Tarsus // Phoenix. 2020. Vol. 74, № 1-2. P. 92.

(улюбленцем)¹. В інших джерелах Деллій описується просто як «друг» Антонія². З цього можна припустити, що якими б не були попередні стосунки між Деллієм та Антонієм, на час його участі у справі в Тарсі Деллій уже вийшов із цього статусу, але все ще залишався близьким другом тріумвіра. Отже, обравши Деллія, Антоній вирішив відправити до Клеопатри людину, яка мала тривале та глибоке знання про нього.

Побачивши Клеопатру та добре знаючи свого нового господаря, Деллій одразу зрозумів, що Антоній не зможе встояти перед її чарами. Та й сама Клеопатра була в цьому переконана³.

Це відповідає загальному тону оповіді Плутарха про Антонія та Клеопатру, у якій Клеопатра постає як «останнє зло» для Антонія⁴. У Плутарха момент кохання Антонія до Клеопатри стає своєрідним рубежем у його житті – саме від зустрічі в Тарсі починається моральне й політичне падіння римського полководця. Проте варто зважати, що розповідь Плутарха є ретроспективною. Автор часто оцінює вчинки Антонія не суто як історик, а як мораліст, що шукає в його поведінці повчальний приклад падіння⁵.

Як саме мала відбутися ця зустріч між Антонієм і Клеопатрою та в який спосіб її слід було провести, досить чітко впливає з оповіді Плутарха та з його вибору літературних алюзій. Цитуючи «Іліаду» Гомера, Плутарх згадує міф про те, як Гера спеціально спокусила Зевса та приспала його пильність, щоб допомогти грекам у Троянській війні⁶. Плутарх, очевидно, натякає, що поїздка до Тарса передбачала схожу роль і для Клеопатри, яка мала зачарувати Антонія заради власних політичних інтересів.

За словами Плутарха, саме Деллій був ініціатором цього плану. Щоб не тільки задовольнити Антонія, але й потенційно здобути вплив на Клеопатру, Деллію потрібно було запропонувати їй спосіб, завдяки якому вона могла б

¹ Dio Cassius. Roman History, XLIX, 39, 2.

² Страбон. География, XI, XIII, 3; Иосиф Флавий. Иудейские древности, 15, 2, 6.

³ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 274.

⁴ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Антоний, 25.

⁵ Fear T. The Role of Quintus Dellius in the Meeting of Antony and Cleopatra at Tarsus // Phoenix. 2020. Vol. 74, № 1-2. P. 93.

⁶ Гомер. Илиада, 14, 159–362.

розглядати зустріч у Тарсі не як просте виконання вказівки римського магістрата, а як можливість налагодити нові впливові стосунки з Римом. Якщо розповідь Плутарха є точною, то прибуття Клеопатри до Тарсу та спосіб, у який вона прибула, видаються тріумфом дипломатії Делліуса¹.

Ступінь, в якому Антоній і Клеопатра вже були знайомі до цього моменту, залишається спірним. Свідчення про будь-які прямі контакти між ними вкрай обмежені. Твердження Аппіана про те, що Антоній закохався у Клеопатру в 55 р. до н. е., коли допомагав повернути на трон її батька, Птолемея XII, безперечно, є сумнівним². Можливо, що Клеопатра контактувала з Антонієм під час свого перебування в Римі, постійно або періодично, між 46 і 44 рр. до н. е. Однак масштаб і характер будь-яких контактів між ними протягом цього періоду залишаються предметом спекуляцій.

Проте немає сумнівів, що зустріч у Тарсі проклала шлях до союзу між Антонієм і Клеопатрою. Закохавшись у Клеопатру до нестями й офіційно одружившись із нею (попри те, що в Римі залишалася його дружина Фульвія), Антоній одразу разом із нею вирушив до Александрії та провів там усю зиму 41–40 рр. до н. е., майже повністю занедбавши державні справи³.

Після цієї короткої та веселої зими в Александрії він залишив Єгипет на початку весни 40 р. до н. е. Тоді цей зв'язок ще мав тимчасовий характер, про що свідчить і довга розлука, адже надалі Антоній не бачив царицю майже чотири роки⁴. Союз виявився успішним у наступні роки, дозволивши Клеопатрі розширити межі Птолемеївської імперії, хоча зрештою все закінчилося провалом і загибеллю Антонія.

Між цими подіями Деллій охоче виконував різні делікатні та важливі дипломатичні доручення Антонія, використовуючи свій вплив. До прикладу, він виконував завдання в Юдеї у 40 р. до н. е. та у 36 р. до н. е.⁵. Особливо показовою стала його місія у 34 р. до н. е., коли Антонію після невдалого

¹ Fear T. The Role of Quintus Dellius in the Meeting of Antony and Cleopatra at Tarsus // Phoenix. 2020. Vol. 74, № 1-2. P. 94.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 8.

³ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 275.

⁴ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 214.

⁵ Иосиф Флавий. Иудейские древности, 14, 14, 4; 15, 2, 2.

Мідійського походу вдалося хитрістю захопити вірменського царя Артавазда II¹. Тріумвір намагався заманити його без офіційних звинувачень: спочатку запросив до Єгипту як друга, але царя запідозрив недобре й відхилив пропозицію². Тоді Антоній запропонував укласти династичний шлюб і надіслав послом саме Деллія³. Хоча Артавазд розумів приховані наміри й обрав тактику пасивного спротиву, Антоній зрештою вторгся до Вірменії, силою заарештував царя, вимагав гроші й оголосив країну завойованою, а її новим правителем зробив свого сина Александра Геліоса⁴.

Невдачі Антонія в Мідії швидко стали предметом пропаганди Октавіана, а Квінт Деллій, який згодом написав історію парфянських походів Антонія, в яких сам брав участь, став важливим джерелом інформації про ці події, де прорахунки полководця, ймовірно, не були применшені⁵.

Спираючись на подібні свідчення, тогочасні автори змальовували картину важких випробувань римської армії: виснажені нестатками й постійно переслідувані парфянами під час повільного відступу, легіони насилу повернулися до Вірменії. Вони врятувалися лише завдяки мужності Антонія та стійкості ветеранів, адже, як і під час відступу від Мутини, Антоній найкраще проявляв свої якості саме в умовах поразок та труднощів⁶.

Із Вірменії, яка вже не була безпечним місцем, він без перепочинку рушив до Сирії, відклавши помсту Артавазду на пізніше. Про масштаб цих подій свідчить і розходження в оцінках втрат у першоджерелах. Якщо Веллей Патеркул детально повідомляє про сам перебіг катастрофи, то Тит Лівій подає більш помірковану оцінку, зазначаючи, що два легіони були повністю знищені, а під час відступу римляни втратили ще вісім тисяч воїнів⁷. У сучасній історіографії, зокрема у працях Вільяма Тарна, загальні втрати армії Антонія в

¹ Панов, А. Р. Артавазд II и армяно-римские взаимоотношения в середине I в. до н.э. // Проблемы истории, филологии, культуры. 2012. № 4 (38). С. 248.

² Dio Cassius. Roman History, XLIX, 33, 2.

³ Там само: XLIX, 39, 2.

⁴ Там само: XLIX, 39, 3–5; XLIX, 44, 2.

⁵ Страбон. География, XI, XIII, 3; Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Антоний, 59.

⁶ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 264.

⁷ Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXXII, 3; Тит Ливий. История Рима от основания города. Периоха кн. 130;

цьому поході оцінюються приблизно у 37% від усього особового складу¹. Така невдача в Мідії швидко перетворилася на інструмент дискредитації колишнього полководця, а ті, хто вижив, охоче перебільшували свої страждання заради власної політичної вигоди².

Коли Клеопатра стала головною союзницею Антонія, пропаганда Октавіана зробила її головною мішенню, змальовуючи єгипетську царицю як фатальну жінку, яка зачарувала й згубила благородного, але надто пристрасного римського полководця³. Відлунням цього став і розголос навколо заповіту Антонія, який зберігався у Римі під наглядом Планка і Тіція. Прибувши до Рима, вони відкрили Октавіану зміст документа, де Антоній просив поховати його в Александрії поруч із Клеопатрою. Це стало причиною масштабної антиєгипетської кампанії в Римі, яка фактично зробила майбутню війну неминучою⁴.

Під час вирішального протистояння 31 р. до н. е. біля мису Акцій, флот і армія Антонія опинилися в критичному становищі через успішні дії Марка Віпсанія Агріппи, який перекрив морські комунікації постачання з Єгиптом та Сирією. На військовій раді полководець Канідій запропонував відступити суходолом до Дунаю, але Клеопатра наполягла на прориві флоту й відведенні головних сил до Єгипту. Антоній підтримав її план⁵.

Після цього обставини стали ще несприятливішими для Антонія. Почалося дезертирство. Деякі залежні від нього царі перейшли на бік ворога. У цей же час Квінт Деллій, передбачаючи неминучу поразку свого патрона, вирішив, що настав час для чергової зміни курсу⁶. Його гострі політичні інстинкти

¹ Tarn W. W. Antony's Parthian War // The Cambridge Ancient History. Vol. X : The Augustan Empire, 44 B.C.–A.D. 70. Cambridge, 1934. P. 75.

² Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 264.

³ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 274.

⁴ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 275.

⁵ Там само: С. 293.

⁶ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Антоний, 59; Dio Cassius. Roman History, L, 13, 8; Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXXIV, 2.

самозбереження знову взяли гору, адже вчасний перехід на бік майбутнього переможця був його коронною справою¹.

Він таємно втік до табору супротивника і розкрив Октавіану стратегічний задум Антонія та Клеопатри щодо прориву флоту. Октавіан і Агріппа чудово розуміли небезпеку такого плану й вирішили знищити флот Антонія та Клеопатри, не дозволивши йому вийти з Коринфської затоки.

Опинившись у таборі переможця, Деллій, як і багато інших енергійних кар'єристів епохи, зумів повністю втриматися при владі, підтверджуючи, що поруч із насильством у часи заснування монархії процвітали хитрість і зрада².

У 29 р. до н. е. видатний поет Горацій у віці 36 років написав і присвятив аристократу Деллію свою знамениту третю оду другої книги віршів. У ній Горацій вважав за потрібне нагадати Деллію, людині підвладній смерті, про філософську необхідність проповіді поміркованості та збереження душевного спокою як у важкі часи, так і в часи радості³.

Знаменитий рядок поета *«Пам'ятай зберігати спокійний дух у важкі часи»* став ключовим лейтмотивом цього твору⁴. Проте, як зазначає Р. Сайм, для самого Деллія всі головні життєві труднощі та небезпеки громадянських воєн на той момент уже залишилися позаду⁵.

Підсумовуючи діяльність Квінта Деллія, можна сказати, що його життя є класичним прикладом виживання та пристосування політичної еліти «другого ряду» в часи кризи Римської республіки. Прізвисько «акробат громадянських воєн», яке йому дали сучасники, ідеально описує поведінку багатьох тогочасних аристократів. Їхня стратегія була чисто прагматичною – вчасно вгадати майбутнього переможця і втекти від того, хто програє.

Зрада Деллія прямо перед битвою біля мису Акцій не була винятком. Вона стала логічним завершенням масової втечі римської знаті від Марка Антонія.

¹ Fear T. The Role of Quintus Dellius in the Meeting of Antony and Cleopatra at Tarsus // Phoenix. 2020. Vol. 74, № 1-2. P. 98.

² Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 511.

³ Дуров, В. С. История римской литературы. Санкт-Петербург, 2000. С. 138.

⁴ Квинт Гораций Флакк. Оды, II, 3, 1-4.

⁵ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 511.

До того ж, трохи раніше з чистого розрахунку Антонія залишили й такі впливові діячі, як Луцій Мунацій Планк та Марк Тіцій.

Кар'єра Деллія, яка включала як дипломатію на Сході, так і вчасну зміну покровителів, доводить, що політики, котрі залишалися в тіні головних лідерів, відігравали величезну роль у тогочасній історії. Зрештою, те, як успішно Деллій та Планк прижилися в оточенні Октавіана Августа, показує важливу річ: нова імперська система (Принципат) трималася не лише на воєнних перемогах Октавіана. Вона будувалася також на пристосуванні старої еліти, яка заради збереження свого багатства і статусів легко відмовилася від республіканських ідеалів на користь влади одного правителя.

Таким чином, аналіз діяльності Гая Азінія Полліона, Луція Мунація Планка та Квінта Деллія дозволяє краще зрозуміти внутрішню ситуацію в оточенні Марка Антонія та причини його остаточного політичного краху перед битвою при Акції. Дослідження показує, що табір Антонія не був єдиною та згуртованою силою. Навпаки, він складався з людей із різними політичними поглядами, особистими інтересами та різним рівнем відданості своєму лідеру.

На прикладі Гая Азінія Полліона видно позицію поміркованої та освіченої частини цезаріанської еліти. Його прагнення зберігати нейтралітет і поступовий відхід від політики до культурної діяльності показують, що багато хто втрачав довіру до політики Антонія, особливо через його дедалі сильніший зв'язок зі Сходом. Кар'єра Луція Мунація Планка, навпаки, демонструє прагматичний підхід римської знаті, адже для нього головним було збереження власного становища, багатства та посад, тому він вчасно перейшов на бік сильнішого суперника. Найяскравішим прикладом політичного пристосування став Квінт Деллій, який постійно змінював союзників, а перед самою битвою при Акції остаточно зрадив Антонія. Це відображало загальні панічні настрої в його оточенні.

Отже, розпад кола прихильників Марка Антонія був спричинений не лише його військовими помилками чи східною політикою, а й поступовою втратою підтримки з боку важливих римських політиків, дипломатів і воєначальників.

Масовий перехід його союзників на бік Октавіана став результатом прагматичного вибору римської аристократії, яка намагалася пристосуватися до нової політичної системи. Саме це значною мірою забезпечило перемогу Октавіана Августа та утвердження його влади.

РОЗДІЛ III. ОТОЧЕННЯ ОКТАВІАНА АВГУСТА НА РАННЬОМУ ЕТАПІ КАР'ЄРИ

Даний розділ присвячується комплексному аналізу формування та специфіки функціонування найближчого оточення Октавіана Августа на ранньому етапі його політичної кар'єри. Головну увагу приділено військовій і державній діяльності Марка Віпсанія Агріппи, посередницькій та культурній ролі Гая Цільнія Мецената, а також дипломатичній і фінансовій діяльності Луція Корнелія Бальба. У сукупності це дозволяє розкрити основні чинники політичної перемоги Октавіана та формування нової системи державного управління майбутнього принцепса.

3.1 Марк Віпсаній Агріппа – «права рука» майбутнього принцепса

Дослідження військово – політичного оточення Октавіана Августа логічно розпочати з аналізу специфіки наративної традиції, яка присвячена його найближчим соратникам. Постать Марка Віпсанія Агріппи як ключового військового та цивільного діяча доби становлення Принципату викликала величезний інтерес як у його сучасників, так і в пізніших античних істориків. Завдяки тривалій політичній кар'єрі Агріппи та його статусу офіційного співправителя імператора, обсяг збережених джерел про його діяльність є надзвичайно глибоким та інформативним¹. Більше того, Октавіан Август мав унікальну здатність обирати здібних і відданих помічників, що є характерною рисою видатного державного діяча, і він ніколи не боявся наближати до себе по-справжньому талановитих людей, першим серед яких став саме Агріппа².

Марк Віпсаній Агріппа народився наприкінці 64 – на початку 63 рр. до н. е³. Він походив із досить заможного, але незнатного за суворими римськими

¹ Таривердиева, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 187.

² Кравчук, А. Галерея римских императоров. Принципат / пер. с польск. В. С. Селивановой. Москва, 2010. С 29.

³ Дион Кассий. Римская история, LIV, 28, 2–3; Pliny. Natural History, VII, 46.

мірками роду і, ймовірно, був римським громадянином лише у другому поколінні¹. Більшість античних авторів прямо вказують на незнатність його походження². В очах старої республіканської аристократії Агріппа залишався «новою людиною» (*homo novus*), що згодом суттєво впливало на ставлення нобілітету до його стрімкого піднесення.

Фундаментом майбутнього політичного союзу стала особиста дружба між Агріппою та Октавіаном, яка розпочалася, ймовірно, ще в дитинстві. У жодному джерелі немає даних про те, як майбутній імператор і переможний полководець познайомилися та подружилися. У науці немає єдиної думки з цього питання. Існують дві основні версії: згідно з першою, Агріппа служив у війську Цезаря, і саме диктатор увів юнака до оточення Октавіана. Згідно з другою, Агріппа й Октавіан познайомилися значно раніше, адже разом навчалися в риторській школі³.

Скоріше за все, Агріппа також супроводжував Октавіана під час Іспанської війни Юлія Цезаря наприкінці 45 р. до н. е., де брав участь у битві при Мунді й здобув свій перший бойовий досвід⁴. Невдовзі після цього друзі разом вирушили до Аполлонії⁵. Там вони старанно навчалися військової справи⁶, продовжували вивчати риторику та навіть разом відвідали астролога⁷. Саме в Аполлонії наприкінці березня 44 р. до н. е. юнаків застала звістка про те, що в березневі іди Цезаря було вбито змовниками в курії⁸. Як зазначає С. Таривердієва, на цьому етапі їхня юність закінчилася, і розпочалася сувора боротьба за владу⁹.

¹ Таривердієва, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 188.

² Веллей Патеркул. Римская история, II, XCVI; Seneca Major. Oratorum et rhetorum sententiae..., II, 4, 12; Корнелий Тацит. Анналы, I, 3; Гай Транквилл Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. Гай Калигула, 23, 1.

³ Таривердієва, С. Э. Октавиан и Агриппа: обстоятельства знакомства и общая юность // Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2013. Вып. 16. С. 132.

⁴ Таривердієва, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 188.

⁵ Nicolaus Damascenus. Die Fragmente der griechischen Historiker, 127, F. 16; Dio Cassius. Roman History, XLV, 3, 1.

⁶ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, III, 9.

⁷ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 94, 12.

⁸ Веллей Патеркул. Римская история, II, LIX; Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 94, 12.

⁹ Таривердієва, С. Э. Октавиан и Агриппа: обстоятельства знакомства и общая юность // Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2013. Вып. 16. С. 140.

На початковому етапі формування цезаріанського табору Марк Агріппа досить швидко вийшов на самостійну політичну арену. Р. Сайм зауважує, що ім'я Агріппи взагалі не згадується в тогочасному листуванні Цицерона. Очевидно, знаменитий оратор намагався умисно не називати імен незначних прихильників молодшого Цезаря, щоб не компрометувати перед сенатом ні себе, ні самого Октавіана¹. Водночас деякі свідчення Ніколая Дамаського вказують на те, що восени 44 р. до н. е. Агріппа брав активну участь у формуванні перших власних загонів Октавіана з ветеранів Цезаря, причому саме з Агріппою майбутній принцепс був особливо дружним².

Коли ж становище досягло критичної точки, оточення Октавіана розпочало активну агітацію у військах. При цьому Агріппа, ймовірно, доклав руку до переходу двох македонських легіонів Марка Антонія, займаючись пропагандою серед солдатів у Брундизії. Також джерела дають підстави припускати, що Агріппа брав участь у Мутинській війні, хоча навряд чи обіймав там командну посаду – швидше за все, він просто перебував у штабі Октавіана. Натомість у Філіппійській війні Агріппа, вочевидь, участі не брав, адже приблизно в цей самий час у політичному житті Рима він уже діяв самостійно³.

Важливим кроком для самопрезентації Агріппи в публічному просторі став 43 рік до н. е. Після того, як Октавіан повернувся до Рима, здобув консульство й домогся ухвалення закону Педія проти вбивць Цезаря, Агріппа за ініціативою свого друга взяв на себе офіційне звинувачення проти одного з головних лідерів змови – Гая Кассія Лонгіна⁴. Цей судовий процес мав колосальне ідеологічне значення, адже Октавіан публічно демонстрував цезаріанцям, що саме він є справжнім спадкоємцем Цезаря та єдиним легітимним месником за нього, на відміну від Марка Антонія. Довірявши цю справу Агріппі, Октавіан дав йому можливість вийти з тіні, здобути першу популярність і завоювати авторитет

¹ Syme R. *Roman Revolution*. New York, 2002. P. 129.

² Nicolaus Damascenus. *Die Fragmente der griechischen Historiker*, 127, F. 16; 130, F. 133.

³ Таривердиева, С. Э. Марк Агриппа в гражданских войнах 44–42 гг. до н.э. // *Античный мир и археология* : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2015. Вып. 17. С. 148.

⁴ Плутарх. *Сравнительные жизнеописания*. Брут, 27; Веллей Патеркул. *Римская история*, II, LXIX.

серед прихильників Цезаря¹. За успішне засудження Кассія Агріппа, відповідно до тогочасної юридичної практики, отримав також частину майна засудженого змовника².

Від цього моменту Агріппа виходить на традиційний для римського політичного діяча *cursus honorum* – шлях державних посад, у якому громадянська діяльність тісно перепліталася з військовою, і послідовно та впевнено просувається цим шляхом. Можливо, за Бононською угодою він отримав міську претуру на 40 р. до н. е., а також трибунат на 42 р. до н. е. Таким чином, він упевнено йшов «шляхом почестей», роблячи традиційну кар'єру, хоча й значно раніше встановленого законом віку, як і багато хто в період громадянських воєн.

Одважно заявивши про себе в суді, Агріппа увійшов до традиційного республіканського *cursus honorum* (шляху державних посад). У 42 р. до н. е. Октавіан надав йому можливість обійняти посаду плебейського трибуна³ та увійти до сенату. Призначення на цю посаду в момент, коли сам Октавіан вирушив на Філіппійську війну (у якій сам Агріппа, вочевидь, безпосередньої участі не брав), було знаком виняткової довіри. Агріппа мав залишатися в Римі, оперативно реагувати на загрози в тилу, контролювати незадоволене проскрипціями населення та захищати інтереси молодшого Цезаря⁴. На цьому етапі Октавіан ще визначався, у якій сфері Агріппа буде кориснішим – політичній чи військовій, але подальші події продемонстрували універсальність його таланту.

Військовий талант Марка Агріппи по-справжньому розкрився під час Перузійської війни (41–40 рр. до н. е.). Першим серйозним самостійним успіхом став маневр із захопленням міста Сутрія, яким дуже дорожив Луцій Антоній. За свідченням Аппіана, Агріппа вдало розрахував, що цей крок змусить Луція Антонія зупинити свій наступ на північ і висунутися йому назустріч, щоб

¹ Таривердиева, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 191.

² Dio Cassius. Roman History, XLVI, 49.

³ Там само: XLVIII, 33, 2.

⁴ Таривердиева, С. Э. Марк Агриппа в гражданских войнах 44–42 гг. до н.э. // Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2015. Вып. 17. С. 146-147.

уникнути стратегічних ускладнень для антоніанців¹. Маневр виявився переломним у ході кампанії, бо Луцій був змушений закритися у Перузії, де його взяли в облогу сили цезаріанців та самого Октавіана². Надалі Агріппа успішно діяв на зовнішньому кільці облоги, заблокувавши у Фульгінії полководця Вентидія Басса й не дозволивши іншим полководцям Антонія об'єднати свої сили для надання допомоги обложеному місту³. Стримуючи антоніанців аж до самого падіння Перузії, Агріппа забезпечив загальну перемогу своєї політичної сили⁴.

У 40 р. до н. е. Агріппа обійняв посаду міського претора, про що свідчить той факт, що він особисто керував традиційними іграми на честь Аполлона⁵. Того ж року Октавіан доручив йому захищати Італію від нападів Секста Помпея⁶. Ситуація ускладнилася тим, що Секст Помпей уклав тимчасовий союз із Марком Антонієм, який повернувся зі Сходу і захопив місто Сіпонт. Незважаючи на тимчасові труднощі з ветеранами на півдні Італії, які спочатку неохоче йшли за Агріппою через його невисокий на той час особистий авторитет серед солдатів⁷, претор продемонстрував високу ефективність, успішно відбивши у противника важливе місто Сіпонт⁸.

У 37 р. до н. е. Марк Віпсаній Агріппа фактично отримав своє перше ординарне консульство⁹. Як зазначає Ф. Верват, це призначення відбулося в критичний рік, коли офіційні повноваження тріумвірів спливали, тому Октавіану було життєво важливо забезпечити магістратури найбільш довіреними людьми¹⁰.

¹ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 31.

² Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 31-32.

³ Там само: V, 33-35.

⁴ Таривердиева, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 201.

⁵ Дион Кассий. Римская история, LXVIII, 20, 2

⁶ Dio Cassius. Roman History, XLVIII, 20, 1; Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 51.

⁷ Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 57.

⁸ Таривердиева, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 203.

⁹ Dio Cassius. Roman History, XLVIII, Ind.

¹⁰ Reducing the triumviral coalition to a duumvirate: The downfalls of M. Aemilius Lepidus and Sex. Pompeius (37–36 B.C.) // Crises and the Roman Empire : Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20–24, 2006) / ed. by Olivier Hekster, Gerda de Kleijn, Daniëlle Slootjes. Boston, 2007. P. P. 52.

Головним завданням нового консула стало ведення затяжної Сицилійської війни проти Секста Помпея, яка на той момент складалася для Октавіана невдало. Протягом свого консульського року Агріппа здійснив титанічну роботу з будівництва нового флоту та підготовки маневрів, що вже у 36 р. до н. е. кардинально змінило хід бойових дій на морі. Ця масштабна кампанія завершилася повною поразкою Секста Помпея при Мілах та Навлосі й принесла Агріппі унікальну нагороду – морський вінець (*corona navalis*)¹. Згодом саме Марк Віпсаній виконував для Октавіана найскладніші бойові завдання, проявивши себе під час Сицилійської та майбутньої Акційської кампаній як найкращий воєначальник свого часу.

Особливе місце в діяльності Марка Агріппи посідає його цивільна та будівельна активність, яка розпочалася у 33 р. до н. е., коли він добровільно обійняв нижчу за рангом посаду едила, щоб урівноважити свої військові та громадянські обов'язки². Пліній Старший повідомляє про вражаючі масштаби його комунальної реформи: Агріппа збудував у Римі 700 водосховищ, 500 фонтанів і 130 розподільчих резервуарів, прикрасивши їх сотнями мармурових, бронзових статуй та колон³. Крім того, він відновив Марцієв акведук, який був непридатний через несправність труб, і проклав від нього водогони до багатьох частин міста⁴, а також радикально модернізував акведук Тепула, об'єднавши його з новим Юлієвим акведуком, що збільшило напір чистої й холодної води майже втричі⁵. Пізніше, у 19 р. до н. е., він за власні кошти завершив спорудження знаменитого акведуку Діви (*Aqua Virgo*)⁶. За свідченням Страбона, завдяки Агріппі майже в кожному римському будинку з'явилися цистерни, труби та фонтани⁷.

Важливим символічним кроком під час еділітету стало капітальне очищення каналізаційної системи Рима. Агріппа особисто проконтролював

¹ Dio Cassius. Roman History, XLIX, 14, 3; Аппиан Александрийский. Гражданские войны, V, 108-121.

² Таривердиева, С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 202.

³ Pliny. Natural History, XXXVI, 24.

⁴ Dio Cassius. Roman History, XLIX, 42, 2.

⁵ Frontin. De Aquis II, 68–69.

⁶ Дион Кассий. Римская история, LIV, 11, 7.

⁷ Страбон. География, V, 3, 8.

результати реконструкції, пропливши по Великій Клоаці на човні до самого Тибру¹. Скоріше за все, римському народу таким чином демонструвалося, що найближче оточення Августа детально вникає в процес робіт і безпосередньо контролює якість виконання державних завдань. Деталі відомі лише про одне з таких оздоблень. Фест пише, що Агріппа прикрасив озеро Сервілія, розташоване біля базиліки Юлія, фігурою гідри². Як зазначає Дж. Осгуд, організація водопостачання для римського плебсу була політично важливішою за здійснену в той самий час масштабну реконструкцію храмів, оскільки Агріппа побудував для мешканців безліч прекрасних фонтанів по всьому місту і позбавив їх необхідності добувати воду з менш зручних джерел³.

Нам невідомо жодних подробиць про масштабні ремонтні роботи, проведені Агріппою під час еділітету у 33 р. до н. е. Джерела лише повідомляють, що він відреставрував усі громадські будівлі та вулиці. Оскільки не збереглося жодних назв, можна зробити висновок, що ці будівлі та дороги були не надто відомими, і все ж саме їхню реставрацію взяв на себе Марк Віпсаній. Споруди ж Августа здебільшого мали більш «офіційний» характер і радше перебували постійно перед очима вищих верств римського суспільства – сенату та вершників.

Можна дійти висновку, що оновлення міської інфраструктури, зокрема будівництво фонтанів та акведуків, мало важливе й політичне значення. Ці заходи демонстрували римлянам, що прихід Октавіана Августа до влади покращив їхні побутові умови, що позитивно впливало на авторитет нового правителя та його оточення. Водночас така діяльність створювала чіткий контраст із Марком Антонієм, адже поки той перебував в Александрії, Октавіан зосередився на вирішенні внутрішніх проблем Рима, що забезпечило йому ширшу підтримку серед громадян. У джерелах особливо підкреслюється, що

¹ Pliny. *Natural History*, XXXVI, 104; Dio Cassius. *Roman History*, XLIX, 43.

² Sexti Pompei Festi. *De verborum significatu* ..., XVII, 24.

³ Osgood J. *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*. Cambridge, 2006. P. 330-331.

Агріппа фінансував ці масштабні ремонти громадських будівель, вулиць та каналізації з власних коштів, не звертаючись до державної скарбниці¹.

Окрім міського благоустрою, Агріппа реалізував кілька грандіозних архітектурних проєктів на Марсовому полі. У 26 р. до н. е. він завершив і прикрасив Септу Юлію – проєкт, задум якого належав ще Юлію Цезарю². Це був монументальний комплекс, котрий був поділений перегородками на проходи та секції для зручності голосування за куріями, трибами або центуріями³. Певний час будівлею займався Лепід, однак до моменту його розриву з Октавіаном роботи ще не були завершені⁴. Оздобив і освятив Септу вже Агріппа. Найбільш докладні відомості про його оздоблення містяться у Плїнію⁵. У 25 р. до н. е. на честь своїх блискучих морських перемог Агріппа звів Портик Аргонавтів. Діон Кассій повідомляє, що Агріппа звів цей портик на честь своїх морських перемог і прикрасив його картинами, що зображували подорож аргонавтів⁶. Найвідоміші морські перемоги Агріппи були здобуті при Мілаї, Навлоху та Акції. Про цей же портик згадує і Марціал⁷.

Насправді збереглося чимало свідчень про масштабну розбудову Марсового поля, яке завдяки зусиллям Агріппи фактично перетворилося на перший у Римі грандіозний комплекс для відпочинку та розваг. Утім, детальний архітектурний аналіз усіх зведених ним об'єктів не є безпосереднім завданням нашого дослідження.

Найвідомішою архітектурною пам'яткою діяча став Пантеон – храм усіх богів. Діон Кассій повідомляє, що Агріппа хотів поставити всередині храму статую Августа й назвати храм на його честь – тобто Августеєм, однак імператор відмовився. Тоді Агріппа встановив усередині статую диктатора Цезаря, а в нішах біля входу – свою статую та статую Августа⁸. Відомі не всі

¹ Dio Cassius. Roman History, XLIX, 43.

² Марк Туллий Цицерон. Письма..., CXL, 8; Дион Кассий. Римская история, LIII, 23, 2.

³ Таривердиева, С. Э. Строительная деятельность Марка Агриппы в Древнем Риме // Известия Уральского федерального университета. Серия 2 : Гуманитарные науки. 2014. Т. 16, № 1 (124). С. 11.

⁴ Там само: С. 12.

⁵ Pliny. Natural History, XXXVI, 29.

⁶ Дион Кассий. Римская история, LIII, 27, 1.

⁷ Марк Валерий Марциал. Эпиграммы, III, 20, 11.

⁸ Дион Кассий. Римская история, LIII, 27, 3.

скульптури, що стояли в цьому храмі за часів Агріппи, але показово, що п'ять із тих, про які збереглися відомості, пов'язані або з родом Юліїв, або безпосередньо з Августом (статуї Августа і Агріппи зовні та статуї старшого Цезаря, Марса і Венери всередині)¹.

Серед монументальних споруд епохи Августа, які збереглися до наших днів майже у первісному вигляді, особливе місце посідає саме Пантеон. Фронтон цієї величної будівлі й досі гордо прикрашає ім'я Марка Віпсанія Агріппи, на власні кошти якого і був збудований цей унікальний архітектурний шедевр².

Відомо також ще про одну споруду Агріппи на Марсовому полі – його гробницю³. На сьогодні невідомо, як саме виглядала ця гробниця, де конкретно вона розташовувалася і коли була збудована. Можна сказати, що така гробниця підкреслювала особливу роль Агріппи в державі, адже честь бути похованим там надавалася лише за видатні заслуги спеціальним рішенням сенату. Цікаво, що місцем для своєї гробниці Агріппа обрав саме Марсове поле, яке було почесним місцем для поховань і яке він сам же прикрасив і перебудував⁴.

Протягом багатьох років Агріппа фактично був офіційним співправителем Августа⁵. Керуючись державними інтересами, імператор у 21 р. до н. е. віддав за нього заміж свою доньку Юлію, яка повністю підкорилася волі батька. У цьому шлюбі народилося п'ятеро дітей: Гай і Луцій Цезарі (яких згодом всиновив Август), дві доньки – Юлія та Агріппіна, і третій син – Агріппа, який народився через кілька місяців після смерті батька і отримав прізвисько *postumus* – «посмертний»⁶.

Попри свої заслуги, військові перемоги та посади, в очах римського нобілітету Агріппа все одно залишався «новою людиною». Однак він був другою особою після Августа в державі, мав величезний вплив і, ймовірно, цим ще більше дратував представників римської аристократії – настільки, що вони

¹ Там само: LIII, 27, 2.

² Кравчук, А. Галерея римских императоров. Принципат / пер. с польск. В. С. Селивановой. Москва, 2010. С. 33.

³ Dio Cassius. Roman History, LIV, 28, 5.

⁴ Таривердиева, С. Э. Строительная деятельность Марка Агриппы в Древнем Риме // Известия Уральского федерального университета. Серия 2 : Гуманитарные науки. 2014. Т. 16, № 1 (124). С. 19.

⁵ Кравчук, А. Галерея римских императоров. Принципат / пер. с польск. В. С. Селивановой. Москва, 2010. С. 29.

⁶ Там само: 38.

навіть не побажали прийти на його похорон¹. Проте в історії становлення Принципату Марк Віпсаній Агріппа назавжди залишився ключовим військовим стратегом та головним організатором масштабної перебудови Рима на порозі нової імперської епохи.

Отже, дослідження найближчого військово – політичного оточення Октавіана Августа показує, що перехід від Римської республіки до Принципату став можливим завдяки діяльності вузького кола його відданих і здібних соратників. В умовах громадянських воєн та політичної нестабільності Октавіан умів підбирати людей, які поєднували особисту відданість із високими здібностями. Одне із найважливіших місць серед них посідав Марк Віпсаній Агріппа. Саме його військовий таланти забезпечив перемоги у Перузійській, Сицилійській та Акційській війнах, що значною мірою компенсувало нестачу воєнного досвіду в самого Октавіана на початку його боротьби за владу. Водночас Агріппа поступово пройшов традиційний римський шлях державної кар'єри – від народного трибуна до консула, що допомагало легітимізувати нову цезаріанську еліту в межах республіканських традицій.

Разом із тим постать Агріппи показує суперечливість нової епохи. Попри великі заслуги перед державою, статус найближчого соратника Августа та шлюб із його донькою Юлією, римська аристократія все одно сприймала його як «нову людину» (*homo novus*), тобто людину незнатного походження.

3.2 Гай Цільній Меценат – посередник між культурою й політикою

Із самого початку своєї політичної кар'єри Август керувався порадами близьких друзів. Його оточення відіграло важливу роль протягом усієї його діяльності. Багато його заходів були підготовлені наближеними до нього людьми, які залишалися в тіні та в усьому поступалися йому першістю. Найкраще ми знаємо про життя і діяльність двох найближчих до Августа людей – Агріппи та Мецената. З іменем Агріппи, як неодноразово зазначалося,

¹ Дион Кассий. Римская история, LIV, 29, 6.

пов'язані багато подій римської зовнішньої політики, а також найважливіші внутрішні перетворення. Після нього залишилися споруди, які прикрасили Рим: водогін, терми, Пантеон та низка інших будівель. За ініціативою Агріппи була створена велика карта світу, яка мала практичне значення й вплинула на подальший розвиток географії¹.

Як уже неодноразово зазначалося, колосальний обсяг роботи був, зрозуміло, не під силу одному Октавіану: на зміни в найрізноманітніших сферах дуже швидко й гнучко реагувало найближче стратегічне оточення майбутнього принцепса, найяскравішими (але не єдиними) представниками якого були Меценат, який відав дипломатією, питаннями безпеки та пропагандою, і Агріппа, у руках якого зосереджувалося реальне військове керівництво. Роль самого Октавіана з його видатним організаторським талантом полягала в загальному керівництві справами та координації роботи численного штату його співробітників, який зазвичай залишався в тіні².

Август умів обирати здібних і відданих помічників – характерна риса справді видатного правителя. Він не боявся наближати до себе талановитих людей. Першим серед соратників Августа слід назвати Марка Агріппу. Другим назовемо Гая Мецената. Він був чудовим дипломатом і своєрідним неофіційним «міністром культури». З часом його ім'я стало загальною назвою для позначення покровителя талантів³. Як видається, найближче коло соратників сина Цезаря почало формуватися саме з тих, хто був поруч із молодим Цезарем, тих, із ким він постійно радився і чиє схвалення прагнув отримати. Слід зазначити, що у переліку друзів⁴ Ніколай Дамаський першим називає саме Марка Агріппу, потім Мецената, тоді як решта супутників Октавіана, яких він згадує, вочевидь, так і залишилися в тіні, а їхня подальша доля невідома⁵.

¹ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 542.

² Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Саратов, 1987. С. 96.

³ Кравчук, А. Галерея римских императоров. Принципат / пер. с польск. В. С. Селивановой. Москва, 2010. С. 29.

⁴ Nicolaus Damascenus. Die Fragmente der griechischen Historiker, 117, F. 30.

⁵ Таривердиева, С. Э. Марк Агриппа в гражданских войнах 44–42 гг. до н.э. // Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2015. Вып. 17. С.

Гай Цильній Меценат, ім'я якого як покровителя мистецтв стало загальним, народився між 74–64 рр¹. Меценат, подібно до Агріппи, не був людиною з видатним походженням. Він походив зі стану вершників. Щодо предків Мецената відомо, що вони походили з етруського міста Арреція, а Горацій в одному зі своїх віршів прославляє Мецената як нащадка царського роду². Певний час Меценат обіймав посаду префекта міста, але, попри свою близькість до Августа, не увійшов до сенаторської знаті й не мав офіційних титулів. Усе своє життя він залишався приватною особою.

Якщо Агріппі Октавіан був зобов'язаний перемогою над Секстом Помпеем, то Меценат після смерті Цезаря рішуче став на бік Октавіана та неодноразово надавав йому дипломатичні послуги³. У роки другого тріумвірату Меценату доводилося виконувати важливі доручення: він сприяв укладенню шлюбу Октавіана зі Скрибонією, сестрою дружини Секста Помпея; за його посередництва були укладені спочатку Брундизійська, а потім Тарентська угоди⁴. Тож, якщо Агріппа воював, то Меценат дбав про внутрішній порядок. Під час битви при Акції він, наприклад, викрив змову молодого Лепіда, котрий невдовзі був захоплений і страчений⁵.

У період тріумвірату відсутнього Октавіана як повновладного правителя Рима та Італії заміняв Меценат⁶. Про це також свідчить повідомлення Тацита, де він зазначає, що Август під час громадянських воєн, призначивши міським префектом Цильнія Мецената, *«поставив його на чолі Рима і всієї Італії»*⁷. Меценат був префектом міста, коли Октавіан воював із Антонієм. Після встановлення Принципату Август кілька разів призначав префекта міста⁸.

¹ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 347.

² Квинт Гораций Флакк. Оды, I, 1, 1.

³ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 347.

⁴ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 264.

⁵ Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Ленинград, 1985. С. 111.

⁶ Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян: поздняя Республика и ранняя Империя. Харьков, 2013. С. 215.

⁷ Корнелий Тацит. Анналы, VI, 11.

⁸ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 406.

Цікавим є той момент, коли у Брундізії зібралася велика кількість демобілізованих солдатів, невдоволених тим, що виплату нагороди за перемогу над Антонієм було відкладено. З початком заворушень спробували впоратися наділені надзвичайними повноваженнями Меценат і Агріппа, але їм це не вдалося¹. Хоча Октавіан особливо побоювався, що повсталі висунуть керівника і рух набуде політичного характеру, він здійснив небезпечний зимовий перехід морем у шторм і особисто з'явився до бунтівників. Заворушення вдалося швидко ліквідувати².

Цей епізод наочно демонструє, що попри високий адміністративний та військовий статус Мецената й Агріппи, їхнього особистого авторитету на той момент було ще недостатньо для стримування розлючених ветеранів. Солдати підкорилися лише безпосередньо Октавіану, оскільки в уявленні легіонерів саме спадкоємець Юлія Цезаря виступав головним гарантом надання землі та фінансових виплат, що підкреслювало глибоку особисту відданість армії своєму полководцю.

Разом із тим, утримання політичної стабільності в Італії вимагало не лише публічного врегулювання криз, а й створення непублічних інструментів контролю за ситуацією в тилу. Саме тому, як зазначає В. Дмитренко, таємну службу Октавіана очолював його друг і соратник Меценат. Більшості наших сучасників ця людина відома як покровитель художників, поетів і письменників, і саме завдяки цьому ім'я Мецената стало загальним для всіх, хто опікується мистецтвами. Але саме він зумів організувати ефективно діючу систему охорони та контролю при Октавіані і довгий час керував нею, причому діяв доволі жорстко³. На персні-печатці Мецената було зображено не якусь грізну богиню чи міфічну Медузу Горгону, а всього лише жабу. Проте, за словами Плінія Старшого «жаба Мецената під час збирання податків викликала великий страх»⁴.

¹ Дион Кассий. Римская история, LI, 3, 5-6.

² Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Саратов, 1987. С. 133.

³ Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 112.

⁴ Pliny. Natural History, XXXVII, 4.

Як і Агріппа, Меценат мав великий вплив на Августа. Джерела нам розповідають, що одного разу Август, здійснюючи суд, виніс поспіль кілька смертних вироків. Тоді Меценат передав йому записку зі словами: «*Зупинись, кате*», і це змусило Августа припинити засідання¹.

Між Меценатом і Августом траплялися й суперечки. Так, наприклад, Август дізнався, що Меценат відкрив своїй дружині Теренції подробиці змови її брата Теренція Варрона проти Августа, а вона не зберегла це в таємниці². Проте в цьому та інших випадках примирення між ними наставало досить швидко.

Загалом перші роки Принципату характеризувалися переважанням монархічних тенденцій у політиці Августа. Однак це викликало протидію з боку керівників його партії й призвело її до кризи. Сайм вважає, що подоланню цієї кризи сприяли близькі до Августа люди: його дружина Лівія, Меценат та Агріппа³.

Меценат безпосередньо керував «таємною службою» Октавіана аж до 23 р. до н. е., розкривши й придушивши кілька змов, зокрема змову Марка Емілія Лепіда Молодшого, сина колишнього тріумвіра (цю змову було викрито і придушено ще в 30 р. до н. е.). Однак коли в 23 р. до н. е. в Римі було викрито змову Цепіона та Мурени, Октавіан, стративши їх, відсторонив Мецената від посади, адже змовники були його родичами. Меценат не був причетний до змови, але Октавіан вирішив не ризикувати. Меценат спокійно дожив до старості, але більше вже ніколи не обіймав жодних важливих державних посад⁴. Після перемоги Октавіана Меценат відійшов від політики, але Август і надалі охоче прислухався до його порад⁵.

Коли Меценат залишив велику політику й став приватною особою, він зміг повністю зосередитися на управлінні своїм багатством та облаштуванні розкішного побуту. Основою для його відпочинку та подальшого фінансування поетів стали величезні статки, сформовані, імовірно, ще в період проскрипцій

¹ Дион Кассий. Римская история, LV, 7, 2.

² Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 66, 3.

³ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 340.

⁴ Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 112.

⁵ История Римской литературы / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва, 1959. Т. 1. С. 347.

та громадянських воєн. Хоча володіння наближених до Августа людей були скромнішими за землі колишніх республіканських магнатів, Меценату все одно належали величезні території по всій Італії, де вирощували найкращі сорти винограду, а Агріппа водночас володів великими маєтками на Сицилії¹. Значні володіння Меценат мав і в самому Римі. За Сервієвою стіною на Есквілінському пагорбі знаходився його палац, оточений садами з усіх боків².

У резиденції Мецената збиралися найкращі представники літератури, і там відбувалися поетичні змагання. Асоціації, які ми пов'язуємо з поняттям «меценатства», безпосередньо походять від цієї постаті. Розкішні бенкети, багатство обстановки, пристрасть до коштовного каміння – усе це характерно для Мецената, «нової людини», яка піднялася завдяки громадянським війнам і близькості до Августа³. Відомо, що Август, який віддавав перевагу аттичному стилю, по-дружньому піджартовував над Меценатом, котрий висловлювався більш вишукано й пишномовно⁴. Сам Меценат також виявляв схильність до поезії та прози, але, судячи з усього, не відзначався особливим талантом. Джерела повідомляють, що Август неодноразово сміявся з творів свого друга⁵.

Помітно, що значення й роль літератури в добу Принципату певною мірою змінюються. З'являються літературні центри, що групуються навколо видатних представників римського суспільства. Такими центрами були гуртки Мецената та Валерія Мессали. За ініціативою Азінія Полліона почали влаштовувати так звані рецитації – публічні читання ще не опублікованих творів. Усе це сприяло формуванню певних літературних течій.

Інтелектуальна вага Азінія Полліона виявилася настільки значною, що навіть сам Октавіан Август певним чином орієнтувався на його літературний вибір. Хоча не варто забувати, що це відбувалося попри те, що Полліон принципово не підтримував ідеологічну програму майбутнього принцепса, зберігав республіканські переконання і свого часу відмовився виступити на боці

¹ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 462.

² Там само: 544.

³ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 544.

⁴ Макробий. Сатурналии, II, 4, 12.

⁵ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Август, 86, 2.

Октавіана в Акційській кампанії проти Марка Антонія. Саме Полліон одним із перших розгледів талант Вергілія, замовивши йому «Буколіки»¹. Светоній повідомляє нам, що «Буколіки», щойно з'явившись у світ, мали такий успіх, що їх нерідко виконували зі сцени навіть співаки².

Таким чином, меценатство Полліона стало свого роду «підготовчим етапом» для створення державної ідеології принципату, втіленої пізніше в «Енеїді». Якщо Полліон був тим, хто виявив талант, то Август став тим, хто спрямував його на службу державній пропаганді³.

Ще за часів другого тріумвірату літературу почали використовувати як засіб політичної пропаганди. Політичні мотиви не були чужими римській літературі й у республіканську епоху, але з часу другого тріумвірату літературу почали «спрямовувати». Велику роль у цьому відіграв саме Меценат, адже його гурток був найвпливовішим⁴. Особливо важливу роль Меценат відіграв в організації політичної пропаганди. Шанувальник літератури й сам обдарований літературним талантом, Меценат зібрав навколо себе молодих талановитих поетів, які мали схилити італійську громадську думку на бік Октавіана. Він надав покровительство Вергілію, а той представив йому Горація. Обидва поети супроводжували Мецената до Брундизія у 37 р. до н. е. Під впливом Мецената у 37 або 36 р. до н. е. Вергілій розпочав роботу над «Георгіками»⁵.

Вергілій створив «Георгіки» на честь Мецената за те, що той, ще мало знаючи його, допоміг йому захиститися від насильства з боку одного ветерана, який, борючись за земельну ділянку, ледь не вбив його⁶.

«Георгіки» мали певне політичне спрямування. Вони були створені за ініціативою Мецената, який краще за інших розумів роль поезії у пропаганді політичних ідей⁷. Це дидактичний твір, що дає настанови сільському господарю. Він написаний за ініціативою Мецената; у ньому заохочувався

¹ Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 504.

² Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Вергилий, 27.

³ Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 504.

⁴ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 569.

⁵ Публий Вергилий Марон. Георгики, II, 173.

⁶ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Вергилий, 20.

⁷ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 266.

почесний труд землероба і оспівувалася Італія. Твір повністю відповідав настроям тих італійських землевласницьких кіл, підтримки яких шукав Октавіан. Можна вважати, що Меценат, даючи Вергілію тему «Георгік», прагнув оживити стару римську національну ідею, і Вергілій прославляє тут землеробство як одну з головних рис римського характеру¹.

Вартість «Георгік» полягає в тому, що це не сухий трактат із сільського господарства, написаний віршами. Різні відступи, жанрові сцени, описи природи, звучні вірші, майстерне використання образних засобів мови – усе це дозволяє віднести твір до високохудожніх. Вергілій поетизує Італію, «землю Сатурна» – найродючішу і найкращу у світі. Славетне минуле Рима має викликати гордість у всієї Італії. Багато рядків присвячено прославленню Октавіана². Символічно, що «Георгіки» він читав Августу протягом чотирьох днів поспіль, коли той, повертаючись після перемоги при Акції, затримався в Ателлі, щоб підлікувати горло; а коли в поета втомлювався голос, його змінював сам Меценат³.

Слушним видається зауваження І. М. Гревса, який у своїх «Нарисах з історії римського землеволодіння» зазначав, що відносини між Горацієм і Меценатом склалися як між патроном і клієнтом⁴. Поети відчували свою залежність від Мецената: він прихилив їх до себе подарунками, матеріальною підтримкою, навіть значними земельними володіннями та особливою увагою до їхнього таланту, а поети натомість мали належно прославляти у своїх творах і самого Мецената, і насамперед Августа⁵.

Яскравим прикладом такої взаємодії є доля Горація, який також входив до цього близького оточення. Спочатку, завдяки заступництву патрона, Горація почали приймати у своїх домах представники вищої римської знаті – Азіній

¹ Кулаковский, Ю. А. История римской литературы от начала Республики до начала Империи в конспективном изложении. Киев, 2005. С. 161.

² Машкин Н. А. История древнего Рима. Москва, 2006. С. 425.

³ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Вергилий, 27.

⁴ Гревс И. М. Очерки из истории римского землевладения (преимущественно во время империи). Санкт-Петербург, 1899. Т. 1. С. 197.

⁵ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 543.

Полліон, Цільній Меценат, Юл Антоній і навіть сам Октавіан¹. Від Светонія ми дізнаємося, що, увійшовши спочатку в довіру до Мецената, а невдовзі – і до Августа, він (Горацій) став близьким другом обох².

Проте Меценат не лише відкривав двері до еліти, а й очікував ідеологічної віддачі, нерідко нав'язуючи наближеним до нього авторам певні політичні теми³. У 33 р. до н. е. Меценат подарував Горацію ділянку землі неподалік від Рима, де, окрім садиби, було ще дев'ять дворів. Люблячи природу та присвячуючи себе літературі, Горацій дедалі частіше залишав Рим і гамірне життя кола Мецената та довго перебував у своєму новому маєтку. Горацій дедалі частіше усамітнювався у своєму маєтку, тоді як Меценат постійно запрошував поета до Рима⁴.

Аналогічно Проперцій, який належав до гуртка Мецената, також не міг ухилитися від загального ідеологічного напрямку, який підтримувався й заохочувався Августом та його найближчим оточенням. Результатом цього тиску стало те, що в останній, четвертій книзі своїх елегій Проперцій був змушений присвятити більшу частину віршів історичному минулому Рима, працюючи в тому стилі, котрий від нього вимагався⁵.

Роки громадянських воєн минули, війни велися у відносно невеликому масштабі, посилювалася влада принцепса, його династична політика дедалі більше зміцнювалася, розквітало придворне життя і формувалися придворні звичаї. Головними радниками Августа були: Агріппа – талановитий полководець і дипломат; Меценат – вправний організатор і покровитель поетів, а також здібний воєначальник Статілій Таур⁶. Меценат помер у 8 р. до н. е., заповівши Августу поета Горація, який ненадовго пережив свого покровителя⁷.

Підсумовуючи, варто сказати, що Меценат був не просто другом і радником Октавіана Августа, а однією з ключових постатей нового режиму. Хоча він не

¹ Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск, 2011. С. 566.

² Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Горацій, 1.

³ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 304.

⁴ Кулаковский, Ю. А. История римской литературы от начала Республики до начала Империи в конспективном изложении. Киев, 2005. С. 170-172.

⁵ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 576.

⁶ Там само: 548.

⁷ Там само: 544.

займав високих офіційних посад, його роль як префекта Рима й Італії під час військових кампаній Октавіана, а також безпосереднє керівництво непублічними інструментами контролю та «таємною службою» (аж до політичної відставки у 23 р. до н. е.) доводять, що він виступав одним із головних гарантів внутрішньої стабільності та безпеки режиму в тилу.

Не менш вагомим внеском Мецената у зміцнення влади принцепса стала його діяльність у культурній сфері. Розуміючи, що тривала стабільність режиму неможлива без ідеологічної підтримки, він перетворив свій літературний гурток на потужний інструмент впливу на громадську думку. У межах цієї стратегії Меценат спирався на традиційні римські інститути патронату й клієнтелли, не просто фінансово підтримуючи талановитих авторів, як-от Вергілія, Горація чи Проперція, а м'яко й цілеспрямовано спрямовуючи їхню творчість на службу державній пропаганді.

Таким чином, діючи як неофіційний «міністр культури», Гай Цільний Меценат зумів майстерно поєднати мистецькі пошуки інтелектуальної еліти із прагматичними цілями нової влади, трансформувавши римську літературу на дієве джерело легітимізації принципату Октавіана Августа.

3.3 Луцій Корнелій Бальб – політичний радник і дипломатичний діяч

Не менш важливою, хоча й менш помітною постаттю у формуванні раннього Принципату та оточенні Октавіана Августа був Луцій Корнелій Бальб Старший. На відміну від Марка Агріппи чи Мецената, які були ровесниками й близькими друзями майбутнього імператора, Бальб належав до старшого покоління політиків. Саме він допоміг забезпечити зв'язок між владою Юлія Цезаря та режимом його молодого спадкоємця, підтримуючи фінансову, кадрову й дипломатичну спадковість між ними.

Почнімо з того, що Бальб походив з іспанського міста Гадес, брав участь у війні проти Серторія під командуванням Помпея і саме від нього отримав римське громадянство. Ще юнаком Бальб познайомився з Цезарем і відразу

увійшов до кола його найближчих друзів. Коли у 61 р. до н. е. Цезар став пропретором Дальньої Іспанії, він узяв Бальба із собою як уродженця цієї провінції та доручив йому важливу посаду начальника саперної частини, хоча, ймовірно, більше використовував його для зміцнення зв'язків із місцевими громадами. Уже тоді й пізніше Бальб проявив себе насамперед як вправний дипломат. Він підтримував добрі стосунки і з Цезарем, і з Помпеєм, і з Цицероном. Коли у 56 р. до н. е. Бальба намагалися позбавити громадянства, нібито незаконно набутого, саме Цицерон активно виступив на його захист¹.

Важливим джерелом для розуміння статусу нашого героя є судова промова Цицерона «Pro Cornelio Balbo» («На захист Корнелія Бальба»), виголошена у 56 р. до н. е. Майбутній консул отримав римське громадянство від Гнея Помпея за воєнні заслуги в Іспанії, проте згодом законність цього кроку почали оскаржувати політичні опоненти. Тоді разом із Цицероном перед суддями виступив і сам Помпей Великий, який мав в Іспанії особливі повноваження².

Захищаючи право іспанця на римське громадянство, Цицерон апелював до історичних прецедентів, зокрема до вчинку Гая Марія, який свого часу нагородив громадянством цілі когорти союзників із Камерина прямо на полі бою. Цицерон обґрунтовував, що в умовах війни інтереси держави та воля полководця стоять вище за формальні закони³. Суд було блискуче виграно, і Бальб зберіг свій статус⁴.

Нам відомо, що фінансова еліта відігравала величезну роль в оточенні Цезаря, де поруч із відомим спекулянтom Рабірієм Постумом особливе місце посідали вершники Оппій і Бальб – уродженці Іспанії, які виконували найрізноманітніші його доручення⁵. Крім того, існувала потреба у письмових розпорядженнях для управління маєтками або підприємствами, що знаходилися далеко від Рима. Нарешті, і особисте листування, яке зазвичай велося шляхом

¹ Циркин Ю. Б. Античные и раннесредневековые источники по истории Испании. Санкт-Петербург, 2006. С. 85.

² Кулаковский, Ю. А. История римской литературы от начала Республики до начала Империи в конспективном изложении. Киев, 2005. С. 86.

³ Cicero, Pro Balbo, 46.

⁴ Савин Н. А. Германо-Ретийский лимес и Рейнская армия Рима. Санкт-Петербург, 2020. С. 43.

⁵ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 96.

диктування, вимагало наявності грамотних писарів, які за потреби могли й самі складати листи для свого господаря. Особливо широкими були обов'язки писаря у домах політичних діячів. Юлій Цезар доручив ведення бухгалтерії своїх фінансів і майна вершникам Гаю Оппію та Корнелію Бальбу, тоді як для іншого діловодства переважно використовував рабів або вільновідпущеників, яких називали *scribae* та *librarii*¹.

А в період, що безпосередньо передував громадянській війні, саме Бальб, перебуваючи в Римі, вів для Цезаря важливі переговори з помпеянцями та республіканцями. Після захоплення Рима Цезарем Бальб майже постійно залишався у місті й під час відсутності Цезаря разом із Гаєм Оппієм значною мірою керував справами, будучи посередником між Цезарем і тими, хто залишався в Римі².

Коли Цицерону потрібно було з якихось справ зв'язатися з відсутнім Цезарем, він звертався не до Лепіда, а до вершників Гая Оппія та Луція Корнелія Бальба, які не займали жодних офіційних посад, але саме через них вирішувалися всі справи. Таке становище цілком влаштовувало Цезаря, і з ним мусив миритися навіть Лепід³.

Проте ця система управління державою рухнула після березневих ід 44 р. до н. е. Після вбивства Цезаря Бальб, всупереч позиції Антонія, наполягав на рішучих заходах проти змовників, а згодом виїхав на популярний курорт у Байї, де тоді зібралися ті, хто почувався в Римі не надто безпечно. Він намагався знову зблизитися із сенаторськими колами, а коли в Італії з'явився Октавіан, одразу приєднався до нього⁴.

Звістка про березневі Іди застала молодого спадкоємця в Аполлонії (на узбережжі Албанії), де він вивчав ораторське мистецтво та військову справу перед майбутнім східним походом Цезаря. Рішуче перетнувши Адріатичне море, Октавіан висадився поблизу Брундізія. Дізнавшись про заповіт, він не

¹ Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян: поздняя Республика и ранняя Империя. Харьков, 2013. С. 221.

² Циркин Ю. Б. Античные и раннесредневековые источники по истории Испании. Санкт-Петербург, 2006. С. 85.

³ Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург, 2006. С. 233.

⁴ Циркин Ю. Б. Античные и раннесредневековые источники по истории Испании. Санкт-Петербург, 2006. С. 85.

піддався на вмовляння матері та вітчима відмовитися від небезпечної спадщини, але водночас зберіг абсолютну тверезість розуму. Октавіан розсудливо відмовився від негайного звернення до військ і не бажав входити до Рима, доки не встановить зв'язки з впливовими людьми й не оцінить ситуацію. Така стратегія привела його до Кампанії, де до середини квітня зафіксовано його перебування¹. Тут, окрім зустрічей із вітчимом Філіппом та відомими цезаріанцями Гірцієм і Пансою, відбувся ключовий контакт – Октавіан зустрівся з Бальбом, який був довіреним радником і приватним секретарем покійного Диктатора². 18 квітня Октавіан прибув до Неаполя і наступного дня радився з Бальбом та Цицероном щодо прийняття спадщини³.

З боку Октавіана це був цілком логічний крок, адже він беззаперечно рахувався з авторитетом і вибором свого прийомного батька. Молодий спадкоємець чудово розумів, що саме такі люди, як Бальб, володіють унікальним досвідом, фінансами та реальними важелями управління. Вже 19 квітня 44 р. до н. е. Октавіан провів із Бальбом та Цицероном перші серйозні консультації щодо прийняття спадщини. Бальб рішуче підтримав юнака й передав йому приватні кошти, архіви Цезаря та унікальні шифри для таємного листування⁴. Але оточення Октавіана, звичайно, не обмежувалося лише цією особою. Штаб спадкоємця Цезаря мав складатися з досить великої групи людей, серед яких залежно від обставин на перший план висувалися то одні, то інші⁵.

Аналізуючи цей початковий етап співпраці, Р. Сайм зазначає, що Луцій Корнелій Бальб належав до перших цезаріанців, до яких Октавіан звернувся по допомогу у квітні 44 р. до н. е. Дослідник акцентує на завуальованому характері діяльності Бальба, зауважуючи, що той мав винятковий хист «тримати язик за зубами», через що час надійно зберіг його політичні таємниці⁶. Хоча прямих документальних свідчень про конкретні послуги Бальба Октавіану в цей критичний момент майже не лишилося, а сам він після листопада 44 р. до н. е.

¹ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 114.

² Марк Туллий Цицерон. Письма..., DCCXIV, 3.

³ Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград, 1949. С. 134.

⁴ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Юлий, 56, 2.

⁵ Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Саратов, 1987. С. 12.

⁶ Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 131.

на чотири роки формально зникає з політичної арени, характер його тріумфального повернення у велику політику наприкінці 40-х рр. до н. е. наочно доводить, що весь цей час він діяв надзвичайно активно й продуктивно в інтересах майбутнього принцепса, проте, ймовірно, просто таємно.

Після того як боротьба між Октавіаном і сенатом, з одного боку, та Антонієм – з іншого, увійшла у вирішальну фазу, Бальб виїхав до Іспанії, де перебував до літа 43 р. до н. е. Бальб також пробував свої сили в літературі. Його вважали істориком, а Светоній посилається на його твір, розповідаючи про смерть Цезаря¹.

Зокрема, Р. Сайм пише, що Бальб здійснював серйозний залаштунковий вплив на консулів 43 р. до н. е. – Гірція та Пансу. Поки ці магістрати намагалися вести власну політику, спрямовану на відновлення згоди всередині цезаріанської партії та обмеження влади Марка Антонія без його повного знищення, Гірцій опинився під прямим впливом Бальба².

Ймовірно, для республіканського угруповання такий дипломатичний маневр Бальба виглядав «зловісним», оскільки він повністю руйнував їхні замисли щодо використання консульської влади у власних цілях. Натомість для 19-річного Октавіана, який на той момент не мав жодного офіційного магістратського статусу і сприймався багатьма лише як приватна особа, це створило надзвичайно вигідну перспективу. Завдяки заступництву Бальба, Октавіан зміг залучити на свій бік весь ресурс державного апарату та чинної влади. Це не лише забезпечило легітимізацію його статусу в очах сенату, а й дозволило виступати під час Мутінської війни не як лідеру незаконного військового формування, а як офіційному союзнику законних магістратів Римської республіки. Таким чином, Бальб підставив молодому спадкоємцю плече державного апарату саме тоді, коли той найбільше потребував офіційного визнання.

Нагородою за таку відданість стало його призначення консулом-суффектом наприкінці 40 р. до н. е. Це призначення відбулося одразу після

¹ Циркин Ю. Б. Античные и раннесредневековые источники по истории Испании. Санкт-Петербург, 2006. С. 89.

² Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 133.

укладення Брундізійського миру між Октавіаном та Марком Антонієм¹. Тож, Бальб знову з'являється на політичній арені, розділивши консульські знаки влади з антоніанцем Публієм Канідієм Крассом.

Унікальність цього злету полягала в тому, що Луцій Корнелій Бальб отримав найвищу магістратуру, по суті, в обхід традиційного римського політичного курсу (*cursus honorum*), адже він до цього не обіймав жодної нижчої сенаторської посади. Масштаб цієї події стає більш очевидним для нас, якщо порівняти долю Бальба з долею Квінта Сальвідієна Руфа – одного з найближчих соратників Агріппи. Сальвідієн також був призначений Октавіаном у консули на наступний рік без попереднього сенаторського досвіду, проте через викриття його таємної зради та зв'язків з Антонієм, він був засуджений до страти².

Паралельно з цим, реальні масштаби могутності роду Корнеліїв Бальбів демонструє цікава ситуація в провінціях. Про колосальний вплив та багатство родини Бальба в цей період свідчать події в Іспанії, які описав Азіній Полліон у листі до Цицерона³. Племінник нашого героя, Луцій Корнелій Бальб Молодший, скористався хаосом громадянської війни та союзом Антонія й Лепіда. Він забрав величезні гроші з провінційної казни, повернувся до рідного міста Гадеса й почав одноосібно ним керувати, копіюючи поведінку Юлія Цезаря. Бальб Молодший сам призначав людей на посади, повертав вигнатців і навіть жорстоко карав римських громадян, які йому не підкорялися. Цей приклад яскраво показує, що на місцях родина Корнеліїв Бальбів мала фактично необмежену владу та ресурси. Саме тому Октавіану було критично важливо мати такого сильного та багатого союзника, як Бальб Старший, для утримання порядку в державі.

У подальшому високий статус і багатство Бальба знайшли своє відображення і в масштабній будівельній програмі Октавіана з відновлення Рима. Як зазначає Гай Светоній Транквілл на залик принцепса прикрашати місто монументальними спорудами відгукнулося лише найвужче коло

¹ Dio Cassius. Roman History, XLVIII, 32, 1.

² Веллей Патеркул. Римская история, II, LXXVI.

³ Марк Туллий Цицерон. Письма..., DCCCXCV.

наближених осіб: *«І тоді багато громадян звели чимало споруд: Марцій Філіпп – храм Геркулеса Мусагета... Корнелій Бальб – театр, Статилій Тавр – амфітеатр, а Марк Агріппа – багато інших чудових споруд»*¹.

На власні кошти Бальб Старший розпочав будівництво величного кам'яного театру на Марсовому полі, який став символом величі всього його сімейного клану. Фінансування фінального етапу робіт та успішне завершення цього масштабного проекту стало можливим завдяки воєнній здобичі його племінника, Бальба Молодшого, яку той захопив під час успішної африканської кампанії. Показово, що цей театр розташовувався поруч із Театром Марцелла, побудованим самим імператором, що наочно демонструвало високий статус клану Корнеліїв Бальбів у структурі нової імперської еліти. Урочисте відкриття Театру Бальба відбулося у 13 р. до н. е.

Рональд Сайм звернув увагу на те, як Октавіан Август залучав до управління нових людей з вершників та провінцій. Бальб Старший став першим і найважливішим кроком у цьому процесі². Історичне значення постаті Бальба як першого консула-провінціала було настільки вагомим, що через століття імператор Клавдій у своїй знаменитій промові в Сенаті апелював саме до його прикладу. За свідченням Тацита, Клавдій обґрунтовував необхідність залучення провінційних еліт до управління державою запитанням: *«Хіба ми жалкуємо, що до нас переселилися з Іспанії Бальби...?»*, протиставляючи мудру відкритість Рима згубній ізоляції Спарти та Афін³. Таким чином, Луцій Корнелій Бальб став першим яскравим доказом того, що Римська держава успішно перетворювалася із замкненої республіки на відкриту світову імперію.

Підсумовуючи, проведене дослідження показує, що Луцій Корнелій Бальб відіграв дуже важливу роль у переході Риму від Республіки до раннього Принципату. Хоча він не був полководцем, Бальб проявив себе як талановитий дипломат, фінансист і радник спочатку Юлія Цезаря, а пізніше вже – молодого Октавіана.

¹ Гай Светоний Транквилл. Життя дванадцяти цезарей. Божественний Август, 29, 5.

² Syme R. Roman Revolution. New York, 2002. P. 70.

³ Корнелій Тацит. Аннали, XI, 24.

Саме Бальб передав Октавіану систему управління Цезаря після його смерті у 44 р. до н. е. Це стало важливою основою для майбутньої боротьби Октавіана за владу. Крім того, вплив Бальба на консулів Гірція та Пансу допоміг Октавіану отримати підтримку державного апарату й зміцнити своє політичне становище на початку кар'єри.

Кар'єра самого Бальба також була показовою. Уродженець іспанського Гадеса, він став консулом у 40 р. до н. е., хоча не пройшов традиційний шлях римських посад. Це свідчило про великі зміни в римському суспільстві. Бальб став символом появи «нової еліти», до якої тепер могли входити й вихідці з провінцій.

Тож, комплексне дослідження діяльності Марка Віпсанія Агріппи, Гая Цільнія Мецената та Луція Корнелія Бальба дозволяє відтворити структуру, внутрішню динаміку та особливості функціонування найближчого оточення Октавіана Августа на ранньому етапі його політичної кар'єри. На відміну від менш стабільних і внутрішньо суперечливих таборів Марка Емілія Лепіда та Марка Антонія, оточення Октавіана являло собою збалансовану систему, у якій кожен із ключових діячів відповідав за окремий важливий напрям державного функціонування.

Аналіз діяльності Марка Віпсанія Агріппи показує, що він став головною військовою та адміністративною опорою майбутнього принцепса. Незважаючи на незнатне походження, Агріппа провів реорганізацію армії та флоту, що забезпечило Октавіану перемоги у Мутінській, Перузинській і Сицилійській війнах, а також у вирішальній битві при Акції. Водночас його масштабна будівельна діяльність у Римі заклала основу архітектурного образу нової імперії. Гай Цільній Меценат, своєю чергою, виконував важливу культурну та дипломатичну роль. Не займаючи офіційних посад, він став посередником між Октавіаном і римською аристократією. Через підтримку поетів, зокрема Вергілія та Горация, Меценат сприяв формуванню позитивного образу режиму Принципату в римському інтелектуальному середовищі. Луцій Корнелій Бальб забезпечив спадковість між епохою Юлія Цезаря та владою Октавіана. Як

перший консул провінційного походження, Бальб створив для Октавіана надійну фінансову й адміністративну підтримку.

Таким чином, поєднання військового таланту Агріппи, культурно-дипломатичної діяльності Мецената та фінансово-політичного досвіду Бальба сформувало ефективну модель управління, яка виявилася значно успішнішою за традиційні системи їхніх суперників, адже саме залучення «нових людей» і провінційної еліти до влади допомогло Августу здобути перемогу в громадянських війнах і перетворити Рим із аристократичної республіки на світову імперію.

ВИСНОВКИ

Отже, у даній роботі було детально досліджено, як виглядало і як змінювалося найближче оточення трьох головних лідерів Другого тріумвірату – Марка Емілія Лепіда, Марка Антонія та Октавіана Августа. Головний висновок нашої роботи полягає в тому, що традиційний підхід багатьох істориків, які звертають увагу лише на перших осіб, є неправильним і неповним. Насправді саме діячі «другого ряду» – дипломати, адміністратори, радники та військові командири – були головною рушійною силою усіх подій.

Вивчаючи табір Марка Емілія Лепіда, а саме діяльність таких його соратників, як Клавдій Марцелл Езернін та Марк Юній Сілан, можна чітко помітити, що третій тріумвір втратив свій вплив і залишився в тіні другорядних не просто через певні військові прорахунки. Головна причина полягала в кризі його управлінської моделі, яка продовжувала триматися на традиційних республіканських зв'язках та принципах особистої відданості (клієнтелі). Коли його помічники – професійні адміністратори та військові фахівці – усвідомили неефективність цієї системи, вони розпочали раціональний перехід до табору Октавіана задля збереження власного статусу. Втрата Лепідом своєї управлінської команди призвела до його швидкого усунення з політичної арени та політичної маргіналізації.

Схожі руйнівні процеси було простежено і в оточенні Марка Антонія при дослідженні долі трьох абсолютно різних людей, а саме Гая Азінія Полліона, Луція Мунація Планка та Квінта Деллія. Біографія Полліона, який зрештою вирішив відійти від політики та зайнятися культурою, показала нам, що навіть найближчі інтелектуальні союзники Антонія втомилися від його радикальних кроків та надмірного захоплення Сходом. З іншого боку, вчинки Планка та постійні політичні переходи Деллія, якого прозвали «акробатом громадянських воєн», яскраво доводять, що для більшості тогочасних політиків власні інтереси, гроші, посади та банальне виживання були набагато важливішими за вірність своєму покровителю. Можна дійти висновку, що Марк Антоній програв

війну ще до початку вирішальної битви при Акції, тому що через свої помилки залишився в повній ізоляції, коли від нього втекли всі ключові виконавці, дипломати та полководці.

На противагу своїм суперникам, Октавіан Август зміг перемогти в громадянських війнах і стати першим імператором саме тому, що зумів зібрати навколо себе дуже ефективну команду, де кожен чітко робив свою справу. У роботі обґрунтовано, що хоча оточення майбутнього принцепса було доволі широким, у межах нашого дослідження ми виокремили три основні постаті, які здійснювали визначальний політичний вплив на Октавіана, незмінно залишалися поруч із ним на шляху до влади та уособлювали ключові напрями формування нової системи. Першим був Марк Віпсаній Агіппа – людина незнатного походження, яка стала залізною військовою та інженерною опорою Октавіана. Саме Агіппа повністю реорганізував армію і флот, виграв усі ключові битви та відбудував Рим. Другим був Гай Цільній Меценат, який відповідав за неформальну дипломатію та культуру. Меценат блискуче знаходив компроміси зі старою аристократією та залучив на бік нової влади найкращих поетів того часу, що допомогло зробити режим популярним серед людей. Третім став Луцій Корнелій Бальб – уродженець Іспанії, який забезпечив фінансову та адміністративну спадковість від Юлія Цезаря. Його залаштунковий вплив на консулів Гірція та Пансу у 43 р. до н. е. надав молодому спадкоємцю необхідну підтримку державного апарату та легітимізував його статус на ранньому етапі кар'єри, а подальша масштабна меценатська діяльність Бальба, зокрема будівництво власного Театру в Римі, стала важливим символом політичного успіху та культурної інтеграції нової провінційної еліти у вищі ешелони влади.

З огляду на це, Октавіан Август здобув перемогу й заклав фундамент системи Принципату саме тому, що зміг залучити до свого оточення «нових людей» незнатного походження, таких як Агіппа, а також заможних провінціалів, зокрема Бальба.

Отже, історичне значення трансформації римських еліт полягає в тому, що в епоху Другого тріумвірату діячі «другого ряду» перетворилися з пасивних

виконавців на важливу політичну силу, яка значною мірою впливала на долю провідних діячів Республіки. Дослідження показує, що політичний успіх або поразка кожного з тріумвірів безпосередньо залежали від їхньої здатності співпрацювати з новим поколінням адміністраторів, дипломатів і воєначальників.

У ширшому контексті діяльність цих «другорядних» постатей засвідчила, що в нову епоху професійні здібності, досвід і політичний прагматизм почали відігравати важливішу роль, ніж походження та знатність роду. Саме їхня діяльність значною мірою сприяла перетворенню Римської держави із замкненої аристократичної республіки на середземноморську державу нового, імперського типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аппиан Александрийский. Римская история / пер. с древнегреч. Е. С. Голубцовой. Москва : Наука, 1998. 726 с.
2. Веллей Патеркул. Римская история / пер. с лат. А. И. Немировского. Воронеж : Воронежский университет, 1985. 211 с.
3. Вергилий Марон, Публий. Буколики ; Георгики ; Энеида / пер. с лат. С. Шервинского, С. Ошерова. Москва : Художественная литература, 1971. 448 с.
4. Гомер. Илиада / пер. с древнегреч. Н. И. Гнедича. Москва : Гослитиздат, 1960. 436 с.
5. Гораций Флакк, Квинт. Полное собрание сочинений / под ред. Ф. А. Петровского. Москва ; Ленинград : Academia, 1936. 448 с.
6. Иосиф Флавий. Иудейские древности : в 2 т. / пер. с древнегреч. Г. Г. Генкеля. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. Т. 2. 640 с.
7. Кассий Дион Коккейан. Римская история. Книги LI–LXIII / пер. с древнегреч. А. В. Махлаюка. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2014. 680 с.
8. Кассий Дион Коккейан. Римская история. Книги LXIV–LXXX / пер. с древнегреч. А. В. Махлаюка. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2011. 456 с.
9. Катулл, Гай Валерий. Книга стихотворений / пер. с лат. С. В. Шервинского, М. Л. Гаспарова. Москва : Наука, 1986. 302 с.
10. Корнелий Тацит. Сочинения : в 2 т. Т. 1 : Анналы. Малые произведения / под ред. А. С. Бобович, Я. М. Боровского, М. Е. Сергеенко. Москва : Ладомир, 1993. 444 с.
11. Ливий, Тит. История Рима от основания города : в 3 т. / пер. с lat. Е. С. Голубцова. Москва : Наука, 1993. Т. 3. 767 с.
12. Макробий Феодосий. Сатурналии / пер. с лат. и древнегреч. В. Т. Звиревича. Москва : Кругъ, 2013. 810 с.

- 13.Марциал Марк Валерий. Эпиграммы / пер. с лат. Ф. А. Петровского. Санкт-Петербург : Комплект, 1994. 448 с.
- 14.Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 2 т. / под ред. С. С. Аверинцева, М. Л. Гаспарова, С. П. Маркиша. Москва : Наука, 1994. Т. 1. 704 с.
- 15.Светоний, Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей / пер. с лат. М. Л. Гаспарова. Москва : Наука, 1964. 375 с.
- 16.Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / пер. з лат. А. Содомори. Львів : Апріорі, 2017. 552 с.
- 17.Страбон. География / пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского. Москва : Наука, 1964. 944 с.
- 18.Цезарь, Гай Юлий. Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о Галльской войне, о Гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне / пер. с лат. М. М. Покровского. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1948. 559 с.
- 19.Цицерон, Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту : в 3 т. / пер. с лат. В. О. Горенштейна. Москва ; Ленинград : Академия Наук СССР, 1949. Т. 1 : годы 68–51. 534 с.
- 20.Цицерон, Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту : в 3 т. / пер. с лат. В. О. Горенштейна. Москва ; Ленинград : Академия Наук СССР, 1950. Т. 2 : годы 51–46. 502 с.
- 21.Цицерон, Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту : в 3 т. / пер. с лат. В. О. Горенштейна. Москва ; Ленинград : Академия Наук СССР, 1951. Т. 3 : годы 46–43. 862 с.
- 22.A Commentary on Virgil's Eclogues / by Andrea Cucchiarelli. Oxford : Oxford University Press, 2023. 608 p.
- 23.Bellum Alexandrinum / trans. from Latin by C. Damon. Norman : University of Oklahoma, 2022. 482 p.
- 24.Charisius. Artis grammaticae libri V / ed. C. Barwick. Lipsiae : BSB B. G. Teubner, 1964. 500 p.

- 25.Cicero. Philippics / with an English transl. by Walter C. A. Ker. Cambridge, Massachusetts ; London : Harvard University Press, 1926. 656 p.
- 26.Cicero. Pro Balbo / trans. from Latin by S. Moses. London : W. B. Clive & Co., 1900. 120 p.
- 27.Die Schriften der römischen Feldmesser. Bd. 1: Texte / hrsg. von F. Blume, K. Lachmann, A. Rudorff. Berlin : G. Reimer, 1848. 420 S.
- 28.Dio Cassius. Roman History : in 9 vol. / trans. from Greek by E. Cary. Cambridge : Harvard University Press, 1955. Vol. 5. 544 p.
- 29.Dio Cassius. Roman History : in 9 vol. / trans. from Greek by E. Cary. Cambridge : Harvard University Press, 1955. Vol. 5. 544 p.
- 30.Donatus Ortigraphus. Ars Grammatica / ed. J. Chittenden. Turnholti : Brepols, 1982. 338 p.
- 31.Fragments of Roman Poetry c. 60 BC–AD 20 / ed. by A. S. Hollis. New York : Oxford University Press, 2007. 440 p.
- 32.Grueber H. A. Coins of the Roman Republic in the British Museum. London : The Trustees, 1910. Vol. 2 : Coinage of Rome (continued), Roman Campania, Italy, the Social War, and the provinces. 604 p.
- 33.Iulius Frontinus. De aquis urbis Romae libri II / recensuit F. Buecheler. Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1858. 70 p.
- 34.Pliny. Natural History / with an English transl. by H. Rackham. Cambridge (Massachusetts) : Harvard Univ. Press ; London : W. Heinemann LTD, 1961. Vol. 2 (Lib. III–VII). 664 p.
- 35.Pliny. Natural History / with an English transl. by H. Rackham. Cambridge (Massachusetts) : Harvard Univ. Press ; London : W. Heinemann LTD, 1961. Vol. 9 (Lib. XXXIII–XXXV). 421 p.
- 36.Pliny. Natural History / with an English transl. by D. E. Eichholz. Cambridge (Massachusetts) : Harvard Univ. Press ; London : W. Heinemann LTD, 1961. Vol. 10 (Lib. XXXVI–XXXVII). 343 p.

37. Quintilian. *Institutio oratoria* / with an English transl. by H. E. Butler. London : W. Heinemann LTD ; New York : G. P. Putnam's Sons, 1922. Vol. 4 (Lib. X–XII). 549 p.
38. *Scholia Bernensia ad Vergili Bucolica atque Georgica* / ed. H. Hagen. Hildesheim : Georg Olms, 1967. 344 p.
39. Seneca Major. *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores* / ed. L. Håkanson. Leipzig : BSB B. G. Teubner, 1989. 384 p.
40. Seneca the Elder. *Declamations* : in 2 vols. / trans. by M. Winterbottom. Cambridge ; London : Harvard University Press, 1974. Vol. 2 : *Controversiae, Books 7–10. Suasoriae*. 656 p.
41. Seneca, Lucius Annaeus. *De Clementia* / ed. with trans. by Susanna Braund. Oxford : Oxford University Press, 2009. 464 p.
42. Sextus Pompeius Festus. *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome* / edidit Ae. Thewrewk de Ponor. Pars 1. Budapestini : Sumptibus Academiae Litterarum Hungaricae, 1889. 640 p.
43. *Suidae Lexicon* / ed. I. Bekker. Berolini : typis et impensis G. Reimeri, 1854. 1158 p.
44. Гревс И. М. Очерки из истории римского землевладения (преимущественно во время империи). Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. Т. 1. 564 с.
45. Дмитренко В. В. Разведка и другие тайные службы Древнего Рима и его противников. Минск : Адукацыя і выхаванне, 2011. 623 с.
46. Дуров В. С. История римской литературы. Санкт-Петербург : Филол. ф-т СПбГУ, 2000. 624 с.
47. Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Ленинград: Ленинградский университет, 1985. 225 с.
48. Євдокимова М. О. Демонстрація розкоші як соціальна практика Римської імперії (кінець II ст. до н. е. – початок II ст. н. е.) // Вопросы германской истории : сб. науч. тр. Днепр : РИО ДНУ, 2017. С. 55–60.

49. История римской литературы : в 2 т. / под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. Т. 1 : Ранняя римская литература, литература конца Республики, литература начала Империи. 536 с.
50. Кравчук А. Галерея римских императоров. Принципат / пер. с польск. В. С. Селивановой. Москва : Астрель, 2010. 508 с.
51. Кулаковский Ю. А. История римской литературы от начала Республики до начала Империи в конспективном изложении. Киев : Издательский дом А+С, 2005. 260 с.
52. Машкин Н. А. История древнего Рима. Москва: Высшая школа, 2006. 751 с.
53. Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. 688 с.
54. Панов А. Р. Артавазд II и армяно-римские взаимоотношения в середине I в. до н.э. // Проблемы истории, филологии, культуры. 2012. № 4 (38). С. 239–250.
55. Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Саратов : Саратовский университет, 1987. 147 с.
56. Савин Н. А. Германо-Ретийский лимес и Рейнская армия Рима. Санкт-Петербург : Алетейя, 2020. 769 с.
57. Сергеев И. П. Государственные учреждения древних римлян : поздняя Республика и ранняя Империя. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. 312 с.
58. Таривердиева С. Э. Марк Агриппа в гражданских войнах 44–42 гг. до н.э. // Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2015. Вып. 17. С. 127–150.
59. Таривердиева С. Э. Октавиан и Агриппа: обстоятельства знакомства и общая юность // Античный мир и археология : межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2013. Вып. 16. С. 132–140.

- 60.Таривердиева С. Э. Сальвидиен Руф и Марк Агриппа // Аристей : Вестник классической филологии и античной истории. 2016. Т. XIV. С. 186–206.
- 61.Таривердиева С. Э. Строительная деятельность Марка Агриппы в Древнем Риме // Известия Уральского федерального университета. Серия 2 : Гуманитарные науки. 2014. Т. 16, №1 (124). С. 6–25.
- 62.Циркин Ю. Б. Античные и раннесредневековые источники по истории Испании. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. 360 с.
- 63.Циркин Ю. Б. Гражданские войны в Риме. Побежденные. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. 314 с.
- 64.Циркин Ю. Б. История после смерти Цезаря // Вестник древней истории. 2004. № 3. С. 192–206.
- 65.Циркин Ю. Б. Квинт Кассий и гражданская война в Испании // Вестник древней истории. 2005. № 3. С. 222–235.
- 64.Bengtson H. Marcus Antonius Triumvir und Herrscher des Orients. München : Beck, 1977. 327 S.
- 65.Bennett H. Vergil and Pollio // The American Journal of Philology. 1930. Vol. 51, no. 4. P. 325–342.
- 66.Broughton T. R. S. The Magistrates of the Roman Republic. New York : American Philological Association, 1960. Vol. 3 : Supplement. 98 p.
- 67.Die Fragmente der griechischen Historiker (FGrHist) / von F. Jacoby. Dritter Teil : Geschichte von Städten und Völkern (Hörographie und Ethnographie). b (Supplement) : A Commentary on the Ancient Historians of Athens (Nos. 323a–334). Vol. 1 : Text. Leiden : E. J. Brill, 1954. 664 p.
- 68.Dyer R. R. Where Did Parthenius Teach Vergil? // Vergilius. 1996. Vol. 42. P. 14–24.
- 69.Fear T. The Role of Quintus Dellius in the Meeting of Antony and Cleopatra at Tarsus // Phoenix. 2020. Vol. 74, No. 1–2. P. 91–99.
- 70.Fezzi L. Crossing the Rubicon. New Haven : Yale University Press, 2020. 384 p.

71. Grueber H. A. Coins of the Roman republic in the British Museum. London : The Trustees, 1910. Vol. 2 : Coinage of Rome (continued), Roman Campania, Italy, the Social war, and the provinces. 604 p.
72. Hahn I. Die Legionsorganisation des zweiten Triumvirats // *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1969. T. 17, fasc. 1–2. S. 199–222.
73. Hinard F. Les Proscriptions de la Rome républicaine. Rome : École française de Rome, 1985. 605 p.
74. Hölkeskamp K.-J. Reducing the triumviral coalition to a duumvirate: The downfalls of M. Aemilius Lepidus and Sex. Pompeius (37–36 B.C.) // *Crises and the Roman Empire : Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire* (Nijmegen, June 20–24, 2006) / ed. by O. Hekster, G. de Kleijn, D. Slootjes. Boston : Brill, 2007. P. 43–64. (Impact of Empire ; vol. 7).
75. Münzer F. Römische Adelsparteien und Adelsfamilien. Stuttgart : J. B. Metzler, 1920. 437 S.
76. Osgood J. Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 440 p.
77. Rostovtzeff M. The Social and Economic History of the Roman Empire. Oxford : Clarendon Press, 1926. 780 p.
78. Scott A. G. Responding to Civil War: M. Claudius Marcellus Aeserninus and M. Caelius Rufus in Cassius Dio, Book 42 // *Cassius Dio and the Late Roman Republic* / ed. by J. Osgood, C. Baron. Leiden : Brill, 2019. P. 217–235.
79. Scott K. The Political Propaganda of 44–30 B. C. // *Memoirs of the American Academy in Rome*. 1933. Vol. 11. P. 7–49.
80. Sussman L. A. The Elder Seneca. Leiden : E. J. Brill, 1978. 187 p.
81. Syme R. The Augustan Aristocracy. Oxford : Clarendon Press, 1989. 504 p.
82. Syme R. The Roman Revolution. New York : Oxford University Press, 2002. 568 p.

83. Tarn W. W. Antony's Parthian War // The Cambridge Ancient History. Vol. X : The Augustan Empire, 44 B.C.–A.D. 70. Cambridge : Cambridge University Press, 1934. P. 66–111.
84. Wallmann P. Das Abkommen von Philippi – ein Diktat des Antonius? // Symbolae Osloenses. 1976. Vol. 51, no. 1. P. 121–129.
85. Weigel R. D. Lepidus: The Tarnished Triumvir. New York : Taylor & Francis Group, 1992. 179 p.